

PÉTER I. ZOLTÁN

NAGYVÁRAD
RÓMAI KATOLIKUS
TEMPLOMAI

LITERATUS

Péter I. Zoltán
NAGYVÁRAD RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOMAI

Készíts nekem szentélyt, hogy közöttük lakjam
Mózes.II. 25,8

[Erdélyi Magyar Adatbank]

GORON ZENKER EMÍLIA EMLÉKÉNEK

**"Mindenki hajlamához és képességeihez mérten
tartozik leróni adóját szülővárosával szemben"**

Biró József

1912. évi köznevelési törvény 14. § (1) bekezdés a) pontja

1912. évi köznevelési törvény 14. § (1) bekezdés a) pontja

1912. évi köznevelési törvény

[Erdélyi Magyar Adatbank]

PÉTER I. ZOLTÁN

NAGYVÁRAD RÓMAI KATOLIKUS TEPLOSMAI

Literatus könyvek
1992

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szerkesztette: Mohácsi Eszter és Mihálka Zoltán
Borítólap és grafikai tervezés Sólyom Lajos munkája
A fényképeket és reprodukciókat Méder Árpád készítette

Kiadja a Literatus Kft., Nagyvárad, 1992

C sodálattal, de kissé szent irigységgel vettem kezembe a KATOLIKUS TEMPLOMOK MAGYARORSZÁGON című könyvet 1991-ben. Mikor tudunk mi nyomorúságos viszonyaink között hasonlót kiadni? - Álmom jelen könyv megjelenésével részben valóra válik. Szerényebb formában, de számunkra így is értékes, s tekintetünk, kezünk végigsimogatja lapjait.

Szent László királyunknak, egyházmegyénk s Nagyvárad alapítójának és védőszentjének szenttéavatása 800. évfordulóját ünnepeljük most, 1992-ben. Kiváló szentünknek, népünk jeles királyának ezen évfordulója lázba hozta nemzetünk és vallásunk minden tagját, de méginkább a nagyváradiakat. Mindenki tenni szeretne valamit, hozzájárulni a méltó ünnepléshez. Ilyen nemes gesztus volt, hogy PÉTER I. ZOLTÁN, a Bihar megyei Műemlékvédő Egyesület oszlopos tagja, Nagyvárad templomainak lelkes kutatója és alapos ismerője felajánlotta, szívesen rendezi sajtó alá Nagyvárad római katolikus templomaival kapcsolatos írott és képanyagát, melyek egy része már a Bihari Napló hasábjain is megjelent. Örömmel vettük felajánlását, valamint azt is, hogy a LITERATUS gondozásában jelenjen meg. Magunk örömmel fedezzük az anyagiakat.

NAGYVÁRAD RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOMAI címmel indítjuk útjára. Mindjárt eszünkbe jut, hogy Szent László építette az első váradi székesegyházat a Boldogasszony tiszteletére, s ezen várbeli templom lett temetésének és szenttéavatásának színhelye is. Ide aztán több király és királynő is temetkezett. Majd háromszor lett újjáépítve (tatárdúlás, törökrombolás, tűzvész), most pedig negyedszer, az elmúlt rendszer lelketlen uralma után utolsó pillanatban tudjuk megmenteni az enyészettől, hogy itt zengjünk Te Deumot Várad alapítása 900. és I. László király szentté avatása 800. évfordulóján.

Nagyvárad lakossága a történelem folyamán mindig bizonyosságot tett arról, hogy templomait nemcsak a nyilvános istentisztelet, jelesül a legszentebb áldozat bemutatása helyének tartotta, hanem a hívek egyetemes összetartozása szimbólumának is, ha kellett katakombának, ha az idő engedte tündérvárnak. Nemcsak anyagi áldozatot ho-

zott mindég szívesen templomaiért, de ha kellett, harcolt is érte. Örökké emlékezetes marad Nagyvárad történetében 1964, mikor híveink, sőt másvallásúak is hősiességükkel védtek meg a Körös-parti Szent László-templomot a lelketlen ateista rendszer romboló szándékától és sokan több évi börtönbüntetést is vállaltak ezért. A templom szeretetét bizonyítja az is, hogy Nagyvárad székesegyháza – nagy áldozatok árán és Matos Ferenc apátkanonok úr buzgólkodása révén – újjászületett, s kérésre elnyerte a Szentszéktől a "basilica minor" rangot. A templomok majdnem kivétel nélkül újjászülettek, egyeseket szinte utolsó percben tudtunk megmenteni a pusztulástól (Mizéri templom, Szent László menedékház kápolnája). Nem rajtunk múltott, hogy a Szent Vince Intézet kápolnáját s a Kálvária kápolnát lerombolták. A múlt rendszerben a mentés nemcsak anyagi nehézségekbe ütközött, de a hitellenes rendszer templomépítést és javítást gátló politikájának ördögi rosszindulatába is.

Hiszem, hogy e könyv nemcsak hiánypótló lesz, mely a Nagyváradot szeretőknak ad biztos információt városunk templomairól s a turistáknak is jó tájékoztató, de sarkallni fog bennünket arra is, hogy az Isten-szeretet várait s az együvé tartozás szentélyeit mindég mint közös tulajdonunkat ápoljuk és védjük. Aki Várad templomaiban jár, lássa meg bennük a város katolikusainak lelkiismeretét, hitét, Szent Lászlótól örökölt nemességét!

Megköszönöm a Szerzőnek és minden Közreműködőnek, hogy munkájuk s lelkeségük legjavát adták a könyv megjelenéséhez!

Nagyvárad, 1992. március 10.

† **TEMPFLI JÓZSEF**
megyés püspök

A RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZI ÉPÍTKEZÉSEK SZENT LÁSZLÓ KORÁTÓL NAPJAINKIG

„Mindenek előtt illik tudni, hogy a mi váradi egyházunk alapítója Szent László néhai magyar király; alapítá pedig és szentelé azt a boldogságos Szűz-Mária tiszteletére, egy prépostot s ezenkívül huszonnégy kanonokot helyezvén abba; később püspöki egyházzá emelé és sokféle birtokok, jogok s kiváltságokkal gazdagítá. Így szól a váradi Chartularium” (3.I. kötet 29. old.) A váradi prépostságot 1083 és 1092 között építették, amely talán még a szent király életében püspökséggé alakult. Mindez megkövetelte egy templom építését is.

A Chartularium tanúsága szerint a székesegyház építését a mai vár területén Szent László rendelte el, de az életében teljesen nem készülhetett el. Balogh Jolán szerint ez az Árpád-kori alkotás négytornyú, háromhajós bazilika volt, melynek főépülete a háromhajós bazilika a szentéllyel együtt még Szent László életében elkészült, talán még a tornyok építését is megkezdték. Ezzel szemben Henszlmann Imre az 1881-1883-as ásatások összegző alaprajzában egy kisebb, egyhajós négytornyú templomot vélt felfedezni. Ez utóbbi feltételezést Gyalóky Jenő – akárcsak Balogh Jolán – elvetette. Szerinte a román kori épület hosszfalait használták a gótikus székesegyháznál. Ezt a gótikus hajónak a szentélyhez viszonyított keskeny volta is sugallja. Persze mindegyre egy a jövőbeli tudományos igényű ásatás adhat választ.

Míg a székesegyház a Körös bal partján a mai vár területén volt, addig a folyó jobb partján, Váradhegyfokon, 1180 körül a premontrai rend megalapította első prépostságát. Bunyitay Vince leírja, hogy „II. István király alkotása s később temetőhelye; fél évezreden át a premontrai rend monostorának egyháza. Azon a szép hegyen állt, mely a Körös partján, a mai vasúti híddal szemben, emelkedik, s mely az egyház védszentjéről Szent-István hegyének neveztetett. Mint királyi alkotás, kétségkívül emlékszerű épület volt, eredetileg a román ízlés

félkörű idomaival, később talán csúcsíves csarnokok s kimagasló tornyokkal. Bizonyosat sajnos nem mondhatunk, mert az egyház épületről Várad szétzüllött vagy elpusztult iratai nem szólnak s egykori helyén követ kövön nem találunk. Varkócs Tamás dúlta fel az egyházat is monostorával együtt; itt kezdődött végenyészete." (3. - III. kötet. 181-182 old.)

A XIII. század elején a várat övező városban – amelyet Rogerius civitasnak nevez – négy templomról is történik említés. De az 1242. évi tatárdúlás ezeket sem kímélte. Az elpusztított várost gyakorlatilag újra kellett építeni.

Nagy építkezések kora kezdődött a XIV. században a gótika jegyében. Telegdi Csanád prépost 1320-ban a várban megalapította a kis prépostságot, a társas káptalant és felépítette a székesegyházzal szemben Szűz Mária kisebbik templomát. Még jelentősebb építkezésbe fogott Báthory András püspök, amikor – a Chartularium feljegyzése szerint – a székesegyházat megnagyobbította, majd "új egyházat kezdett, mely nagyságával körülfogta a régít és szépségével felülmúlta, valamint befejezte a cellákat mind a szentély körül, a boltozatokat kivéve." Mindez Báthory egész püspöksége alatt (1329 - 1345) tartott. A harmincas évek elején a nyugati épületrészt bővítették újjáépítve a nyugati homlokzatot. Az 1342-ben az újraindított építkezések során a püspök "új egyházat kezdett" mely a templom keleti részétől valószínűleg a kereszthajóig terjedt. A régi szentélyt új, tágasabb kőfalakkal vették körül, majd a korábbi architektúrárt fokozatosan kiváltották. Így építették fel a románkori szentély körül a már gótikusan öt sugárkápolnát. A kápolnák beboltozását már Futaki Demeter püspöksége alatt végezték. A szentélyt 1402-re, beboltozását pedig 1407-re fejezték be. Ekkor az új épületrészt hozzácsatolták a régi templomhoz. Ez már az új gótikus székesegyház volt.

A várbeli építkezéseken kívül a városban felépítették a préposti lakást, a "Hidaspalotát" is, valamint a 24 kanonoki házat, az ún. Káptalanszeren. A kanonoki lakások egyike mellett volt a káptalani iskola külön épülete. Az aránylag kis területű városban a korabeli okmányokban feltűnően sok templomról maradt említés.

A Körös bal partján: Szent Lélek egyháza, amely a ferencesek klostromául szolgált és a vár nyugati kapujának közelében emelkedett az egykori Szent Ferenc utcában. A ferencesek kolostorával

szemben egy – a Bunyitay Vince által meg nem nevezett – ismeretlen rendű apáca egyház állt. A Szent Kereszt egyháza, amelyet Várad tekintélyesebb plébániái közé soroltak a mai December 1. tér területén lehetett. Mint Bunyitay írta: "Itt, nevezetesen a város legnyugatibb szélén, csakugyan találunk is tornyos egyházat, melyet a krónikás (Szalárdi János) nagy templomnak nevez s a város 1589-iki rajza is feltüntetett." (3.-III.kötet. 123 old.) Ez volt a város legrégebbi lelkészi egyháza, bár keletkezéséről még Bunyitay sem tudott többet. Ezen kívül volt még egy Szent Lélek egyháza, amelyről Bunyitay Vince úgy tudta, hogy "különböző a Ferencz-rendűek fentebb említett egyházától. A vár előtt, azon kanonoki ház mellett emelkedett, mely szegények házává alakítottatott" – és 1489-ben már mint plébániatemplom szerepelt. A XVI. század közepén ez is részben elpusztult, de – valószínű ez azon Szentlélek egyháza, melyet 1558-ban az új hit követői a maguk számára kértek Izabellától, de a királyné azt felelte, hogy az egyházat már a szegényeknek adta vagy talán helyesebben csak meghagyta továbbra is a szegények házának egyházául." (3. - III. kötet. 124-125.old.)

A Szent Jakab egyháza a róla elnevezett utcában volt, és ott kanonoki házak is voltak. A templomot 1332 és 1337 között, mint plébánia egyházat említik.

Szent Márton egyike volt a város legszerényebb egyházának még az 1300-as évek elején: kápolnaszerű kis egyház a Káptalan városrészben, a város délnyugati részén. 1489-ben már a plébániák közt fordul elő az okiratokban.

Boni egyház. Közelebbit nem tudott róla Bunyitay Vince, feltételezése szerint az 1474-es törökdúláskor elpusztult. Lehetséges nevét a Bolonya városrésztől kapta, a "Bononia" név rövidítéséből.

A Szent Mihály-templom helyét Bunyitay Vince nem tudta meghatározni. Plébániaegyház volt 1489-ben.

Mindszent egyháza. A vár és Szöllős közötti területen az egykori Vadkertben volt. Ugyanezen a néven Mindszent alatt a váradi Szent Domokos rendiek birtokában is volt egyház, de forrásanyagok hiányában Bunyitay Vince nem tudta azonosítani, hogy az előbbi egyház esetleg egészen más volt-e.

Szent Anna temploma Velencén volt. Velencéről már a XIII. században is történt említés. "Egyházáról még a XIV. századi tizedjegy-

zékekben nincs emlékezet, csak 1338-ban halljuk először, hogy Báthory András Velencén telket vásárol, hogy oda új klostromot és egyházat építsen, s midőn két év múlva az építést bevégezte, a klostromot Szent Klára apáczáival népesítette be, az egyházat pedig, melyet Szent Anna tiszteletére szenteltetett fel, plébániaegyházzá emelte, de helyet engedett benne az apácáknak is." (3.-III. kötet. 129 old.)

A Körös jobb partján: Olaszi egyháza. E városrész nevét a XII. századtól kezdve említik a források. Itt volt Várad legtekintélyesebb egyháza. Már 1291 és 1296 között két püspökről, Jakabról és Ambusról történik említés, majd a lelkészek névsora az 1332-1336-os évek között megszakadt, az egyházak helyének meghatározása pedig lehetetlen.

Bunyitay szerint Szent Egyed egyháza a Szent Egyed utcában volt az 1300-as évek elején "Olasziban, híd végénél piacz volt, melyen mindennap lehetett árulni s Várad Szent Egyed napi vásárai is valószínűleg itt tartattak." (3. - III. kötet. 130. old.) Szent Péter "azon hegy lábánál épült, melyen ma a Kálvária áll, s mely ezen egyház véd-szentjéről az apostolok fejedelméről Szent Péter hegyének, viszont az egyházat a hegyről, Szent Péter hegyi egyháznak neveztetett." (3. - III. kötet. 130. old.)

Szent Miklós egyháza ellenben Olaszi legalsó végében, eredetileg a városon kívül épült. Az Ágoston-rendi remeték klostromának volt az egyháza. Később a város terjeszkedésével már utca vezetett hozzá, a Szent Miklós utca. Valahol a mai Bémer tér déli részén lehetett.

Nos, visszatérve a székesegyházra, amely virágzását a XV. század elején Andrea Scolari püspöksége alatt érte el, de az 1443-es földrendés ledöntötte a székesegyház keleti tornyait, elpusztította a sekrestyét. Restaurálták, de csak az egyik tornyát állították vissza. 1450-1472 között többféle építkezés folyt a várban, részben a székesegyház, részben a társaskáptalani templomban. 1474 telén a törökök feldúlták, kirabolták a várost a környező kolostorokat. A székesegyháznak csupán a tetőzetét kellett lebontani, hogy az ellenség tűzcsóvától megvédjék. Utólag tornyait mázas cserepekkel látták el.

A XVI. században a várban lévő püspöki palotát Thurzó püspök újjáépíttette, a szemtanúk csak az elragadtatás hangján írtak róla. Mindebből csupán néhány kőtöredék maradt ránk. Az 1566. évi tor-dai országgyűlés után Forgách Ferenc váradi püspök lemondott. A

templomok a protestánsok kezébe kerültek és sokat leromboltak közülük. Varkocs Tamás 1556-ban elfoglalta a várost, és rá egy évre a várat is. Mindez a protestantizmus megerősödését jelentette. Ettől kezdve az egykori püspökvár gazdája az erdélyi fejedelmek által kinevezett főkapitány lett. A székesegyház sorsa is megpecsételődött. Báthory István főkapitány részben katonai raktárrá, részben tűzérzésgé állássá alakította át 1581-ben. A kisebbik Szűz Mária templom katonai szertár lett. A várost 1598-ban megrohmozták a törökök, de ekkor még a várat nem sikerült elfoglalniuk. Feldúlták a várost, maradék templomait nagyrészt lerombolták. Az ostromló törökök után a vár Rudolf király birtokába került. Majd Bocskai István többszöri ostrom után (1604, 1606) visszafoglalta a várost az erdélyi fejedelem számára. Közben földrengések sújtották a várost. (1603, 1604). Az 1614-es földrengés erősen megrongálta a székesegyházat. Szentélye megsemmisült, a hajó tetőzete beomlott. Ekkor már a nagy fesztávolságú gótikus építkezésekhez nem értettek, ezért restaurálására nem is gondoltak.

1618-ban Bethlen Gábor a székesegyház köveit felhasználta a belső vár, illetve a külső Bethlen-bástya építéséhez.

1660 júliusában a török seregek közeledtek a város felé. A védők felgyújtották a várost. Ezt követően a törökök negyvenhat napi megszállás után elfoglalták a várat. Harminckét év alatt csak mecsetek épülhettek a török uralom alatt. Mecsetté alakították a vártemplomot is. Természetesen ez már nem Szent László székesegyháza volt, hanem egy jelentéktelen XVII. századi épület.

1692-ben többszöri kísérlet után Heissler Donát osztrák csapatai visszafoglalták a várat. A június 8-án tartott hálaadó istentiszteleten Benkovich Ágoston püspök végezte az ájtatosságot. A szabad ég alatt. Nagyváradon ekkor már egyetlen keresztény templom sem volt. A romos állapotban maradt három mecsetet a lakosság elbontotta és köveit az újjáépítésnél használta fel. Nemcsak templom, de ház is alig maradt a városban, Velencének, Vadkertnek nyoma sem maradt. Valamivel jobb állapotban volt Olaszi, ahol vagy 102 ház még lakható állapotban maradt. Talán azért is gondolt arra Benkovich püspök – miután 1693-ban a törökök utolsó hulláma is elvonult –, hogy első ideiglenes székesegyházát itt építse fel: a minden építészeti stílust nélkülöző kis templom – igaz átalakítva –, de ma is

látható a Traian téren a tömbház mögött. Noha ideiglenes székesegyházként szerepelt a templom, a ferencesek is használták. Miután a ferencesek 1736-ban új rendházukba költöztek, a kis templomot a pálosoknak adták, majd az örmény katolikusok birtokolták (1760-ig). Utána a sokáig üresen levő templomot 1786-ban a rutén görög katolikusok vették tulajdonukba. 1948-ig görög katolikus templom volt, majd az unitus egyház bezűntetése után az ortodox egyháznak adták. Ma Biserica Sfinta Treime ortodox templom.

Benkovich Ágoston püspök, bár felépítette a Szent Brigitta tiszteletére felszentelt ideiglenes székesegyházát, a várban az ősi katedrális romjainak helyén akart újat építeni. Ez ügyben még 1692-ben kérvényt nyújtott be a bécsi udvarhoz. Mivel választ nem kapott, ezért 1699. április 6-án emlékiratot terjesztett fel, amelyben azt kérte, hogy az egyházat a régi helyen építhesse fel, vagy pedig a váron kívül jelöljenek ki helyet a templom felépítésére. Mivel a vár ekkor még hadterület volt, az ottani építkezésre az engedélyt még a kancellária ajánlatára sem kapta meg. Így a püspök Olasziban rendelte el a székesegyház építését. Ez a hely a későbbi püspöki magtár udvarán volt. Benkovich itt kezdte építtetni a székesegyházat (a mai Traian téren, nagyjából a mai rendőrségi épület környékén) Koch János bécsi építésszel, 1702. május 1-jén kötött vele szerződést. "Egyhajós templom lett volna, két négyzetes toronnyal, a tornyok alapját három négyzetöltre, a főhajót tizenkét öl hosszúra és hét öl szélesre, a szentélyt öt öl és két láb hosszúra és négy öl szélesre tervezte; ehhez járult volna egy öt öl hosszú sekrestye, amely az auditoriummal egyenlő nagyságú lett volna. A tornyok tető nélkül tíz öl magasak lettek volna. Alap, avagy tervrajz nem maradt reánk – olvashatjuk Biró József könyvében – az alapokat lerakták ugyan, de a püspöknek bekövetkezett halála a terv folytatását meggátolta." Még mielőtt hozzáfogtak volna a székesegyház építéséhez Benkovich püspök a Szent Brigitta-templommal átelemben felhúzta azt a házat, amelyet püspöki kúriának nevezett, de még 1700-ban sem fejezték be teljesen. Bár neve után nagyobbbszabású házra gondolhatnánk, Bunyitay úgy említi, hogy "egyszerű földszinti épület volt ez, inkább gazdatisztú laknak szánva; egyelőre azonban Benkovichnak is meg kellett vele elégednie. Nagyobb, tekintélyesebb építkezésre még hely se volt." (5. - 183. old.) A kanonok házait is a jövődő székesegyház közelébe építtették. Mint

földesúr és főpásztor "ünnepies alakú" levelet adott ki, mellyel " a jezsuita atyákat váradi régi helyükön visszaállítja s klostromuk telkének és tartozékainak birtokában megerősíti." Ez az egykori Szent Egyed-templom helyén állt, amely már a XIV. században is létezett és később a jezsuiták birtokolták, de a török háborúk alatt nyomtalanul elpusztult. Benkovich püspök "ünnepies alakú" levelére társasházukat és templomukat a mai Magheru utca és Traian park sarkán kezdték el építeni, amely – Bunyitay szerint – "1703-ban már annyira készen állt, hogy csak a székek hiányoztak belőle." (5. - 367-old.) Templomuk mérete egy múlt századi feljegyzés szerint 14,2/6 bécsi öl hosszú és 6 bécsi öl széles volt. Mint a feljegyzés írja: "Különben a telek, melyen a jezsuita atyák egyháza állt, elég tágas volt: hossza 76, szélessége 40 bécsi öl. Kényelmesen elfértek rajta a többi épületek is: a rendház, a gyógyszerház s az iskola. A rendház egyemeletes köépület volt zsindegy fedéllel és az emeleten négy-négy szobával. Ez a telek keleti szegletén emelkedett. A templomtól nyugatra egy földszintes házban állottak a szerzetesek cellái, szám szerint hat, azután a kapu következett s ettől balra az ebédlő, konyha, kamra. Ezzel az épülettel egy fedél alatt, de külön telken állt a gyógyszerház (...) A gyógyszerháztól északra, tehát benn az udvarban, egy 8 1/2 öl hosszú épület állt, ajtaja felett kis toronnyal, s abban egy csengettyűvel. Ez a templom után a legnevezetesebb épülete volt a teleknek, a jezsuiták szemefénye az iskola volt." (5. -369-370.old.)

A jezsuiták állították fel 1729-ben a váradi hegyen az első kálváriát. Igaz, akkor még csak három egyszerű fakereszt volt. Benkovich püspök akárcsak a jezsuitáknak "hasonló levelet adott a ferencesrendű szerzeteseknek is, kiket - úgymond levélben - kiváló szeretettel ölel magához midőn őket Váradon Isten szolgálatára s a hívek munkálására visszaállítja és megerősíti; utódjainak pártfogásába is lelkesen ajánlja. Így a körösparti egyházat s a püspöki székhelyet a katolicizmus két testőrének: jezsuita s a Ferenc-rendnek egy-egy állomása fogta közre." (5.185-186.old.)

A XVIII. század elején lassan kibontakozó építkezéseknek Bercesényi kurucainak 1703. augusztus 6-i támadása vetett véget. Az ostrom során felégették Olaszit, a lakosságot kardélre hányták. Benkovich püspök kis székesegyháza is elpusztult, a saját, a kanonokjai és a ferencesek lakhelye, a jezsuiták épületei a kollégiummal együtt rom-

halmazzá váltak. A következő évek megsemmisítették a város többi részét a Köröstől délre is, kezdetét vette a várnak körülzárása, bár elfoglalni nem tudták. A várat egészen 1706-ig ostromgyűrűbe fogták és ez alatt – Bunyitay megfogalmazásában – “amit a kurucok megkíméltek, elpusztították a német-rác hadak” (5.-204.)

Benkovich Ágoston utóda, Csáky Imre püspök (1702 - 1732) 1712 nyarán jött Váradra. Először a kis székesegyházat hozatta rendbe, a püspöki lak ellenben még 1720-ban is romokban állt. Az új püspök az elődje által kezdeményezett Koch-féle építkezést nem akarta folytatni, székesegyházát a várban szándékozta felépíteni. A haditanács 1713-ban ki is jelölte a székesegyház helyét a várban, de a török veszedelem miatt a terv a következő évben újra meghiúsult. A visszatért káptalan ellenben 1714 nyarán a jezsuiták telke mellett vetette meg alapját annak az épületnek amit “a maga accessorius notariusus részére építtetni kezdte”. Az épület (ma a 4-es számú Általános Iskola utcára néző szárnya van a helyén) a XIX. században már városi börtön egész 1861-ig, amikor is a városháza költözik ide.

Mivel Csáky Imre püspök korábbi várbeli építkezése meghiúsult, ettől délre a Szálka-magaslaton kezdett munkálatba. “E szelíd emelkedésű magaslaton először is püspöki palotát építtetett. Melyik évben? Nincs róla feljegyzés, de mindenesetre 1726 után. (Málnási Ödön látjegyzete szerint 1732 tavaszán.) Hogy felépült, ez onnan bizonyos, hogy Csáky, mint látni fogjuk lakott benne. De ma már nem létezik (...)” – Az előbb idézett Bunyitay Vince még látta a váradi püspökség uradalmi levéltárában a püspöki palota alaprajzát. A terv szerint: - “a palota udvara négyszögű volt, falakkal s a szögleteken kerek bástyákkal körülvéve. Hátranyúló szárnyakkal épült: homlokzatával a város felé, de nyilván csak a középső része épült fel, mivel a rajzon csak a középrész volt pirosra kiszínezve. Tervező mesterének, kivitelezőjének neve ismeretlen.” (2. - 10.old.) A bíbornok még beköltözött a palotába, de 1732. augusztus 28-án tragikus halála (himlő következtében) a kastélyt elnéptelensítette. Elhagyatottan állt ott 1744-ig. Bíró József művészettörténész századunk harmincas éveiben a Szálka-dombon még következtetni tudott az egykori palota helyére. Csáky Imre az új székesegyházat is a kastély közelében, attól délre szándékozott felépíttetni. 1731. május 24-én lejött Váradra és kastélyától délre kb. három holdnyi területet szakított ki erre a célra

és még ugyanazon év augusztus 5-én ünneppéggel le is tette az alapkövet. A bíboros halála ennek az építkezésnek is véget vetett, de a szentélynek egy része elkészülhetett, mert 1743-ban a kispap Salamon József még látta a maradványokat. Luzenszky István püspök (1733 - 1734) még folytatta a nagy elődje és pártfogója által megkezdett székesegyház építését, Bunyitay Vince erre vonatkozó elszámolásokra akadt.

Csáky Imre püspök volt az, aki 1727-ben megtelepítette a kapucinus atyákat, a ferenceseknek pedig tágasabb telket adott új klostrom építésére. Segítette a jezsuitákat is, hogy leégett rendházukat felépítve kijöhessenek a várból és benn a városban nyithassanak iskolát is. De iskolát nyitattott a görög egyesülteknek is. Csáky Imre püspök nevéhez fűződik Újváros központjában, a kispiac északi részén, a Szent László-templom építése is. Ez a váradi barokk építészet egyik legelső, ma is meglévő emléke. Építése 1720 után kezdődött. Csáky Imre 1728. január 13-án vonult be ünnepélyesen a templomba, az építkezés azonban korántsem fejeződött be. A szentély alig készült el 1732-re, a templom főbőjárata feletti kronosztikon mégis az 1733-as évet jelzi, mint az egész hajó befejezésének idejét. Ezzel szemben még a következő évben is folytak munkálatok. A sekrestyeépület 1739-re készült el, míg a torony még később, Zolnay Antal plébános idejében (1790 - 1800). A templom tervezője ismeretlen, valószínű - mint a XVIII. század kevésbé jelentős templomainál szokás volt - itt is kölcsönként tervekkel dolgozhattak. Külső megjelenésében dísztelen, jellegzetes provinciális barokk. Később épült tornya ellenben már a későbarokk stíuselemeit tartalmazza.

Csáky Imre püspök Szőlőson (más néven Pece-Szőlős, ma egybeépült Nagyváraddal, közigazgatásilag is ide tartozik Nufáru - Tavirózsa városrész elnevezéssel) 1729-ben felépítette a Szent Imre herceg tiszteletére szentelt egyházát. A templom felszentelése már utódjára Luzenszky Istvánra maradt, aki 1732-ben, a Szentháromság vásárnapján szentelte fel.

Két szerzetesrend telepítése is fűződik Csáky Imre püspök nevéhez. Az első a ferences barátok rendje, akik 1692 után a Szent Brigitta-templomban tartották az istentiszteleteket. Számukra 1725-ben a Páris-patak bal partján jelölt ki helyet, ahol ekkor még a város határát jelző palánk húzódtott. A ferencesek elköltöztetésének több oka is

volt. Elsősorban a püspök nem akarta, hogy az egyházak és kolostorok mind a Szent Egyed utcában (ma a Traian park Magheru felőli része) legyenek "összehalmozva", ahol a jezsuiták temploma, a Szent Brigitta-templom és a megkezdett székesegyház – a Koch-féle építkezés – volt. Ugyanakkor ez a környék még a vár védelmi zónájába esett. A vár parancsnoksága pedig ellenezte, hogy "e környéken belül szilárdabb és erősebb épület emeltesék, azt tartván, hogy ez csak a várat ostromló ellenségnek szolgálna olyan erősséget, ahonnan a várat tetszés szerint ágyuzhatná." (7. - 5.old.) A ferencesek a Páris-patak partján először egy kis kápolnát és kolostort építettek (a mai Republicii és Dunării utca sarkán). A kolostor 1731-re készült el. Egyszerű, minden díszítő elemet nélkülöző épület, amely még ma is látható, közvetlenül az olasz plébániatemplom mellett. Ma a katonakórház részét képezi. Miután a ferencesek beköltöztek új rendházukba, hozzákezdtek templomuk építéséhez is, a mai plébániatemplom helyén. Az alapkövetétel 1732. május 11-én volt. Az építés sokáig tartott, tizenegy év kellett ahhoz, hogy a szentély elkészüljön. Csáky Miklós megáldotta azt, a főoltárt pedig 1743. augusztus 18-án szentelte fel. Az építkezés tovább folytatódott, míg 1748-ra készült el tornyával együtt. A templomot 1749-ben Forgách Pál püspök szentelte fel. Ferences szokás szerint a tornyot a szentély mögé építették. Tervezője, építész is ismeretlen, de nem maradt ránk a templom alaprajza sem. Homlokzata egy korabeli képről ismeretes. Négy pilaszter tagozta. A háromszögű timpanonnal záródó kapu felett nagy barokk ablak volt, tőle jobbra és balra vele egy magasságban hasonló méretű fülkék voltak. A koronázó párkány fölé – a két középső pilaszter vonalából kiindulva – ívszelvény hajlott, míg felette emelkedett a vultás oromfal szélein elhelyezett szobrocskákkal és az egészet felül lezáró háromszögű timpanonnal. Az oromfalat kőkereszt koronázta.

A másik szerzetesrend melyet Csáky Imre püspök telepített – a kapucinus volt. A híres püspök a kapucinusokat 1727-ben hozta Váradra (a mai Gen. Moşoiu és Mihai Viteazul utca kereszteződésében levő telekre). Mivel azonban a törvényes engedélyeket csak később kapták meg, ezért a Német utcában (ma Mareşal Antonescu utca) levő saját házát adta nekik lakásul. Ennek szomszédságában levő kápolna – temetőkápolna néven volt ismert – szolgált első templomául a rendnek. A kis templom építéséről nem maradt fenn adat, később

Lajcsák Ferenc püspök (1827 - 1842) megnagyobbította. Századunk húszas éveiben átalakították. Ma Biserica Bunăvestire ortodox templom.

Csáky Imre utóda, Luzenszky István püspök (1733 - 1734) megerősítette a kapucinus rendet végleges telkükön, a róluk elnevezett utca (ma Gen. Moşoiu) végén. Itt tették le templomuk alapkövét 1734-ben, és 1742-ben szentelték fel. Az ismeretlen mester által épített fatoronnyal ellátott templomról Schütz József rézmetszete alapján alkothatunk képet. E szerint egyhajós nyeregtetővel fedett teremtemplom képe rajzolódik ki előttünk, utcára néző egyszerű háromszögű, oromfalú homlokzattal. Templom jellegét az ellentétes oldalra épített barokk hagymasisakú torony adta.

Luzenszky Istvánt, Okolicsányi János követte a püspöki székben 1734 és 1736 között. Ő kezdeményezte egy új templom építését Velence főterén. A szentélyt már utóda Csáky Miklós püspök (1737 - 1747) építtette, de csak Forgách Pál püspök (1747 - 1757) fejezte be. A templomhoz tornyot Miklóssy Ferenc püspök (1803 - 1811) húzatott. A barokk templom – melynek védőszentje Szent Katalin volt – szentélyével kelet felé nézett, ellentétben a helyére épített ma is látható XIX. századi templommal. A már említett Schütz József rézmetszetén a velencei templom északi részéhez kapcsolódott a sekrestye: A hajó ablakai félkörívesek voltak, a falfelület tagozására a metszet alapján nem lehet következtetni. A karcsú testű torony a templom nyugati homlokzata előtt állt, felső harmadán a hajóhoz hasonló ablakokkal, felette barokk toronysisakkal.

Okolicsányi János püspök székesegyházat szándékozott építeni, ezért lehívatta Budáról Fortunato de Prati olasz építész. Az építészsel való tárgyalás a püspök korai halála (1736. november) miatt utódjára, Csáky Miklós püspökre (1737 - 1747) maradt. "Csáky nagy ambícióval fogott a nehezen vajúdnó székesegyház terv megvalósításához. Mint ... nyugta tanusítja, Prati 1737. május hó első hetében Váradon járt és helyszíni szemlét tartott a székesegyház s a rezidencia helyének kijelölése és megtervezése céljából. Erről emlékezik meg Miklós püspöknek egy június 26-án kelt levele. Prati két tervet készített, amelyek Csákyknak tetszettek s mint egy június 6-án kelt, s Forgáchhoz írt leveléből kitűnik, az esztergomi jezsuita templomhoz hasonló tervet kívánt (...). A hely kérdésében azonban nem tudtak meg-

egyezni s Csáky ez év október 5-én újra Váradra hívta Pratic. A káptalan is buzgón segített az előkészületekben, de a dolgok nem mehetek simán, mert a püspök mint tudjuk a Szent László-templomhoz akart tornyot építtetni – Pratinak 1738. március 18-án bekövetkezett váratlan halála újra elodázta az építkezést. Csáky máshoz fordult és még ez év szeptemberében meg akarta kezdeni a hely kicsövekelését.” (2. -10-11 old.)

Bunyitay Vince úgy tudta, hogy a püspök felkérte Fejér Pált a magyar pálos rend főnökét, hogy Vépi Mátét küldené el a székesegyház felépítené. ”Vépi a következő év (1741) február 19-én a székesegyház tervével már elkészült, téglák készen állottak, s az olasz Benkovich-féle félbemaradt egyház »elhányattatásáért« is február 22-én kiadatott a parancsolat (... A későbbi feljegyzésekből (Salamon József kanonok emlékirata – Várad káptalan levéltára) tudunk még annyit, hogy az új székesegyházat Újvároson a mai Szent László-tér közepén akarta felépíteni...” (5. -260.old.)

Arról már nem maradt feljegyzés mi lett volna a sorsa a már majdnem elkészült Szent László-templomnak; mivelhogy a tér közepén két templom számára nemigen lett volna hely. Az új székesegyház építéséhez végülis nem fogtak hozzá. Így a Benkovich-féle katedrálisnak a Szent László térre hordatott kövei felhasználatlanul heverték.

A Szent László-templom ajtajával szemben a pébániaház állott. ”Ezt a házat Csáky jóelőre kiszemelte, s mindjárt püspökké nevezetése után egész telkével együtt Várad városától megvásárolta (...) Csáky Miklósnak szintén kellett saját házának lennie. Hol állott a ház? arra nincs adatunk; de mert Csáky a Szent László egyházának éppen a felépülésekor jött Váradra, alig férhet hozzá kétség, hogy ő már az egyház közelében vett lakást. Mikor pedig az említett pébániaházról szóló adás-vevési szerződésben azt olvassuk, hogy »az Csákyknak residentiája« mellett állott: a residentiában bizvást kereshetjük Csáky Miklósnak kanonoki házát.” (5. - 259.lap) Mivel a püspöknek ”halaszthatatlan szüksége volt a püspöki lakra is, Csáky a bíbornok szálkai palotájának maradványát »a pusztai istállót és konyhát« 1741-ben lebontatta. Helyébe az említett házat, s a várostól vett pébániaház telkén új épületet emeltetett. Ez áll ma is s miután a tér, az utca a lefolyt másfél század alatt magasra tört körülötte, palo-

tának többé senkisé nem nézi; de keletkezése korának fogalmaihoz, s Várad akkori épületeihez képest valóságos palota volt. Négyyszögű, földszintes épület, oszlopos kapuzattal s árkádos, de nyitott folyosóval. Istállói és kocsiszínjei éppen fényesek voltak.” (5. -263.old.) A jelenlegi plébánialak is régi épület. (Tudor Vladimirescu 4. szám.) 1743-ban építették. Valószínűleg azután kellett felépíteni, hogy Csáky Miklós püspök az általa megvásárolt régebbi plébánialakot 1741-ben lebontatta. Teljesen dísztelen homlokzatú ez az épület, de elsősorban régisége miatt többször is felvetődött műemlékké nyilvánítása.

Közvetlenül a püspöki palota háta mögött volt a papnevelde épülete, melyről Bunyitay úgy emlékezett meg, hogy a szegletén az ő idejében még egy fakereszt állt, és sokáig Csáky-szemináriumnak nevezték.

Olaszi határa északon, a ferencesek rendháza és temploma környékén volt, míg nyugaton csak a Páris-patakig terjedt. Ezen a helyen Fejér Pál tartományfőnök kérésére Csáky Miklós püspök a pálosok számára nyolc telket vásárolt, összesen 55 négyszögölnyi területet és 1740. július 18-án kelt adománylevelében nekik juttatta, hogy ott *”konventet, egyházat és tanintézetet építsenek (...)* Itt néhány év alatt már harmadik helyükön a pálosok végre megállapodtak. Felépítették ikertornyú egyházukat s konventjüket saját, művész és kézműiparos tagjaik által.” (5. -266.old.) Ez a hely a mai Roman Ciorogariu utcán, az ottani premontrei templom és a mellette lévő Eminescu Líceum templom mellett szárnya volt. Mindkettőt Vépi Máté pálos szerzetes tervezte. Feltehetőleg az 1760-as évek végén már tető alatt álltak. A rendház barokk stílusban épült, míg a templom már a klasszicizáló barokk stílusjegyeit hordozta.

Csáky Miklós püspök nevéhez fűződik az, hogy 1746. július 1-jén a jezsuitáknak ajándékozta azt az épületet, amely kertjük végében az országút (ma Magheru utca) mentén állt. Itt állt az Arany Koronához címzett vendégfogadó. A püspök óhaja szerint a vendégfogadót *”nemes ifjak nevelőintézetévé”* alakították át.

Olaszi fő útvonala mentén az 1770-es évek elején Szenczy István babolcsai apát, váradi kanonok (1756 - 1780) házat vett az Orsolya apácáknak leánynevelő intézet számára (ma Ady Endre Líceum) és megkezdte a Szent Anna tiszteletére szentelt kápolna építését. A zár-

da legrégebb része a refektórium és a konyha körül épült rész volt. Szenczy nevéhez fűződik a templomtól északra eső héttengelyes klauzura építése. Itt volt közvetlen a templom mellett a zárda egykori bejárata is. A kis fatornyos barokk templomot 1774. október 29-én szentelték fel. A tőle délre fekvő hattengelyes épületrészt, valamint a sarkon túl az egykori Zárda (ma Moscovci) utcai tizenegy tengelyes épületet már Rier Ferenc kanonok építtette 1773-ban. Némi képet nyújt a barokk kor ezen épületéről Schütz József 1818-as rézmetszete. A zárda és templom a XIX. század derekáiig külsőleg nem változott.

Nagyvárad egy másik kanonokjának, Gyöngyösy Györgynek (1735 - 1760) a tevékenységéhez kapcsolódik a mizericordianusok templomának építése. Gyöngyösy kanonok 1753-ban "munkaképtelenné vált váradí nemes és polgáreberek, utóbb azonban csak asszonyok számára akart menedékházat állítani." Forgách Pál püspök (1747 - 1757) felkarolta a kanonok tervét, de azt javasolta, "hogy olyan intézetet állítana, mely menedékház is lenne ugyan, de annál mégis több, nemesebb: állítana kórházat, ami még nincs Váradon, s az intézetet helyezné a betegek leghívebb ápolói, az irgalmasrendűek gondviselése alá." (6. - 360. old.) A püspök a telket is felajánlotta a ferencesek templomával szemben (mai Republicii út 33. szám). 1760 körül itt építtette fel Gyöngyösy kanonok az irgalmas rend kórházat. Ez az udvari rész volt. A kórház később bővült; így Paál Gáspár váradí kanonok (1780 - 1792) 1792-ben tett alapítványából a fő útra néző emeletes kórházrész, gyógyszerár és rendház épült. Homlokzata az azóta eltelt két évszázad alatt megváltozott. A kórházzal egybeépített templom Nagyvárad egyik legérdekesebb XVIII. századi műemléke. Építése 1754 táján kezdődött és valószínű, hogy építtetőjének, Gyöngyösy kanonoknak még életében elkészült. Tervezője – akárcsak a kórházak tervezője – ismeretlen.

Az irgalmas rend kórházával szemben lévő ferences kolostort II. József császár 1786. október 5-én kelt rendeletével feloszlatta. A templom 1787-től várad-olaszi plébániatemplom lett. Plébánialaknak Beöthy Mihály alispán 1736-ban építtet házát vették meg. (A mai Dunárii utca 4. szám alatt volt az 1980-as évekig, amikor is az esztelen rombolás a város ezidőben legrégebb profán épületét sem kímélte, lebontották az akkor terjeszkedő Crişul cipőgyár miatt.)

A XVIII. század derekán a fejlődésnek Olasziban már csak a török korból megmaradt rozoga palánk vetett gátat. Forgách Pál püspök nagyszabású tervével átlépte azt, amikor új "monostorának" alkalmas helyet keresett. A Szent László téri püspöki lakot szűknek, alkalmatlannak találta. Olaszi felett talált egy szép teres helyet, amely püspöki birtok volt és mintegy ezer lépés távolságra esett a várostól. A püspök a székesegyház tervének elkészítésével Franz Anton Hillebrandt építészre bízta meg. Az előmunkálatok 1751-ben indultak, az alapkövételére 1752. május 1-jén került sor. Giovanni Battista Ricca vállalta el az építést. Az olasz mester elvetette Hillebrandt tervét és újat készített. Az ideiglenes székesegyházat a püspök 1756-ban szentelte fel. Időközben Forgách Pált váci püspökké nevezték ki; Ricca is meghalt, így az építkezés megtorpant.

Ellenben az új püspök, Patachich Ádám (1759 - 1776) inkább egy reprezentatív püspöki palotát hiányolt, ezért 1761-től, a székesegyházzal párhuzamosan, Hillebrandt tervei alapján ezt is elkezdték építeni. A püspöki építkezések irányítójának maga Hillebrandt vállalkozott, aki a székesegyház tervain változtatásokat eszközölt az olasz barokktól a copf stílusba való "átöltöztetés" érdekében. Lassan haladtak a párhuzamos munkálatok. 1776-ban Patachich püspököt kalocsai érsekké nevezték ki. Salamon József kanonokot bízták meg az építkezések további irányításával. A székesegyházat ünnepélyesen 1780. június 25-én Kollonitz László erdélyi püspök szentelte fel, akit ebből az alkalomból váradi püspöknek neveztek ki. Még a hetvenes évek végére elkészült a monumentális püspöki palota. Hillebrandtnak ez a nagyszabású alkotása a XVIII. századi hazai barokk építészet egyik remeke lett. A tervező a nagy barokkművészettől inkább a klasszicizmus, mint a rokokó felé távolodott el.

A székesegyházat és a püspöki rezidenciát a kanonokok házáinak építése követte. Még Forgách püspök ötlete volt, hogy itt építsék fel a kanonokok lakásait. Elsőnek az 1700-as évek közepén épült fel az ún. Alapy-ház (ma Stadionului u. 7. szám) Utána követte a többi kilenc is. Az utolsó, a 15. szám alatt 1875-ből való. Jelentéktelen eltérésektől eltekintve mindegyik kanonok igyekezett az elődje által épített ház stílusjegyeit követni. Közös bennük a földszinten végigfutó árkádsor, amely érdekes térhatású egységbe fogja össze az épületsort.

Két ház – a 11. és 13. számú – később épült. Ezek helyét papnevelő számára tartották fenn. A terv azonban nem valósult meg és Patachich Ádám püspöksége idejében a katedrális mögött lévő elaggott papok hajlékát szemelték ki erre a célra (ma kisegítő iskola a Berzei utcán). A XVIII. század második feléből való kis jelentéktelen épületet 1808-ban toldották meg egy nagyobb szabású szárnyal. Ez is egyemeletes, de már XVI. Lajos stílusában készült. A papnevelde 1890-ben nyerte el mai alakját, amikor Schlauch bíboros összekapcsoltatta a két épületet. Az azóta eltelt időben a barokk stílus jegyei teljesen eltűntek az épület homlokzatáról, amelynek művészeti jelentőség egyébként sem tulajdonítható.

A XVIII. század második felében teljesen újjáépítették a vártemplomot, de nem a régi helyén a déli szárnyon, hanem az északkeletin. A barokk templom építését illetően több vélemény ismeretes. A legmegbízhatóbbnak a Balogh Jolán által közölt 1775 - 1776-as időpontot kell tekintenünk. Nem sokat tudunk róla. Az 1836-os tűzvész elpusztította, utána Lajcsák Ferenc püspök restaruáltatta. 1875-től katonai raktár, majd 1925-től ortodox helyőrségi templom. 1945-től raktárként használták; állapota rendkívül megromlott, olyannyira, hogy az 1991. évi restaurálás már nagyon aktuális volt. 1992 májusában, a Szent László ünnepségek során szentelik fel.

1836-ban tűzvész áldozata lett a kapucinusok temploma és rendháza. Itt is, akárcsak a vártemplom esetében, az újjáépítés Lajcsák Ferenc püspöknek köszönhető. Az újjáépített templomot 1838. május 20-án szentelték fel. A tömör felépítésű és egyszerű tagozású kolostor – akárcsak a vele egybeépített templom - Barthel György alkotása. A templom már klasszicista stílusjegyeket visel. Barthel György tervezte 1839 - 1840-ben a Kálvária kápolnát is. Ez is klasszicista stílusban épült és 1955-ben bontották le.

A XIX. század közepétől új lendületet vett az építkezés Nagyváradon. Az uralkodó építési stílus a század második harmadától a romantika volt. Ennek jegyében jobbra csak a külsőn jelentek meg a leggyakrabban alkalmazott neogótikus, neoromán elemek.

Szaniszló Ferenc püspök 1858-ban a romantikus stílus jegyében építtette át az Orsolya-templom (Szent Anna) és zárda homlokzatát. Az eredetileg barokk stílusú templom homlokzatának jobb oldalán kőtornyot emeltek és az egész homlokzat gótizáló kiképzést kapott.

A csúcsíves kapu felett nagy ablakrózsa és lépcsőzetes oromfal, míg a karcsú tornyos csúcsíves ablakok láthatók.

Ugyancsak Szaniszló püspök kezdeményezésére lebontották a velencei templomot és 1858-1862 között építették a mai neoromán és neogótikus elemeket tartalmazó templomot. Ebben az esetben a belsőt is igyekeztek stílustisztán megoldani.

Az egykori szemináriumi templomra is hasonló sors várt (ma Sf. Mare Mucenic Gheorghe ortodox templom). A mai Magheru út és Traian tér sarkán levő templom a jezsuiták birtokában volt. II. József utasítására kapta meg szemináriumi templomnak az 1777-ben alakult görög katolikus püspökség. Miután 1818-ban renoválták, Szaniszló Ferenc püspök ezt a templomot is neoromán stílusban építtette át, de a templombelsőn továbbra is barokk stílusjegyek uralkodtak.

Ebben a korban persze nemcsak átépítették a meglévő épületeket, hanem romantikus stílusban újakat is emeltek. Így pályázati felhívás útján a Szent József intézetet is. A nyertes Guttman József építész lett, aki az 1867. május 1-jei alapköletétel után a következő év októberére el is készült az intézettel. A neoromán stílusú épület a korabeli utca (ma Mihai Eminescu 11. szám) díszje lett.

A Szent Vince intézet a város egyik legelhanyagoltabb részén, a Réten épült. Az intézet számára az első telket 1866-ban Nogáll János kanonok vásárolta, amihez egy év múlva megvették a szomszédos telket is. Id. Rimanóczy Kálmán tervezte meg az épület alapszárnyát, ez még földszintes volt. (Ma szövetkezeti iskola az Orzovei utcán). 1896-ban az intézet kertjében neoromán stílusú kápolnát építettek és szenteltek fel. Később emeletet építettek az intézetre, ifj. Rimanóczy Kálmán tervei alapján, de úgy, hogy tiszteletben tartották az eredeti elképzelést, a neoromán homlokzatot.

A századforduló az olasz plébániatemplom életében a változás korát jelentette. Előbb Knapp Ferenc 1876-ban a templom elé új tornyot emelt, majd a templomot is kívül-belül "új ruhába öltöztette"- A szentély mögötti kis ferences tornyot lebontották. A templom már méreteinél fogva sem felelt meg a XX. század igényeinek, ezért 1902-1905 között ifj. Rimanóczy Kálmán tervei nyomán új háromhajós egyapszisos latin kereszt alaprajzú templomot építettek eklektikus stílusban, túlsúlyban reneszánsz elemekkel. A Knapp Ferenc által emelt tornyot meghagyták - igaz átalakítva - és hozzáépítettek még

két kisebb tornyot. Ma is ilyen formában látható. A Barátok temploma melletti kolostort a rend eltörlése után 1786-ban előbb katonai nevelőintézeté alakították át, utána a katonai kórház része lett.

A századfordulón épült - Palotay László kanonok ajándékaként - a "Szent László koldusápoló és gyermekek menedékház", udvarán az eklektika jegyében a kis csúcsíves (neogótikus) kápolna. Ez is, mint sok más építészeti értékünk, 1944 után az enyészet martaléka lett. Restaurálását – külföldi segítséggel – szinte a 24-ik órában kezdték meg a mai 9. számú Általános Iskola udvarán. 1991. december 14-én szentelte fel Tempfli József megyés püspök a már megújított – de szerényebb díszítésű – kápolnát.

Az első világháború után Európa-szerte olyan történeti reprezentációs köntöst igyekeztek az épületekre húzni, amely az átlagpolgár számára könnyebben felfogható. Újra megjelennek a történetieskedő "neo" stílusok. Nagyváradon ennek jegyében épült a Katalin-telepen, illetve Óssiben két templom. Fiedler István szatmár-nagyvárad püspök – amint a Szent Vince Intézet 1942-1943-as évkönyvében olvasható – kiadta a jelszót: Nagyváradon két templomot kell építeni!

Az Óssi telepen tiszta neoromán stílusban Szallerbeck Antal várad i építész tervei alapján épült a templom. Az alapkövetétel 1933-ban volt, míg a felszentelésre 1934. június 29-én került sor.

A Katalin-telepi templom elődje egy napközi otthon volt (1926), ahol az első szent misét 1929. május 5-én tartották. A Lizieux-i Kis Szent Teréz tiszteletére szentelt templom alapkövét 1938. augusztus 4-én fektették le. Krausze Tivadar tervei alapján építették a jobbára neoromán elemeket tartalmazó templomot, és 1935. december 8-án szentelték fel.

A városnak az első világháború után újonnan épített részén a Kertvárosban – amelyet később a CFR negyed követett – a Mayer Antal apostoli kormányzó által vásárolt telken 1931-ben kultúrház-kápolnát építettek a lelki igények kielégítésére. A torony nélküli épület minden építészeti stílust nélkülözött, ami funkciójából fakadt, vagy talán abból is, hogy sikerült kilépni a különböző "neo" irányzatok bűvköréből. A mai Szent József plébániatemplom tornyát 1956-ban építették, amelyet a nyolcvanas években megemeltek. Így látható ma is a kívül-belül puritán, de a funkciójának tökéletesen megfelelő templom.

A második világháború után az ismert okok miatt új templom építéséről szó sem lehetett. Az anyagi nehézségek és hatalmi elnyomás ellenére mégis sikerült a meglévő templomok állagát megóvni, sőt – más városokkal ellentétben – megvédeni a lebontástól. Gondolunk itt elsősorban a Szent László-templom restaurálására (1956) és a lakosság kiállása nyomán megmentésére a lebontástól (1964). De ebben az időszakban restaurálták az olasz plébániatemplomot, az igen rossz állapotban levő irgalmas rendi templomot, a premontrei templomot Tempfli József megyés püspök, akkor még apát plébános gondoskodása folytán. Külsőleg felújították a Szent Anna-, valamint a Kapucinus templomot is. Végül, de nem utolsó sorban meg kell említeni: Matos Ferenc apátkanonok érdeme, hogy azokban a nehéz időkben sor kerülhetett a székesegyház külső-belső restaurálására.

1989 után folytatódott a nagyváradi templomok felújítása. Sor került a Szent László-templom külső tatarozására. A munkálatok az alapfaltól a toronysisakig mindent felöleltek (1991). S az 1991-92-es esztendő nagy megvalósítása az igen elhanyagolt vártemplom rendbetétele is. A szó szoros értelmében Tempfli József megyés püspök mindvégig személyesen irányította a munkálatokat. Az egyházi vezetők és a kivitelezők áldozatos munkája nyomán mindkét templom a székesegyházzal egyetemben megfelelő köntösben vehetnek részt az 1992. évi Varadinum-ünnepségen, Szent László szentté avatásának 800. évfordulóján.

Az utóbbi harminc évben a túlméretezett iparosítás nyomán szürke, zsúfolt lakónegyedeket építettek a jobbra falusi közösségekből kiszakadt, gyökértelenné vált első generáció számára. E lakónegyedekben szó sem lehetett templom építéséről. A jelenkor feladata lesz új, de már a XXI. század igényeinek megfelelő, a környezetének stílusához igazodó templomok építése. Minderre a tervek már megvannak, Isten segítségével reméljük meg is valósulnak.

A nagyváradai bazilika

A NAGYVÁRADI BAZILIKA

ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE

A bazilika tervének elkészítésére Forgách Pál püspök Franz Anton Hillebrandt fiatal bécsi építészre kérte fel, aki 1750 júniusában le is jött Váradra. Az építész a püspökkel folytatott tárgyalás után kötelezte magát három vázlat alapján 11 rajz elkészítésére. Hillebrandt az elkészült tervrajzokat átadta a püspök bécsi ügynökének, Bernáth Györgynek. Ez utóbbi jelenlétében három bécsi építőmester átvizsgálta a rajzokat, a már elkészült modellel összehasonlította és egyes módosításokkal kivitelre ajánlotta. Ezek után Bernáth a terveket bemutatta a kancelláriának is, az pedig jóváhagyta a püspök szándékait és építészetj elképzeléseit.

A székesegyház alapjainak kiásása még 1751-ben megkezdődött. Bunyitay Vince szerint, hogy a falak minél szilárdabban álljanak "a kiásott alapokra először is tizennégyezer cölöpöt vertek le, ezek hegyibe roppant vastagságú gerendákat erősítettek s az alapfalakat a gerendákra rakták le." (5. -305.old.) Az alapkövetéssel 1752. május 1-jén volt. Ez időben már olasz kőművesek is jöttek Giovanni Battista Ricca vezetésével. Ricca "átformálta" Hillebrandt terveit, és vezetése alatt 1752. október végéig az alapfalak már a föld színéig emelkedtek, 1753-ban pedig az ablakok alsó párkányáig. Ekkor 17 kőműves dolgozott a székesegyházon, a következő két évben 20 kőművesről történik említés. Az építés továbbra is jó ütemben folyt. Feljegyezték, hogy 1755-ben a székesegyház előtt egy víztároló medencét készítettek, amely föld alatti csöveken keresztül egy hegyi forrással volt kapcsolatban. Forgách püspök "örömmel látta, hogy nyolc láb magasra ugró szökőkút lett belőle..." (5. -306.old.)

1756 áldozócsütörtökén a püspök felszentelte az ideiglenes székesegyházat, amely addig csak megáldott volt.

A lendületes építést két esemény gátolta meg. Az építész Ricca halála 1756-ban, valamint Forgách püspök váci püspökké történt kinevezése. A püspök még egyszer bejön - írta Bunyitay Vince - s csak

1758 februárjában távozott. Az általa épített székesegyház a szentélylyel, kápolnákkal, s a sekrestyékkal együtt már elérte kellő magasságát, a hajó s a tornyok falai az ablakok övezetéig épültek fel." (5. -311-312.old.) A püspöki szék betöltetlensége alatt Krusper István királyi tanácsos és Keserű György váradi kanonok irányította a munkát, a mesterek pedig Domenicus Luchini keze alatt dolgoztak.

Biró József kutatása alapján tudjuk, hogy "Salamon (József kanonok) szerint Forgách távozásakor a székesegyház hajója egészen készen állott csak az utolsó két oldalkápolnánál és a tornyok környékén két öl magasságnyi hiányzott a koronázópárkányig. Forgách maga a szentély és két nagy oldalkápolna, azaz a kereszthajókban levő kápolnák befejezéséről tud, a többiek pedig az ablakok felső részéig voltak kiépülve. (...) Az Országos Levéltárban őrzött kezdetleges rajzok, melyen piros vonallal az 1758-as építkezés szintjét jelölték Domínici Luchini rajzban gyakorlatlan pallérkezéstől származnak (...) Világos, hogy Luchini egykori mesterének, Giovanbattista Riccanak általa jól ismert tervezetét vethette papírra. S mivel a szerkezeti elgondolás nagy vonásokban a jelenlegi állapotot tükrözteti vissza, képtelen hogy a katedrális tér és tömeg megoldásokban Ricca műve. Mindaz ami ettől a tervtől eltér, a későbbi Hillebrandt-jelentésekben pontról-pontra figyelemmel kísérhető. A kupolának a nyeregtető alá süllyesztése, a tornyoknak, azok ablakainak, tagozásának, az óra elhelyezésének megváltoztatása s általában a formáiban gazdagabb olasz barokktól »coph« stílbe való átöltözése a később megjelenő Hillebrandt műve". (2. -32-33.old.)

Patachich Ádámot 1759-ben nevezték ki váradi püspöknek, és mint Bunyitay írta "az első amit Váradra jöttében a városból látott, a Forgách elkezdette székesegyház volt. Vakolatlan téglafalai tornyok nélkül, fedél nélkül, sőt boltozat nélkül (5. -324.old.) De nem volt megelégedve a Csáky-féle püspöki lakkal sem, ezért elhatározta: egy reprezentatív püspöki rezidenciát építtet. Nagyszabású tervének kivitelezésére megnyerte Hillebrandtot. Ő készítette el a palota tervét, míg a helyszíni megbízottja Johann Michael Neumann lett, aki 1762-től nagyváradon tartózkodott. A püspöki építkezések során a székesegyház háttérbe szorult, mivel a püspök minden anyagi erejét a rezidencia építésére fordította. Talán ezért is a királynő 1759-ben Koller János kamarai tanácsost küldte ki a püspökség gazdasági helyzeté-

nek tisztázására és az építkezés elhúzóódása okainak megállapítására. Az eltelt kilenc év alatt Neumann felügyelete alatt teljesen beboltozták a templomot, a főhajó, a keresztajtók, a szentély csehboltozása s a félgömbszerű szentélyzáródás, a tető alá süllyesztett kupola is elkészült, hasonlóan a sekrestyék, valamint a föléje épített helyiségek, a nyolc oldalkápolna és a föléjük épített nyolc oratórium.

Koller és Hillebrandt tervrajzokkal kísért felterjesztésében egy sor változtatást javasolt - a szentély két aytájának befalazását, módosítást a kripta méretében, orgonakarzat létesítését, valamint a homlokzat módosítását - amelyhez a királynő hozzájárult. A felterjesztett tervrajz latinkereszt alaprajzú, két mellékhajós, sekrestyés, két homlokzati tornyos templomot ábrázolt. Felvetődött az "ambulacra", a székesegyház sekrestyéiből a rezidenciához, illetve a kanonoki házakhoz vezető árkádos épületszárnyak építése. A kancellária anyagi megfontolásból ez utóbbit elvetette. Az építkezés továbbra sem haladt megfelelő ütemben. Mária Terézia 1776. április 8-án kalocsai érsekké nevezte ki Patachich püspököt. A munkálatok ekkor megszakadtak. "Gróf Forgách Pál nagyszerű alkotása mivé lett? - teszi fel a kérdést Bunyitay Vince, s azt is megjegyzi, hogy a székesegyház "tetőzete már átereszti a nedvességet. Kívül-belül vakolatlan. Hiányzik az orgonakarzat. Az oltárok, oltárlépcsők, toronyba és karzatra vezető lépcsők még nem készültek el. Nincs padlózata, kriptája, aytója, ablaka. A homlokzat befejezetlen. A fülkék bevakolatlanok." (5. -352. old.)

A káptalan Salamón József kanonokot bízta meg az építkezés folytatásával. A kanonok ragaszkodott Ricca eredeti terveihez, ezáltal számtalan nézeteltérése volt Neumannal, aki Hillebrandt elképzeléseit követte: a már keretelt óranyílásokat befalaztatta, és az órát nem a toronyba hanem a középső oromzaton helyezte el.

Ricca itáliai és Hillebrandt klasszicizáló barokk felfogása közti különbségből ered a heves ellentét. A királynő Hillebrandtot vette védelmébe, így az ő elképzelései valósultak meg a homlokzat, valamint a külső-belső díszítésben, de ugyanakkor megsürgette az építkezést is. 1772. augusztus 17-re kitűzte az ünnepélyes felszentelés időpontját. Ennek ellenére a befejezés késett. 1779. december 8-án Korniss Ferenc nagyprépost megáldotta a templomot, de ünnepélyes felavatására csak 1780. június 25-én került sor. Kollonitz László erdélyi püspök szentelte fel, akit ugyanezen a napon Mária Terézia váradí püspöknek nevezett ki.

„Ezzel a váradi püspökség újraalapításának nagy munkája be volt fejezve.” (5. - 355. old.)

Végezetül érdemes még Biró József művészettörténész általános érvényű véleményét is idézni a székesegyházról: „Immár készen állott, három évtized vajúdása után a váradi római katolikus székesegyház, mely a mai napig is eredeti alakjában áll (...) Hatalmas mérete ellenére sem tartozik a legszebb XVIII. századi magyarországi barokk templomok közé, aminek két fő oka a stílusegység hiánya és a helytelen arányok. Hillebrandt szelleme, mely a templom egész külső tagolását vezette nem számolt a nagy felületek arányos betöltésével. Áll ez különösen a város felé forduló déli főhomlokzatra. A széles és impozáns középrész aránytalanul csenevész tornyok fogják közre s ez különösen profilban a nagyobb távlatokból nézve feltűnő. A templom tömegéhez képest túl alacsonyak a 61 méter magas tornyok. Bár elhelyezésük Ricca terve szerint történt, alacsonyságuk az építkezés elhúzódásának és a befejezés sürgetésének rovására írandó (...) A váradi székesegyház terjedelmes sárgára vakolt s fekete sodronyos ablakívágásokkal megosztott kissé unalmas homlokzatán a vízszintes párkányzatok tömör hangsúlya már nem lefojtott szenvedélyeket, hanem a századvég nyugalomra vágyó klasszicizálását tükrözteti. A részletekben a késői »coph« stílelemei jelentkeznek.” (2. - 41. old.)

KÜLSŐ LEÍRÁSA

A főhomlokzatot az övpárkány¹ két emeletre tagolja. Földszintjén három ajtó található. A középső nagyobb főbejárat egyenes lezárású fesztonos² paizsmotívummal, míg a kétoldalt levő kisebb mellékbejáratok timpanonos³ szemöldökük alatt későbarokk konzolokba fűzött fesztonos díszelemekkel ellátottak. Az ajtók fölött a szélen két vízszintes szemöldökkel lezárt ablak, míg középen nagy ovális ablak látható. Tőle jobbra és balra egy-egy közös talapzaton álló fűzérdíszes pilaszterpár⁴ emelkedik az övpárkányig. A falsík további tagolását a szélső ablakok és a torony között újabb két-két pilaszterpár hivatott szolgálni. A tornyok alsó része rusztikás sávozású közepén keskeny kerettel és záródíszrel ellátott ablakkal. A homlokzat második szintjének három ablaka közül a középső a nagyobb és háromszögű szemöldökös, s kettős ívű fűzérrel díszített. Tőle jobbra és balra egyenes lezárású és szemöldökű ablakok találhatóak. A felület füg-

Az egykori székesegyház a püspöki palotával (XIX. századi illusztráció)

gőleges tagolását hasonlóan nyolc ionfejezetű pilaszterpár biztosítja, de jóval keskenyebbek mint a földszinten. Az övpárkány felett a két szint között vakolt fatáblákkal kitöltött mellvéd húzódik. A tornyok felületét a második szinten erőteljes falmélyedések tagolják, közepén keskenykeretű és zárkóval ellátott ablakkal. A hajóhomlokzat koronázópárkánya⁵ felett az attika⁶ közepén timpanon emelkedik. Az attikán újabb volutás⁷ oromzat áll, melynek négyzetes lapján konzolfejezetű pilaszterpárok egy órát fognak közre. A székesegyház felépítésekor itt – az óra két oldalán a volutás oromzat végén magas kőszobrok álltak. A püspökségi levéltárból Bunyitay Vince megtudta, hogy "E szobrok 1832-ben távolítottak el, részint azért, mert terhükkel nagyon nyomták a homlokzatnak külön is már meghasadozott falait, részint pedig mert nagyon viseltesek valának. Lajcsák püspök, egyetértve a káptalannal, belül üres ércszobrokkal akarta helyöket pótolni, de nem találtatott szakértő vállalkozó. Később egészen feledésbe mentek. Ma már annak sem találok nyomát, hogy kiket ábrázoltak." (4. - 12.old.)

Az óra alatt térkitöltő vakolatábla, felette feszton és az óranyílás vonalát követő párkány és annak közepén a székesegyház harmadik

kereszte. A tornyok legfelső szintjét konzolfejezetű pilaszterek szegélyezik. Középen enyhe hajlású ívvel lezárt szalagmotívumos mellvéddel bíró nagy félkörablakkal. A torony sarkai annak teljes hosszában domborúan tompítottak. A tornyokat barokk hagymasisakok zárják le, ovális ablakkal, amelyek Mária Terézia és II. József korának jellegzetességét hirdetik. Az ikertornyok nincsenek szervesleg összekötve az egyházzal, ezért inkább saroktornyoknak nevezhetők. Rézsut állnak, és a múlt századi hagyomány szerint azért, mert egy nagyszerű oszlopos előcsarnokot kellett volna övezniük.

A székesegyház mellékhomlokzata jóval egyhangúbb. A hosszahajótest boltozatát négy-négy súlyos voluta-szerű gótikus támvékre emlékeztető támaszív⁸ fogja közre, közéjükbe a boltcikkelyek nagy, ívelt ablakai nyílnak. Az övpárkány alatt az egyszerű lizénákkal⁹ tagozott öt oratóriumablaka található, alattuk a kápolnák félkörívű ablakai, melyeket - Bíró József szerint - Hillebrandt látott el ívben hajló és záróköves szemöldökkel. Ugyancsak Hillebrandt megoldása a kereszthajó rusztikás és pilaszteres homlokzattagozása is. A szentély két oldalán egyszerű lizénákkal tagolt öttengelyes melléképületek emelkednek három szinten. Az ablakok jellegzetes barokk profilálást kaptak. A második emelet négyzetes ablaksorai az oratóriumablakokhoz hasonlóak. Az övpárkány felett ismét három támv emelkedik a koronázópárkányig a közepén a szemöldökboltozásba vágott nagy ívablak nyílik.

A templomot arányosan zárja le a melléképületnek hátsó frontja között kidomborodó apszis¹⁰, földszintjén két oldalt elhelyezett két nagy félköríves ablakkal. Az ablakok közt vakolt faltáblák színesítik a felületet. Az apszis övpárkánya fölött középen egy félköríves vakablak nyílik, jobbra-balra tőle két-két, a széleken újra egy-egy konzolfejezetű pilaszter tagozza a felületet.

A székesegyház főbb méretei: hossza 68 m, szélessége 30 m. A boltozatok magassága 24 m. Tornyainak magassága 61 méter.

BELSŐ LEÍRÁSA

Az előcsarnokból belépve hatalmas egységes térbe jutunk, amelynek pompás, gazdag díszítményekkel ékes belső tere meglepően hat a külső tagozás egyhangúságával szemben. A főbejárat felett archi-voltokon¹¹ nyugszik a hármastagozású és ívelt vonalban kiugró orgonakarzat. Mellvédjét 3-3 füzéres ion pillér¹² tagozza s a pár-

kányszat fölött szalagmotívummal díszített és oválisan stilizált ballusztrád húzódik. Az előcsarnokból a 15 méter széles főhajóba jutunk. A főhajó mellett futnak a mellékhajók, felettük a galériák. A főhajó és kereszthajó a lapos kupolatérben találkozik: Ablakos tambur.¹³ hiánya miatt a megvilágítás a főhajó boltszakaszainak tíz nagy ívablakára és a homlokzat ablakaira maradt. A többi ablaknyílás inkább "szinte mitikus" ünnepélyességet kölcsönöz. Az egész templom belsejét körülövezi a gazdagon profilált koronázópárkány, amely kompozitfejes óriási pilaszterpárokon nyugszik. "A főhajó mindkét oldalát az orgonakarzattól kiindulva 2-2-2-2-1 ritmusú hatalmas félpillér, a kupola hevedereit tartó erősebb pilléreket mindkét oldalon egy-egy, összesen nyolc félpillér tagozza. A kereszthajók sarkaiban, valamint a nagy oltárok mindkét oldalán egy-egy fejezet nélküli lizéna fut végig. A szentélybe nyíló oratórium-ablakok oldalain hasonlóan egy-egy pillér emelkedik, míg a szentélyzáródás ívét tartó, erőteljesebben kiugró pilléreket félpillérek hangsúlyozzák, az utolsó félpillér pedig az apszis belső szélein áll. A főoltár koronázópárkánya bele van építve a főpárkányba. A főhajó boltozatát öt, egyenként 9 láb szélességű heveder¹⁴ tagozza, melyek a pillérpárok fölött ívelnek és a 2 öl széles boltszakaszokat közbefogják. A kereszthajót dongaív¹⁵ boltozza. A szentélyt valamivel szélesebb hevederkötegeken nyugvó csehboltozás¹⁶ fedi. A főhajó és kereszthajó találkozását jelző négyzetes tér fölött erőteljesebb tömeges heveder tartja a négy pendentifen nyugvó vak laternával bíró lapos kupolát. A nyolc homályos kis oldalkápolna archívoltjait dór fejezetű félpillérek tartják. s a boltozatuk igen lapos csehkupola. A kápolnák átjáróiban a Hillebrandt által 3/4-re falazott kőoszlopok emelkednek, ion fejezetüket füzérek ékesítik és homlokzati félpillérek formányelvéhez simulnak." (2. -41-42.old.) A stukkódíszítés¹⁷ általában szegényes, de bőven pótolja a pazar aranyozás – nemrég újítták fel – és márványozás, valamint a dekoratív és figurális freskódíszítés, mely a templom belsejét ragyogóvá varázsolja.

A szentélytől balra esik a Jézus szíve kápolna, melyek Széchényi püspök rendeztetett be a régi Szentkereszt kápolna helyett. A kápolna márvány falait Nagy Virgil készítette. Az oltárkép, Jézus Szíve Éder Gyula alkotása 1916-ból. A kápolna felett hasonló nagyságú két helyiség van.

A szentélytől jobbra a templom kis pitvara található, melynek falában a várból kiásott püspöki síremlékek találhatók. Kettőnek, Scolari Andrásnak és Thurzó Zsigmondnak neve ismert. Az előbbi a püspököt teljes alakban ábrázolja, míg utóbbinak csak a címere látható. A pitvarból jobbra a sekrestyébe jutunk, míg a lépcsőn keresztül egykoron a káptalani levéltárba lehetett jutni.

DÍSZÍTÉSE, MŰVÉSZI ÉRTÉKEI

A székesegyház egyik legnagyobb művészi értéke a kupolafreskó. Johann Schöpf alkotása. Krisztus Urunk mennyei diadalát állítja elénk. Köröskörül a megváltó előképei: Ádám; Áron; Mózes; Dávid király. A kupola alatt négy csegelyben¹⁸ a négy evangélista alakja. Itt, valamint az oltárképek esetében is Biró József művészettörténész idézzük, aki doktori értekezésében ezeket írja: "Maga a mennyezetkép igen jó állapotban van; a vakolás elkerülhetetlen repedezései az összhatást nem zavarják. A művész rengeteg alakot szerepeltet rajta szövevényes bonyolultságban, s az egész freskót a század allegorizáló-szimbolikus hajlamának megfelelően, az egyházi ikonográfia teljes igénybevételével komponálta meg. A kupolában feltárul az egész mennyország, egyetlen illuzionisztikus vízióba összefolyva.

A négy pendetifben két-két puttótól tartott és vörös drapériával borított talapzaton az evangélisták ülő alakjai foglalnak helyet. A festett fülkék fölött összehajló volutás gyámok tartják a látszatpárkányzatot, mely fölött szabadon nyílik a mennyebolt. Az illuzionisztikus festett architektúra háromszögű orom falakkal folytatódik. A négy pendetif fölötti konzolos oromzattól kiinduló felépítmény árkádszerűen hajlik össze a kupola sötét vaklaterna nyílása körül s a mennyországot négy szakaszra bontja. A halvány tónusú látszatarchitektúra szervességét azonban a gomolygó felhők, röpködő angyalok bontják meg s egyúttal mozgalmasságot és elevenséget árasztanak. A kereszthajó jobboldali szakaszának hevederívét koronázó bronzpajzs fölött ül az atlétatermetű Ádám, mellésimul Éva, mögötte egybehajló sötét alakok s fölējük tartja – egyetlen aranybarna folt – az áldozati kenyeret a főpapi süveges Melchizedek. Tőle jobbra sisakos marcona harcos nagy vörös drapériájú zászlót tart és a szemet továbbviszi a látszat-architektúra tövében ülő két szárnyas angyalon túl a kupola következő szakaszába, hova kitért szárnyú angyal repül egy másik

bíborpalástos vitéz elé, aki pajzsát hátrataritva élénk mozdulattal tekint a középen ülő s kezében a kettős kőtáblát tartó Mózes és a balján helyet foglaló Áron felé. Fölöttük a magasságban angyalsereg gomolyog. A baloldali kereszthajó fölötti mozgalmas csoportozat közepén ül, vállán hermelines bíborával Dávid király s hárfán játszik az égi seregnek. A szentély felé a párkányzatot felhők közt gomolygó merészröptű angyalcsoportozat töri át; kettő a keresztet, a harmadik Veronika kendőjét emeli a felhők között trónoló, hódoló angyalokkal körülvett Krisztus felé, aki jobbát áldólag teszi az előtte leboruló cherub fejére. Krisztus fölött aetherikus angyalcsoportozat közepén az Atyaisten alakja tűnik elő, jobbán jogar, előtte földgömb s feje körül háromszögű glória. Az angyalok fölötté, felfelé gomolyogva, a laternanyílás dekorációján áttörve röpködnek a magasba, a kupola legközepén szálló galamb képében megjelenő Szentlélek felé.

Amilyen bonyolult a kompozíció, olyannyira változatos a színhátás is. Az éles, könnyed rajzzal határolt formák csak nehezen tömörítik egységbe a színfoltokat. Az alakok sárgásbarnás, zöldes, avagy bíborszínű ruházata és a festett architektúra zöldes-szürkéje eleven kontrasztot alkot a halványkék-sárgás felhőkön ülő rózsaszínű putókkal és a szürkésfehér allegorikus alakokkal szemben. A színek azonban nem ragyognak és nem világítanak, az összhatás szürke, erőtlen és fátyolos. Az ecsetkezelés könnyedsége ellenére a színezés tompa. A festő anatómiai tudása – bár egyes finom részletekben bizonytalan – s mozgalmas rajzának fantáziája, ecsetjének könnyedsége messze fölülmúlják színeinek tisztaságát...” (2-45-46.old.)

1878-ig ez volt a templom egyetlen festménye, a többi felület fehér volt, amíg Storno Ferenc ki nem festette enkausztkus viaszos technikával.

Bíró József véleménye szerint: "Storno roppant munkát végzett s tagadhatatlan, hogy a fehér falak bántó üressége eltűnt. A márványozás helyett enkausztkai módon viaszos festékekkel vontta be a falakat: a félpillérek törzsei sötétzöld, a többiek pedig sötétbarna színt nyertek. Gazdag dekorációval látta el a pilaszterpárok közeit, a főpárkány képszekét¹⁹, illuzionisztikus kazettadísszel a homlokzat hevedereit, építészeti látszatarchitektúrával az oldalkápolnák mennyezeteit, volutadíszítéssel az orgonakarzat fölötti falat; kis angyal-kákat festett az oldalkápolnák archivoltjai fölé." (2-54-55.old.)

Az orgonakarzat feletti boltszakaszon Szent Cecilia, a zene védőszentje, látható. A hosszhajóban a hevederekkel elválasztott négy boltszakaszon csillagos kék égben festett keretbe foglalva Mária életét követhetjük a születésétől Jézus születéséig. Sorrendben az orgonakarzat felől indulva: Mária születése; Az angyali üdvözet; Mária látogatása Szent Erzsébetnél; míg az utolsó kép Jézus születése Bethlemben.

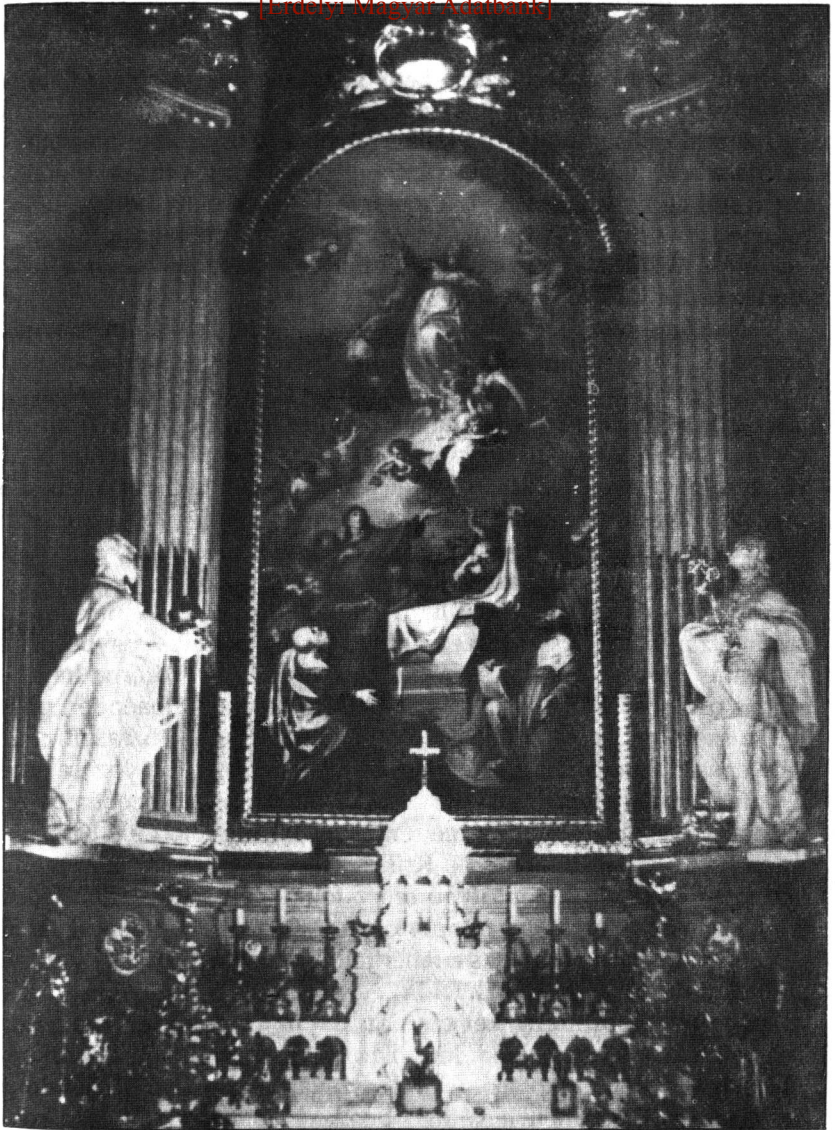
A fesztondíszes hevederek végein festett fülkékben állanak az ószövetségi próféták. A karzat felől jobb oldalon: Dávid; Micheás; Jónás; Habacuc; Zachariás. Bal oldalon hasonló irányból: Oseás; Dániel; Ezechiel; Jeremiás és Isaiás.

A jobb oldali kereszthajó boltozatán aranycsillagos kék égbe helyezett kép: A tizenkét éves Jézus a templomban. Körülötte a kereszthajó felső falán a Szent László-templom építése Nagyváradon, valamint Eskütétel Szent László király sírjánál.

A bal oldali kereszthajó boltozatán ugyancsak aranycsillagos kék égbe helyezett kép: A három szent király hódolata. Körülötte a kereszthajó felső falán Menekülés Egyiptomból, valamint Szent József halála.

"A szentélyboltozat Szűz Máriát mint Magyarország Patrónáját ábrázolja, dicsfényben, szentek és magyar történelmi alakok menygyei seregétől körülvéve s végül az apszisboltozáson a stereotip csillagos kékségben két nagy virágos urna között angyalok emelik Mária nevének betűit.

Nagy és becsületes, szorgalmas munka, rengeteg alakkal – állapítja meg Biró József, de ugyanakkor hozzáfűzi – Storno rajztudása meglehetősen gyenge. (...) Minden színessége és tarkasága ellenére is hideg, feszes, kimért, s a gótikus redőzésű köpenyekbe öltöztetett sok alak dacára sem mozgalmasak. Különösképpen a hosszhajó boltozata rontja a templom összhatását: a boltszakaszok bántó, rikító kékre vannak festve, körzővel kicirkalmazott távolságban pingált arany csillagokkal. A festmények narancssárgás díszítő-kerete, a négy sarokba kiugró architektonikus figurák, a bordóvörös fülkékben álló kanárisárga próféták a formakezelés és vonalvezetés minden elevensége nélkül vannak megrajzolva. Storno dekoratív monumentalitásra törekszik, de a kompozíciónak szegényességét nem pótolja az alakok rikító kék, sárga, zöld és vörös színezése. A kereszthajó

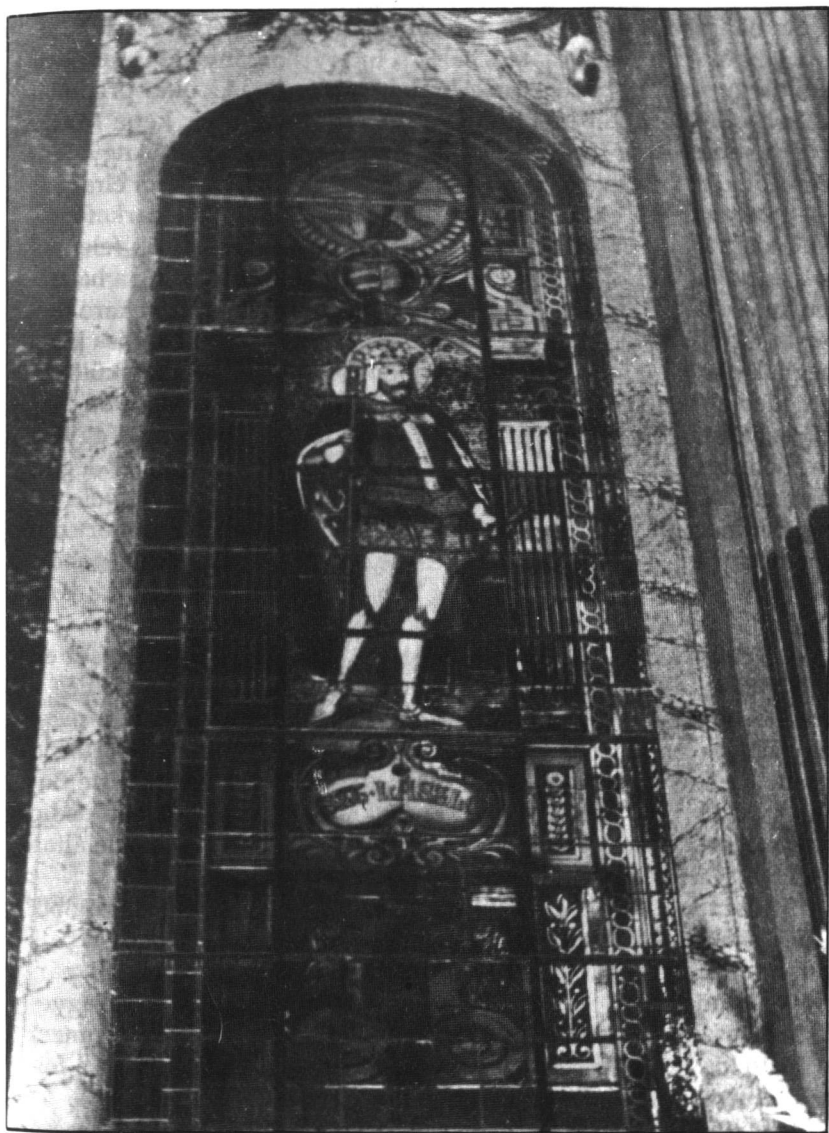
A főoltár képen Mária mennybemenetele; két oldalán Szent Imre herceg és Szent István király szobrai (oltárkép: Fischer Vince – 1779; szobrok: Eberhardt Ferenc – XVIII. század)

festményei némileg kedvezőbb benyomást tesznek. A sötét világítás tompítja az alakok színes papírmásészerű kivágásait, de nem a kék ég mértani csillagait. Még a legsikerültebb s határozottan tetszetős a szentély boltozatán festett alakok serege; kár, hogy a finom és változatos s még összhangzatos kolorisztikájú freskók a berlini kékig fokozott és színe disszonánssá teszi. Az apszis csillagpontosása, a kék égbe rajzolt alakokkal szintén minden mozgalmasságot s belső lendületet nélkülöző munka.

Storno művészi felfogásától idegen a tér és az eleven mozgás. Szeme előtt a középkor lebeg, a barokk stílszerűség szellemében képtelen dolgozni, s a gótika szellemét is félretéve a dekoratív síkdíszítést tartja a freskófestő feladatának, holott – mint Gerevich Tibor írja – a festett architektúrának éppúgy megvan a jogosultsága, mint a kőépítészetnek. A barokk mennyezetek és kupolák távlati a lelket is magával ragadó magasságba törekvésnek ugyanazt a hatását érik el, mint a gótikus templomok támrendszere ..." (2. - 55-56.old.)

A székesegyház főoltára, valamint a kereszthajó két nagy mellékoltára 1777-től kezdve készült. "A főoltár impozáns építménye a szentélyzáródás szerves részét alkotja. A főpárkánnyal egybeépített hatalmas koronázó párkányon két szárnyával az előtérbe hajlik s magas oszlopszéken állva tartják a belső oldalon a falbaépített pillérek, a széleken pedig önálló oszlopok sötétszürke és rózsaszín márványozásának festői hatását egyes részletek csillogó aranyozása emeli. A felépítmény követi az oltár hajlását. Az oromzat közepén benyúló színes üvegablakon beáramló fény a főpárkány fölött ülő Krisztusra és az Atyaistenre sugárzik. Krisztus feje fölé két angyal emeli a keresztet s körülöttük gomolygó fehér felhőkben angyalfejek teszik mozgalmassá a lendületes csoportozatot. Két-két gyermekangyal áll az oromzat lezáró volutáin s a fehér felhőgomolyag az oltárt koronázó hajlott timpanonig kúszik fel." (2.-47.old.)

Az oltárfelépítmény két oldalán Szent Imre herceg és Szent István király hatalmas lendületes barokk gipszszobra áll. Mindkettő Eberhardt Ferenc alkotása a XVIII. századból. A főoltár hatalmas oszlopos hátsó építménye elé 1897-ben került a faoltár helyett a korai reneszánsz stílusú fehér márvány oltár. Az oltár Tóth István terve alapján készült Triscorania olasz mester alkotása carrarai márványból.

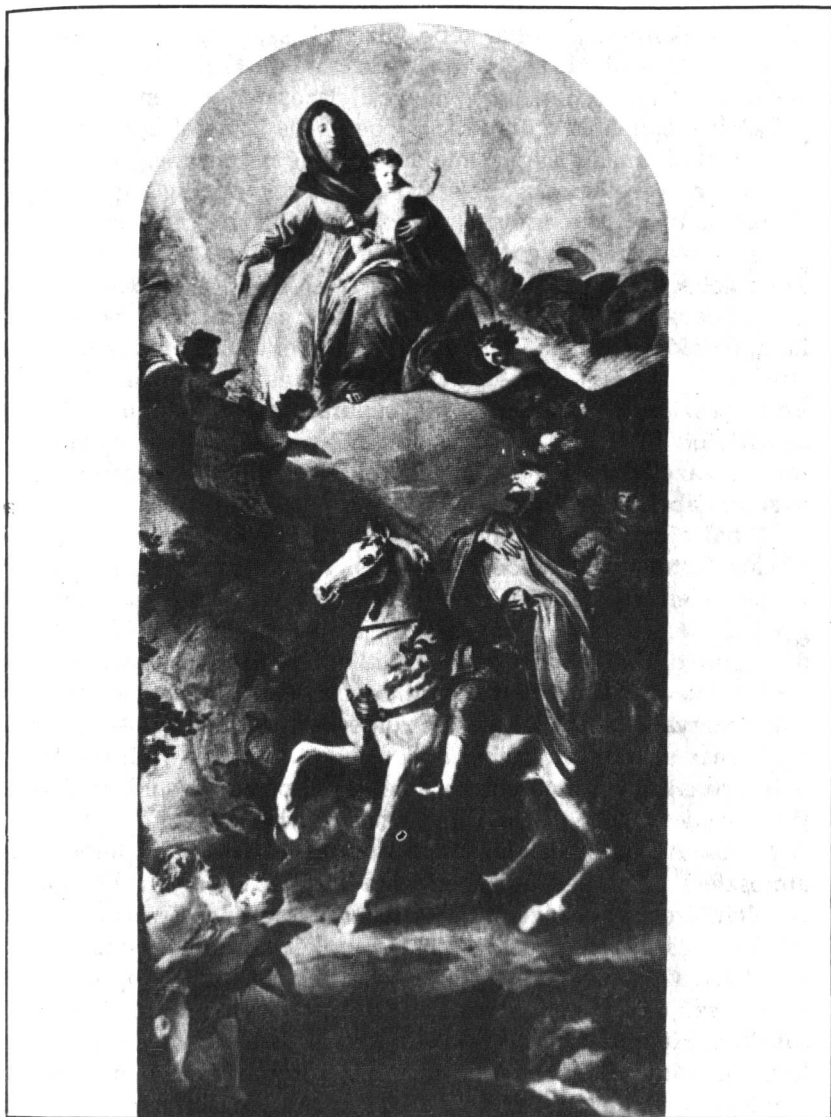
Szent László a szentély festett üvegablakán (Storno Ferenc - 1879)

Az oltárasztal elején három dombormű van: középen Isten báránya, jobbra Az utolsó vacsora, balra A húsvéti bárány egyiptomi vacsorája. A szentségház ajtáján Ábrahám áldozata. Az oltár predelláján jobbról balra két imádó angyal szobra. A főoltár képe Mária mennybemenetele Vincenz Fischer festménye 1779-ből. "Angyalokszorútól körüllebegve száll a mennyekbe Szűz Mária s lenn elragadtatott mozgalmas tömeg veszi körül az üresen hagyott szarkofágot. Két oldalt arányosan elhelyezve két apostol, egy harmadik felemeli az üresen hagyott leplet s meglepetten néz a koporsóba; míg a háttérben ketten tartják a kriptazáró kőlapot és egy másik széttárt karokkal néz az égre. Fischer komponáló készsége, becsületes rajztudása jóval meghaladja lendületét. A kép különben rossz karban van, s különösen Mária és az angyalokszorú megsötétedett. (Azóta 1988-ban Nikássy Lajos festőművész a két keresztthajó oltárképével együtt megújította. – P.I.Z.) Színben az előtérben álló alakok tűnnek leginkább elő: az ősz, sötétkék ruhás apostol világos köpenye, vele átellenben narancssárgában s piros köpenyben a másik s a csoportozat ultramarin és pirosas színfoltjai vesznek a sötétzöldes összhatásban. Kompozícióban erősen emlékeztet Tiepolo würzburgi Assunta-jára, de forma- és színkezelése már bágyadtabb." (2. -51.lap.)

A főoltár hátsó oszlopos építményétől jobbra Szent Erzsébet, balra Szent László képe látható a festett üveglakonon. Eredetileg a tervekben Szent Erzsébet helyett Szent István szerepelt. A már elkészült üvegfestmények szignatúrája: Szent Lászlón: "rajzolta Storno Ferenc"; a Szent Erzsébet képen: "üvegfestészet Kratzmann Ede Budapest 1879". A többi ablakra zöld mezőben sárga, a főhajóban pedig fehér körökbe tagozott üvegek kerültek. Mind Kratzmann Ede által, Storno tervei szerint készültek.

"Hillebrandt két nagy mellékoltára a főoltárnál klasszicizálóbb. Közös széken álló két-két kompozitfejes félpillér simul egy síkba s tartja a falbaépített, háromszögű oromzattal lezárt koronázó párkányt. A timpanon feletti oromzat közepén arany dicsfényben ragyogó háromszög – a szentháromság jelvénye – sugárzik. Az oromzat volutáin kis angyalkák ülnek. Mindkét oltár mensaja hatalmas, a felépítménnyel egybeépített márványozott koporsó." (2.- 47-48.lap.)

A jobb oldali keresztthajó oltárán Szent László fogadalmat tesz a váradi székesegyház építésére. Vincenz Fischer festménye ez is,

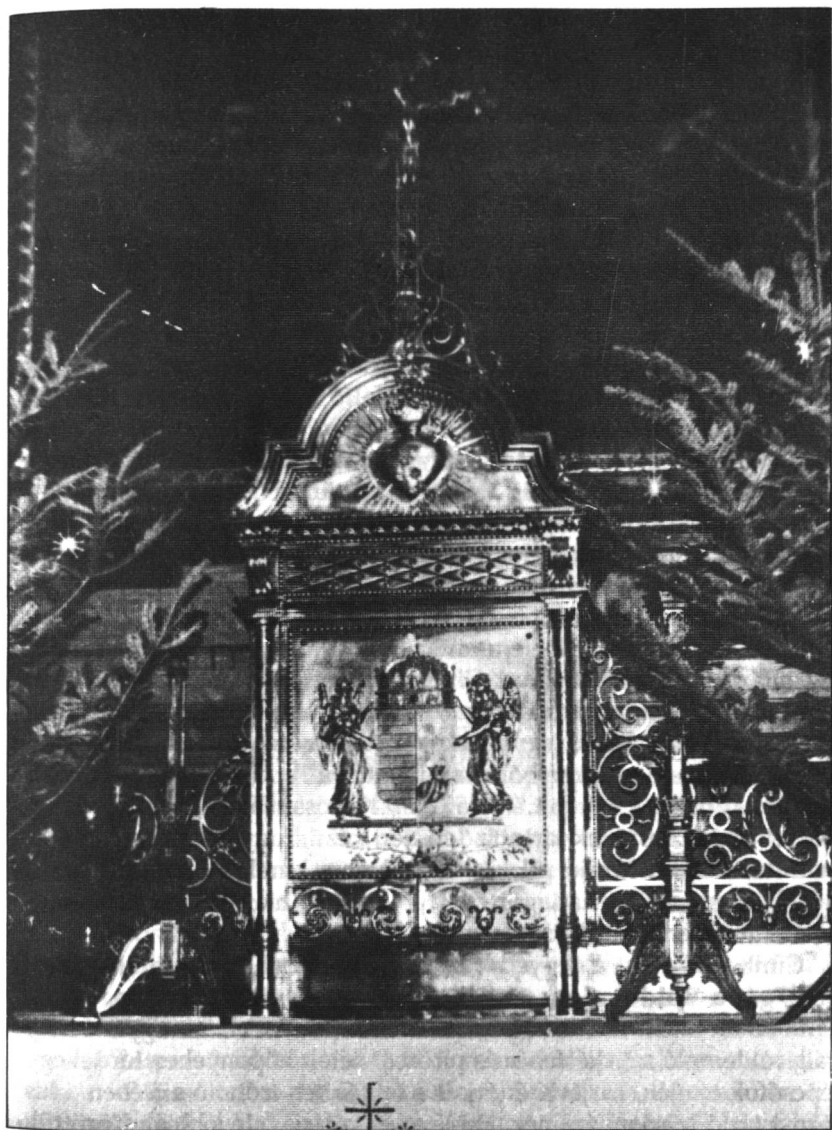

A jobb oldali kereszthajó oltárképén: Szent László fogadalmat tesz a váradi székesegyház építésére (Fischer Vince - 1778)

1778-ból, akárcsak a főoltár képe. "Szent László fehér lovon, két harcostól kísérvé sötét hegyi úton halad; megtorpanó lovát baljával visszarántja s jobbját mellére emelve áhitatosan néz a fenn megtároló égi jelenésre: felhőkön ül Mária, ölében a kis Jézussal, aki karját intő mozdulattal emeli az égre, míg anyja lefelé mutat, megjelölve a helyet, hol a székesegyházat felépítse s két angyal pedig László szeme elé tárja a (mai!) katedrális alaprajzát. Szent László piros tollas süvege és öltözete nem mutat történeti hűséget, amire az öltözékekben, az épületek és más korszerű járulékok megfestésében a barokk festészet általában nem törekedett. Szent László mozdulata s az egész kép kompozíciója félreismerhetetlenül árulja el a Tiepolo-iskola késői emlékét." (2.-50-51.old.) Az oltár feletti tabernákulumban (20) őrzik Szent Lászlónak azt az ezüst mellszobrát, melyet Schlauch püspök készíttetett Link Frigyes ötvössel 1892-ben. A szobor fejében egy rokokó kazettában a szent király ereklyéje – egy kis darab a koponyacsontjából – található.

A bal oldali kereszthajó oltárképe, a Szent Család szintén V. Fischer festménye 1778-ból. A művész három oltárképe közül Biró József véleménye szerint ez a legművészebb. "A gyalupadon álló gyermek Jézust anyja gyöngéden fogja át, a másik oldalon ülő hatalmas termetű Szent József pedig patetikus mozdulattal emeli ajkához a kisdéd kezét. Fejük fölött angyalkoszorú lebeg s a kép bal sarkában is két angyalfej tűnik fel a sötét zöldesbarna háttérből. A kép sötét olajbarnás-szürke tónusaiból csak egy-két színesebb folt tűnik elő: Mária ruhájának tompa vöröse, sötétkék köpenye, Szent József ruhájának zöldesszürkéje, a halványbarnás fényben derengő Jézus és az angyalok. A körvonalak lágyan mosódnak a háttérbe s a letompított atmoszféra finom bensőségében lengi körül az alakokat." (2. -50.old.) Az oltári szentséget az oltár feletti tabernákulumban őrzik.

A székesegyház mellékhajóiban mindkét oldalon négy-négy oltár van. Ezek a fő-, illetve a két keresztoltárnál később, 1785-ig készültek el. Tervezőjük ismeretlen, bár kétségtelen, hogy ami az oltárok stílusát illeti, Hillebrandt nyomdokain haladt. Ezek anyaga színes vas-kohi márvány. Felépítésük egyszerűbb, kompozitíves pilaszterekkel tagolt két előrehajló pillér fogja közre az aranyfogsoros háromszögűen tört koronázópárkányt, amely négy oltárnál fekete, a többinél rózsaszínű. Az oromzat két szélén angyalkák ülnek, míg a csúcán

A Szent László oltár tabernákuluma

fehér felhő lebeg. Az oltárok menzája a felépítménnyel egybeépült márványkoporsók is különböző alakúak.

A bejáratától számított jobb oldali első oltárkép a Szent Kereszt. Az 1786-ból való kép nem a legelőnyösebben világítja meg az alkotó Ilics Theodor festői képességeit. Az oltárkép a felfeszített Krisztust ábrázolja a lábainál fekvő alélt s két szent asszonytól támogatott Máriával. "Sötétszürke tónusából bántóan világítanak ki a fehér kendők s a húsok fénye és a ruhák árnyékának ízetlen vöröse. A repedezett vásznon az átfestett színek le-lefolytak s a különben is csekély művészi értékű képet igen kedvezőtlenül befolyásolják." (2. - 63.old.) Az oldalkápolnák kis félköríves ablakaiban zöld és sárga üvegezésben tűnnek fel az egyes oltárok védszentjeinek jelvényei. Így a Szent Kereszt oltár felett a kereszt, tövében a halálfa és Isten nyila, mely a sárkányt leszúrja.

A második oltárt Szent Mihály arkangyalnak szentelték. Ismeretlen festő alkotása. Sötét, megviselt oltárkép "a vörösköpenyes, kardot és pajzsot tartó ifjú Szent Mihály készül lesujtani az alatta vonagló sötét vörös testű, villogó szemű ödögökre. A fénytelen repedezett vásznonról csak nehezen bontakoznak ki az alakok körvonalai." (2. - 53.old.) Az oldalkápolna kis félköríves ablakában a védőszent jelvénye, a páva látható. Nepomuki Szent Jánost ábrázolja a harmadik oltár képe, Johann Ignaz Cimbal alkotása. "Elsötétedett, kopott kép. A karingben térdeplő és imádkozó szentet felhőgomolyagok és angyalok veszik körül, egyikük nyitott könyvet tart elé. A barnásszürke, ólmos alaptónusból csak itt-ott válik ki egy-egy élénkebb piros és kobaltkék színfolt." (2. -52.old.) Kapossy János J.I. Cimbal kevés tehetségű festőnek tartotta "esetlen kezű, fogyatékos rajztudású, primitív színkultúrájú piktor, művei nem emelkednek az alacsonyabb mesterségbeli átlagon felül. Képeiből hiányzik az élet megérezése, minden lendület s elevenség." (2. -52.old.)

Cimbal alkotása a negyedik oltárkép is: Szent István felajánlja az országát a Boldogságos Szűznek. "Legmegviseltebb, repedezett Cimbalnak Szent Istvánt ábrázoló oltárképe. Az első magyar király válláról leomló szürkésfehér és pirossal bélelt köpenyében térdel egy lépcsőfok tetején, karját szétárja s a felhőkben trónoló s ölében a kis Jézust tartó Madonnára néz, aki kegyesen tárja felé jobbját. Köröttük sötétbevesző alakok s a barnásszürke térből a szokásos világoskék és

piros drapériák derengenek elő." (2. -52.old.) Szent István oltára felett az ablaküvegen a korona, jogar, kard, jobbról a magyar címer, balról Szent István monogramja.

A baloldali mellékhajóban az első oltárt Szent Borbálának szentelték. Cimbal munkáinál jelentékenyebb tehetségre vall az ismeretlen festő alkotása. "Gazdag redőzetű fehér köpenyben s kék vállkendőben omlik térdre a szent nő, bár a haját két vad öreg tépi, eszményi szép arca nyugodtan viseli a kínszásokat, kezeit széttárja s szemét föl-felé emeli, hol angyalok emelik magasra a szent kelyhet. Borbála alakja szép nemes arca s ruhájának redőzete elüt a téglavörös színű s valószínűleg átfestett többi alaktól." (2. -53.old.) A Szent Borbála oltár feletti színes ablakban az oltár védőszentjének jelvénye: a torony.

Szintén ismeretlen művész alkotása a második oltárkép: Szent Péter és Szent Pál búcsúzása. "Péter és Pál érzékeny búcsút vesz egymástól; Pál lábát már kötözi egy pribék s Pétert egy másik fogja derékon. A háttérben hatalmas keresztet állítanak fel s mögötte egy dombon, tompa fényvel övezett templom emelkedik s két angyal száll le az égből, a két apostol mártír koszorújával. A kép alaptónusa sötét vörösesbarna, igen megviselt állapotban van s átfestésnek nyomai látszanak rajta." (2. - 52-53.old.) Szent Péter és Szent Pál oltára feletti ablakban a kulcsok láthatók, mint az előbbi jelvénye.

Az utolsó két oltárkép is Cimbal alkotása. A harmadik Szent János apostolt, míg az utolsó a Szentháromságot ábrázolja. "Az Evangelista Szent Jánost ábrázoló oltárképen középen áll papírtekercestet széttárva János, mellette angyalok röpködnek s lábainál szent jelvénye, a sas lapul meg. A színezés és a stereotíp puttók csak az ismétlődő sablont mutatják(...) Cimbal négy váradi képe közül a Szent Háromság oltárképe van a legjobb karban. Felső részén két ellaposított arcú angyal tartja a keresztet, rajta ül az övig meztelen s onnan vörös köpenybe burkolt Krisztus, jobbát mellére teszi, baljában az Atyaisten pálcát ad s fejük fölött a Szentlélek terjeszti ki fehér galambszárnyait. Krisztus jobb lábával a kígyó fejére tapos, mely az alattok ülő Ádám és Éva ölébe kanyarog. Köröskörül a Cimbalra annyira jellemző félrenyomott fejű, minden bájt és könnyedséget nélkülöző, kissé bábszerű angyalkák röpködnek. A kép rajzban és anatómiában fogyatékos. Színezése erőtlen. A világóskék háttérből szennyszürke felhők, vörösbarna hússzínűk – különösen az angya-

Szent László majolika domborműve

lokön – banális kék és vörös köpenyek emelkednek ki igazi festői hatás nélkül.” (2. -52.old.) Az utolsó két oltárkép feletti színes üvegablak képei: Szent János felett a kehely a kígyóval, míg a Szentháromság felett a paradicsomi fa a köré csavarodott kígyóval.

Úgy tartják, hogy a mellékoltárok képeit 1778-1780 között festették. Egyikét-másikat 1832-ben Gölsz (Gölcz) Jakab kijavította, de ezáltal a szignatúrák nehezen azonosíthatók vagy teljesen azonosíthatatlanok lettek.

A kereszthajóban két nagy szobor áll. A jobb oldali pilaszter előtt a Szeplőtlen Szűz szobra, míg a bal oldali pilaszter előtti feszület a bécsi Szent István dómi feszület mása. Mindkettőt Szaniszló Ferenc püspök állíttatta 1855-ben.

Említést érdemel a jobb oldali hajó harmadik pilléréen Ipolyi Arnold életnagyságú bronz reliefje. Kiss György alkotása. A jobb oldali első mellékkápolna falán Szent László majolika domborműve látható.

Nem lehet kifelejteni a szobrászmunkák sorából a copf stílusban készült szószéket sem. Törzse mómárványból faragott és stuccóval borított. A szószék fedelén a hit, remény, szeretet allegóriái láthatók. Hillebrandt eredetileg fából faragott szószéket tervezett, amelyet ha egyáltalán elkészült (nincs rá adat), azóta kicseréltek – valószínűleg 1780 - 1785 között – a ma is látható szószékkal. A székesegyház orgonája Mária Terézia ajándéka 1780-ból. Márványozott alsó építményét, felső párkányzatát gazdag díszek borítják. Johann Fridolin Festl császár: és királyi bécsi mester készítette az orgonát.

A székesegyháznak öt harangja volt, ezekből négy az első világháború áldozata lett. Leírásuk fennmaradt az utókor számára.

Az újvárosi Szent László plébániatemplom (képeslap 1902-ből)

AZ ÚJVÁROSI SZENT LÁSZLÓ PLÉBÁNIATEMPLOM

ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE

A templom építésének kezdetére vonatkozó hiteles dokumentum ez idáig nem ismeretes. Egyes források az építést 1717 és 1734 közé teszik. Biró József óvatosabban fogalmaz, mivel a káptalan 1723. január 10-én költözött át a Szent Brigitta-templomból, szerinte feltételezhető, hogy az alapkövetétel 1720 körül történhetett, de inkább utána mint előtte. Csáky Imre püspök (1702 - 1732) 1723. január 13-án vonult be ünnepélyesen a székesegyházba, az építkezés azonban még nem fejeződött be. Ami az építkezés időtartamát illeti, a kapubejárat feletti kronosztikon²¹ szerint 1733-ra készült el, ezzel szemben még 1734-ből való elszámolási iratokra is fény derül később. Az 1731 - 1734 közötti számlákban szerepel egy bizonyos Franciscus Suszter "Magister Murariorum" aki ezekben az években az építkezést vezette. Az ezt megelőző időszak építőmesterének neve - akárcsak a templom tervezőjének neve - ismeretlen. Tervnek, tervezőnek ellenben lennie kellett, hiszen egyszerű kőműves mesterre egy ekkora méretű templom építését nem bízhatták; noha - amint Biró József megállapította - lehetséges, hogy itt is helytálló Pasteiner Gyula véleménye miszerint: "a XVIII. század kevésbé jelentős magyarországi templomait közönségesebb építőmesterek művének tartja, kik kölcsönként tervekkel dolgoztak." (2. -8.old.)

A szentély 1732-re készült el, de a hajó építése tovább tartott. Csáky Imre püspök halála után az építkezés Okolicsányi János püspök (1734 - 1736) nevéhez fűződik; feljegyzések szerint a szentélyt újjáalakítani kezdte." Hogy e tömör megfogalmazás mit rejt, adatok hiányában ma már nehéz lenne rá válaszolni. Hogy változtattak rajta az építés során, azt bizonyítani látszik az a tény, hogy 1991 nyarán a templom tatarozásakor, miután leverték a vakolatot, a szentélyzáródásnál a hajóablakhoz hasonló ablak körvonalai tűntek elő. Jóval meglepőbb - barokk katolikus templomnál egyenesen szokatlan - az, hogy ugyanitt előtűnt egy befalazott ajtónyílás is. Jól kivehető volt a téglá-

ből kirakott szemöldöke, valamint az egykori ajtókeret mentén a téglák közötti kötések hiánya. Az ajtó 0,9 méter szélessége alapján nem lehetett főbejárat, de bejáratnak itt a keletre néző szentély falán – ha csak nem képzelünk el egy nagyobb szabású átalakítást – egyébként sem volt keresnivalója. Csáky Mikós püspök (1737 - 1747) folytatta elődje építkezését, ami még ekkor sem fejeződött be. Az építkezéssel nem volt megelégedve és igyekezett változtatni a templomon. Így folytatta az Okolicsányi püspök által kezdeményezett szentély-újralakítási munkálatokat, amelyeket 1741-ben fejezett be. Miklós püspök 1738-ban a káptalan hozzájárulásával tornyot is akart építtetni hozzá, valószínűleg Fortunato di Pratal, de az építész halála megakadályozta ezt. Építész, hozzáértő mestert csak messze földön lehetett találni. Így torony hiányában a harangok 1780-ig haranglábon²² függöttek. A sekrestyeépület 1739-ben már létezett. A tornyot jóval később, Zalkay Antal plébános idejében (1790 - 1800) építették, de pontosabb időpont nem ismeretes. Akárcsak a templom építőjének, a torony tervezőjének sőt mesterének sem maradt fenn a neve. A toronynak a templomhajótól elütő későbarokk stílusa az idők változó ízlését tükrözi.

“A Szent László templom külső összbenyomása – Biró József megfogalmazásában – a különböző időkből való stíluslemek keveredése ellenére is igen arányos, s minden oldalról, ha nem is különösképpen bonyolult, de igen finom profilokat nyújt, amiben nagy része van az arányos toronynak. S ha végigtekintünk a templom építéstörténetén, amelyen egy század stílusváltozása jelenik meg, mintegy benne láthatjuk a fejlődő város képét is, a szerény s egyszerű lehetőségekből fokozatosan kibontakozó s immár új erőre kapott századvégi Váradot is megjeleníti.(...) A Szent László templom a magyarországi XVIII-ik századeleji, úgynevezett provinciális barokk templomok egyszerűbb típusaihoz tartozik, amelyek jórészt a szomszédos Ausztria örökös tartományainak példái nyomán épültek. Önállóságot nehéz találni, annál sűrűbben találkozunk a délnémet befolyás alatt keletkezett alsó-ausztriai, tiroli (...) templomok reminiscenciáival.” (2. -8-9 old.)

KÜLSŐ LEÍRÁSA

A templom külső megjelenésében dísztelen. A hajó déli homlokzatán levő három profilálatlan félköríves ablakot lizénakötegek választják el egymástól. A vakolat a harmadik ablak alatt egy befalazott

egykori íves záródású ajtót rejtett. Egy 1893 előtti felvételen ezen a helyen egy körülbelül 3x4 méter nagyságú hozzátoldott épületrész látható, amely első látásra akár előcsarnoknak is tekinthető. Bejárati ajtó ellenben nem volt rajta, így alkalmasint egyéb céllal építhették. Hogy mikor, arra ma már nehéz lenne válaszolni, tény ellenben, hogy a XX. század hajnalán már lebontották, feltehetően gátolta a tér egyre növekvő forgalmát. Ekkor bontották le a szentély és a hajó találkozásánál levő kis építményt is, amely a kriptabejáratot takarta el. Később ez utóbbit visszaépítették és mint jegyárusító bódé szerepelt napjainkig, amikor a homlokzatot újra megtisztították tőle.

Délen a szentélyen a hajó ablakaihoz hasonló két ablak található. Az északi homlokzatán hiányoznak az ablakok. A templom szentélyzáródása három oldalú. A középső keletre nézőn márványtábla látható a következő felirattal:

"Ezt az emléktáblát
NAGYVÁRADNAK
A TÖRÖK URALOM ALOL
1692 június hó 5-én történt felszabadulása
KÉT SZÁZADOS EMLÉKÉRE
EMELTE A VÁROS KÖZÖNSÉGE
1892 évi június hó 26-ik napján"

A virágfűzérrel díszített, keretelt márványtábla aljára apróbb betűkkel vészték, hogy: "E templom épült 1723-ban." Ez utóbbi időpont ellenben csak Csáky Imre püspök bevonulását örökítette meg, és nem az építés végét.

A templom északi oldalán a szentélyzáródás vonalától nagyjából a hajó hátsó harmadáig a templomhoz még 1789-ben egy tükrömélyítésű táblákkal tagolt alacsony attikával koronázott sekrestyét építettek. A sekrestye keleti oldalán egy nagyobb egyenes lezárású ablak, míg északi homlokzatán négy kisebb félköríves tölcser-béletes²³ ablak töri át a falat.

A múlt században a hajó tetőszerkezete még magasabb volt a szentély tetőszerkezeténél, a gerince a torony ablakának könyöklőéig ért. Azóta átépítették úgy, hogy a hajó tetejének gerince csak a torony övpárkányáig ér.

A templom nyugati homlokzatához később épített torony a hajó hossztagelyébe esik. Belső homlokzata a templom falára támaszko-

A templom a Szent László térrel (1893 előtti felvétel)

dik, olyképpen, hogy mindkét oldalán a hajóval enyhe hajlású homorú kiugrás köti össze. E kiugrást volutás vonalú, de négyzetesen végződő falazat koronázza, végén egy kisméretű urnával. A torony tagozása a hajóhoz viszonyítva sokkal gazdagabb. "A főkapitány kapitellprofilja, amely csak a homlokzaton található s a hajón nem folytatódik, nyilvánvaló bizonyítéka annak, hogy a templom eredeti tervei már nem játszhattak közre a torony felépítésében." (2. -9.old.) A hajó nyeregtetejével²⁴ egyszinten, újabb övpárkány található a tornyon, ennek széleitől indulnak ki két oldalt a már említett volutás vonalú falazatok. A torony koronázópárkányának mezejében elhelyezett óra kerek számlapját a párkány felső és alsó tagjai ívelten követik, kialakítva így a jellegzetes barokk órapárkányt. A Návozny Béla (Budapest) által készített toronyórák 1886-ban kerültek a helyükre. A torony oldalain toszkán lizénák futnak végig, folytonosságukat csak a vízszintes párkányok szakítják meg. A karcsú (sisaktól 45 méter magas) és enyhén legömbölyített élű torony mind a négy oldalán félköríves ablakok nyílnak, amelyek erősen elütnek a hajó ablakaitól. Az ablakok képzése ívelt, szemöldökkpárkánnyal, zárkó-szerű²⁵ dísszel, az alattuk levő kötény²⁶ tükörrel, valamint a torony

egész homlokzatának tükörmélyítésű falsávjai és táblái a későbarokk jellegzetes stíluselemeit képviselik.

"A toronysisak – Biró József szerint – Várad legszebb toronysisakja és még későbbi ízlés jeleit mutatja. A keretelt órányílásoknál – volutás-fűzéres kiképzése enyhén klasszicizáló jellegű. Felépítésében s egyes részleteiben megegyezik a szomszédos görög-keleti templom toronysisakjával s így minden valószínűség szerint ugyanazon s eleddig ismeretlen mester műve." (2. - 9. old.) Kár, hogy az 1991-ben végzett tatarozás során, miután kicserélték a toronysisak lemezborítóját az egykori díszekből – így a zsaluval borított ablak feletti fűzérdísz – többé nem tették vissza.

A templom bejárati ajtaja a torony tengelyében található. Egyszerű vízszintes záródású, felette kötábla. Szövege: "HonorlbVs DIVI regls LaDIsLaI DICata sVrreXIIt" (Dicső László király tiszteletére szentelve emeltetett) A kronosztikonok hagyományai szerint a latin szöveg nagy betűinek összeolvasásával az 1733-as évet kapjuk, melylyel a templom építésének befejezését kívánták közölni, bár tudva-levő, a templom ekkor még nem készült el.

BELSŐ LEÍRÁSA

Ha belépünk az ajtón a pillérekben nyugvó keresztboltozású előcsarnokba jutunk. Felette van az ívelt orgonakarzat. Innen továbbhaladva a hajóba jutunk, melynek hossza húsz méter, és az 1,7 méter széles falakkal együtt 15,42 méter széles. A hajónak félköríves dongaboltozata van, amelyet három pár fiókboltozat oszt meg. Ez utóbbiak az ablaknyílások fölött indulnak ki és majdnem a tengelyig érnek.

A boltozat – félpillérek, koronázópárkány avagy konzolok hiányában – közvetlenül a falakból indul ki. A szentély jóval keskenyebb 8,05 méter széles, de aránylag hosszú: 11 méter; ehhez járul a háromoldalú, két méter hosszú szentélyelzáródás. A szentély két lépcsővel magasabb a hajónál, de a boltozása alacsonyabb annál. A szentélyt két-két fiókboltozat osztja meg, a jobboldali nyílásokban két félköríves ablakkal. A szentélyelzáródás ívbordázattal boltozott.

DÍSZÍTÉSE, MŰVÉSZI ÉRTÉKEI

A szentélyben álló barokk főoltár Várad legrégebbi fennmaradt oltára, minden valószínűség szerint a XVIII. század harmincas éveiből való. Különálló felépítménye fából készült márványutánzat: a

A plébániatemplom főoltárképén: Szent László kulcsokat ad át Várad püspökének (Friedrich Silcher - 1863)

széleken két kompozitfejes oszlop és belül pillérek tartják az oltárkép felső ívezetéhez tört háromtagú fogsoros koronázópárkányt. Fölötte mozgalmas barokk ornamentika és ezüst felhőgomolyagok között a sugárzó Istenszem. Két oldalt angyalkák és urna díszek. Mint érdekesség Csáky Miklós püspök díszes márványoltárral akarta kicserélni, de a megfelelő szobrász hiányában tervéről letett. Oltárképe a templom legértékesebb darabja, Friedrich Silcher bécsi akadémiai festő műve 1863-ból. Szent Lászlót ábrázolja, amint kulcsokat ad át Várad püspökének.

A hajóban négy mellékoltár áll, valószínűleg a XVIII. századból, az oltárképek későbbi, XIX. századi emlékek. A két hátsó oltár nagyobb. Az oltárképeket felfutó korinthuszi pillérpárok szegélyezik, fent pedig háromszögű oromzat zárja le. A szignatúra tanúsága szerint mindkettőt Böhm Pál festette 1861-ben. A bejáratnál jobbra van a Szent Bonifác-oltár. Koporsóoltárában itt őrzik Szent Bonifác római vértanú tetemét. Idehozatala Forgách Pál püspök (1747 - 1757) nevéhez fűződik, aki mindenképpen meg akarta találni Szent László ereklyéit. A várban végzett eredménytelen kutatások után Rómából akart egy ereklyét szerezni, ezért elküldte uradalmi felügyelőjét XIV. Benedek pápához. Bunyitay Vince úgy tudta, hogy Baranai Ferenc uradalmi felügyelőnek egyenesen három szentnek az ereklyéit sikerült elnyernie. "Ezekből kettőt Szent Defendens és Szent Bonifác ereklyéit Váradra küldé, hová az első meg is érkezett és Forgách 1749 május 1-én nagy ünneppel, ágyúk dörgése között, fáklyák világánál vitette be az akkori székesegyházba. Szent Bonifác ereklyéit egyelőre ki tudja milyen szándékkal, Várad mellett, a püspöki kápolnában helyezte el, de 1750 június 5-én saját születésnapján – mint maga megjegyzi – nagy pompával és személyesen azt is átszállíttatta a székesegyházba." (5. - 297. old.)

A bejáratnál balra Nepomuki Szent János oltár áll, a hidak védőszentjéé.

Két kisebb oltár áll a szentély előtt. Mindkettő fából készült, s ugyancsak fából vannak felépítményeik. Kompozitfejes pillérek fogják közre a szobroknak szánt félköríves fülkéket, fenn arannyal díszített frízes párkány kis urnadíszsel. Jobbról Jézus Szíve, balról az Immaculata oltár. Mindkettő szobra 1870 körül készült. Az 1823. évi Canonica Visitatio szerint a négy mellékoltár még más volt: a Bol-

Szent László Váradon templomot épít - boltozati kazeinfestmény (Thury Gyula - 1908)

dogságos Szűznek, Nepomuki Szent Jánosnak, Szent Annának és Szent Bonifácnak voltak szentelve. Később megváltoztatták őket. Így a mostani Immaculata oltár eredetileg Nepomuki Szent János oltára volt; ezt bizonyítja, hogy a menza oldallapján Nepomuki Szent János fekvőalakja van kifaragva. Az üveg ereklyetartóban itt van elhelyezve – a köztudatban kevésbé ismert – "S.Defendens Martyr" ereklyéje.

A mellékoltárokkal egykorú a dúsan aranyozott szószék is. Hangvető mennyezetén szárnyas angyal harsonába fúj. A szószék mellvédjét három oldalon dombormű ékesíti: Jézus és a bűnbánó asszony, Férfiak hallgatják Jézust, Jézus és a samáriai asszony. A templom szoborállományához tartozik még: közvetlen az orgonakarzat előtti szoborfülkében Páduai Szent Antal, míg az orgonakarzat alatt a Lourdes-i Szűz szobra, és egy feszület.

A templombelső dongaboltozását kazeinfestés díszíti. Fraknói Vilmos váradi kanonok megbízásából Thury Gyula készítette a festményeket 1908-ban. Ezek a következők: A szentély boltozatán **Szent Cecília orgonán játszik az Oltári szentség előtt**. A hajó boltozatán: **Szent László Váradon templomot épít**; utána az orgonakarzat felé

Szent László vizet fakaszt a sziklából. A szentély bolthajlásában a bal oldalon Szent Péter a jobb oldalon Szent Pál képe látható. A hajó boltíveinek tövében a négy evangélista képe: jobbról Szent Márk és Szent János, balról Szent Lukács és Szent Máté. A festőművész a régiesség látszatát akarta kelteni, amit részben el is ért. Biró József úgy értékeli, hogy "A tömör, nehézkes ívezetű XVIII. század eleji boltíveken közel 200 év művészetének nehezen összeegyeztethető távlatát törekszenek közös nevezőre hozni a levegős, színes, nagy komponáló stílusra törekvő mennyezetképek." (2. -10.old.)

A falak felső részére jellemző az illuzionisztikus festészet, alatta sötét tónusú márványutánzat. (Novák József munkája 1908-ból)

Egy időben készültek a festményekkel a templom neoromán festett ablakai, amelyek a második világháború során elpusztultak. (Palka József budapesti műhelyéből kerültek ki.) Ideiglenesen egyszerű ablakokkal helyettesítették. A fémkeretes ablakot négyzetes ablak-szemekre osztották, színes üvegekből a latin kereszt alakját rakták ki.

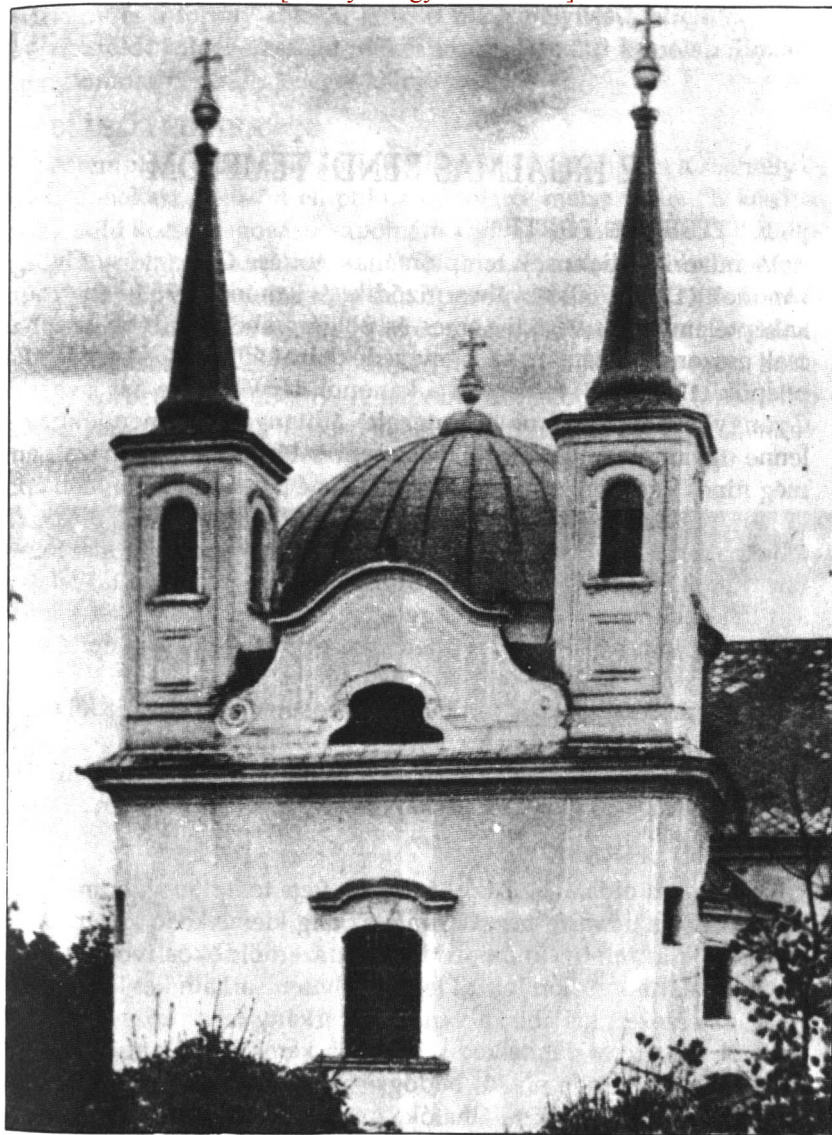

Szent László vizet fakaszt a sziklából - boltozati kazeinfestmény (Thury Gyula - 1908)

A templom négy harangja, - amelyek közül kettőt és a haldoklók kis harangját 1745-ben készítette Steinstock József budai harangöntő mester – az első világháborúnak estek áldozatul. A jelenlegi harangok későbbi eredetűek.

A templombelsőt az ötvenes évek közepén restaurálták – ami nem vált előnyére –, ezt követte a külső rendbetétel, majd az 1991-es általános külső tatarozás, hogy megfelelő köntösben fogadja védőszentje szentté avatásának 800. évfordulóját.

Az irgalmas rendi templom

AZ IRGALMAS RENDI TEMPLOM

ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE

A mizericordianusok templomának építése Gyöngyös György kanonok (1735-1760) nevéhez fűződik. A kanonok 1753-ban "munkaképtelenné vált váradi nemes és polgáremberek, utóbb azonban csak asszonyok számára akart menedékházat állítani." – Forgách Pál püspök (1747-1757) felkarolta a kanonok tervét – "de azt javasolta Gyöngyösynek, hogy olyan intézetet állítana, mely mendékház is lenne ugyan, de annál mégis több, nemesebb: állítana kórházat, ami még nincs Váradon, s az intézetet helyezné a betegek leghívebb ápolói, az irgalmasrendűek gondviselése alá." (5.-360. old.) A püspök a telket is felajánlotta a ferencesek templomával szemben (a mai Republicii út 33. szám alatt). Gyöngyös kanonok a püspök által felajánlott telket elfogadta és azon "egy igen csinos kupolás s két kis tornyos templom s ezzel összeköttetésben egy emeletes ház építéséhez fogott". (5.-361.old.).

A mizericordianusok temploma városunk egyik legérdekesebb XVIII. századi műemléke. Az építkezés 1754 táján kezdődött és valószínű, hogy még építetójének életében elkészült. A kisméretű 21,8 méter hosszú, 14,3 méter széles kápolna tervezője ismeretlen.

KÜLSŐ LEÍRÁSA

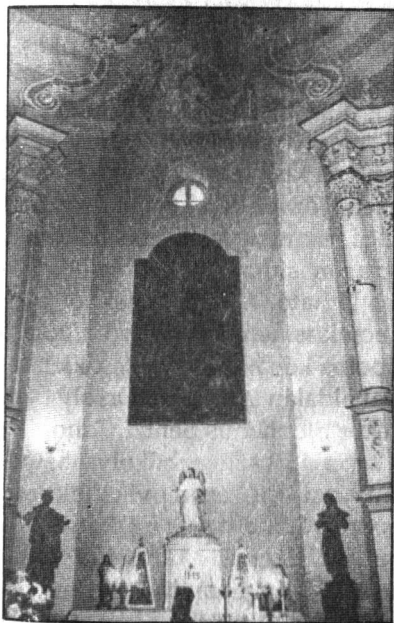
A nyugati oldalával a kórházhoz épített templom főhomlokzata észak felé, az udvarra néz. Bejárata az alig kiemelkedő középrizalitban²⁷ nyílik, felette finoman díszített szemöldökös ívben záródó ablakot találunk. A homlokzat legömbölyített sarkain két-két egymás felett elhelyezett kis ablaka van. A főpárkány felett középen hajlott ívű volutás oromfal emelkedik középen kerek barokk-ablakkal. Két oldalán hegyes gúla alakú, bádogsisakú, karcsú, sarkain lecsapott négyszögletes tornyok találhatóak. A tornyok négy-négy félköríves, szemöldökös ablaka a négy égtáj felé tekint. A homlokzat koronázó-

párkány és a torony ablakai közötti tükörmélyítésű falfelület már a későbarokk jellegzetessége. A két torony közötti kupolaboltozat a templomnak centrális jellegét kölcsönöz.

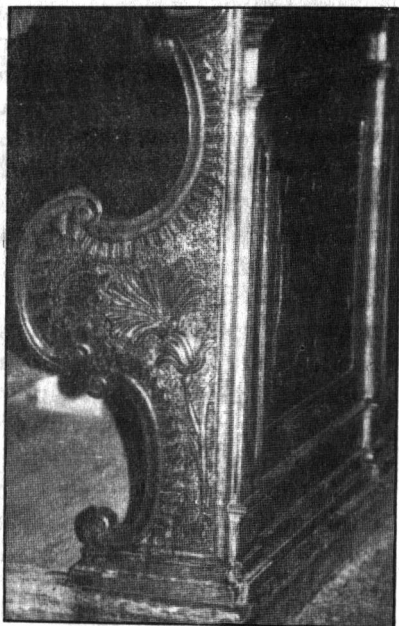
BELSŐ LEÍRÁSA

A templom tulajdonképpen egyetlen kis hajó, melyet a szentély és az orgonakarzat között elliptikus kupolatér metsz ketté. "E későbarokk stílusú kecses tagozású kápolnának külön jelentőséget ad az elliptikus kupolabolt, ami szerkezeti és falazási nehézségeinél és feszítávolánál fogva a ritkább boltozati típusok közé tartozik." (2.-72. old.)

Az orgonakarzat felett egy-egy, a szentélyben két-két, s a szentélyzáródásban ismét két félpilléren nyugszik a kápolna egész belsejében körbefutó főpárkány. A kápolna dongaboltozását lapos ellipszoid kupolaboltozás szakítja meg. Az orgonakórust és a szentély-

A főoltár felépítménye

Növényornamentikájú rokokó pad

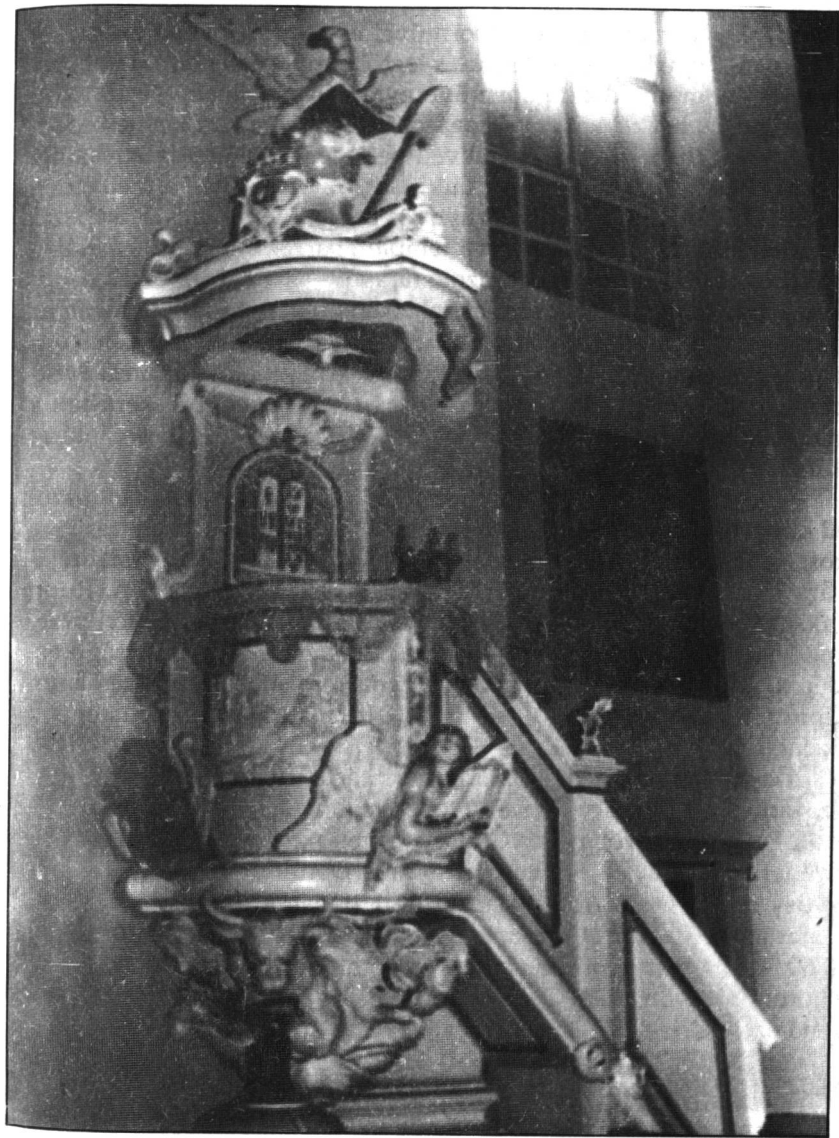
boltozást hevederek tagozzák, a szentélyzáródás boltozása ívbordákon nyugszik. A sokáig használaton kívül levő és igen elhanyagolt templom a falon levő márványtáblába tanúsága szerint "1986-ban Tempfli József apát plébános által megújított." A padlót márványlapokkal borították. A falak halványkék tónusa meghitt háttérrel biztosít a képeknek.

DÍSZÍTÉSE, MŰVÉSZI ÉRTÉKEI

Ha belépünk, a szentély mélyén a főoltár képe tűnik fel először. A főoltár felépítménye már jelzi azt a fejlett művészetet, amellyel a templom ismeretlen mestere dolgozott. Az oltárképet magasba futó oszlop és pillérkötegek fogják körül. E kötegeket kagyló és növénydísz ékesíti. Fenn az oromzat közepén fafaragásos szoborcsoport a Szentháromságot ábrázolja. Biró József elemzése szerint: "A fafaragás sajátos technikája a formakezelés különleges, naivan stilizáló bájjával megkapóan egyesül. Finom, friss, játékos találékonyságú ornamentikája különösen az oszlopszékeken elhelyezett aranyozott kosárdíszeken s az oltár ereklyetartóin jut érvényre." (2.-74. old.) A főoltár felépítményét 1755-ben készítette az ismeretlen mester.

A főoltár eredeti képét – jelenleg a szomszédos olasz plébánia-templom kereszthajójában látható – még Gyöngyösy György kanonok rendelte meg 1755-ben: Két órangyal kisgyermeket vezet kézenfogva. Helyébe a püspökségről a Szent József kép került. Egykoron a szentély falán négy XIX. század eleji festmény volt. Ezekből csak a Mária imádja a gyermek Jezust kép azonosítható. A két mellékoltárképből csak az Istenes Szent János látható. A régi képekből megmaradt még a Szent Család, ugyancsak ismeretlen szerző alkotása. Amint Biró József fogalmazott, a kápolna képállománya "csökkentett művészi értékkel bírt." A kápolna bal oldalán látható az Orsolya-zárda és –templom alapítójának portréja: "Stephanus Sentzi Canonicus Varadin Fundator - 1770" – ahogy a kép alá írt szövegből olvashatjuk.

A képeknél sokkal nagyobb művészi értéket képviseltek a fafaragványok. Az ismeretlen fafaragó művészt dicsérte egykoron a tíz rokokó ízlésű növényornamentikájú pad. Ezek is, akárcsak a főoltár képe a kápolna bezárásakor az olasz plébánia-templomban nyertek menedéket. Ma már az erősen megkopott, szüette padok nehezen viselnék el egy esetleges visszaszállítást. Ám a szószék régi fényében

Az irgalmas rendi templom faragott szószéke

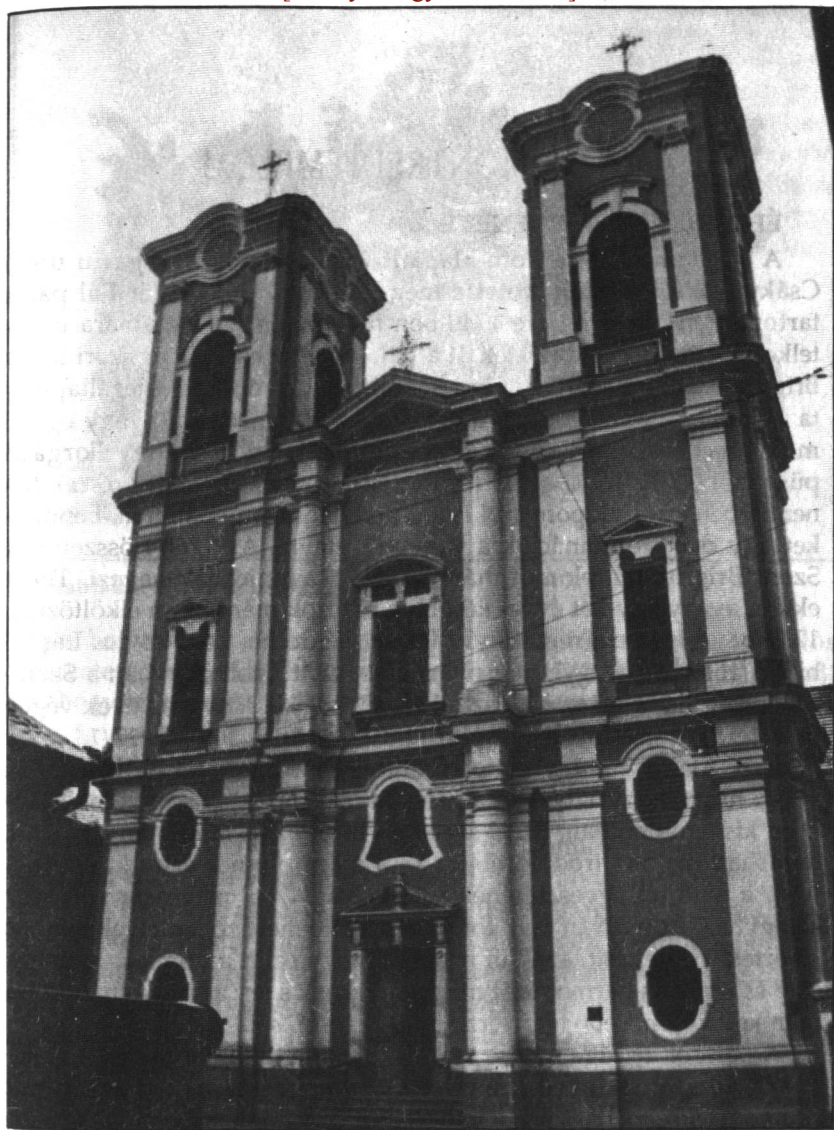
pompázik. Kézifaragású domborművei és díszítményei a szószéket Nagyvárad egyik legérdekesebb és legtöbb műbecssel bíró darabjává avatják. A mellvéd domborműve evangéliumi jelenetet ábrázol: Jézus tanít a bárkában. A faragásos alakzatok között kiemelkedő a négy evangélista jelképe. A mellvéd peremén az angyalszárnyas ifjú Szent Mátét, az ökörfej Szent Lukácsot, az oroszlánfej a mellvéden Szent Márkot, míg a kitárt szárnyú sas pedig Szent Jánost jelképezi.

Ideiglenes elhelyezést nyert a templomban az a tíz – valószínűleg XVIII. századi – szenteket ábrázoló faragott faszobor, amelyek a székesegyház faoltára körül sorakoztak. Miután a XIX. század végén az oltárt a carrarai márványoltárra cserélték a szobrok is elkerültek onnan a székesegyház galériájába. Itt találták rájuk a nyolcvanas években, majd a megfelelő konzerválás és restaurálás után kerültek a mizeriek kápolnájába. A három kisebb faszobor a Szent József intézet kápolnájából került ide.

Végezetül érdemes még felnézni a 11,4 méter nagyátlójú ellipszoid kupolaboltozat mennyezetképére. Már hatvan évvel ezelőtt is igen rossz állapotban volt, de megfelelő szakember hiányában restaurálására most sem kerülhetett sor. Szerzője a felirat szerint: "I.A. Rupp (akad Maler) von Wien 1867 gemalt." A kupola szentélyfelőli peremén alig kivehető angyalfejek közt az ősi Szűz Mária imádság kezdőszavai olvashatók (a kompozíció témája): "Sub tuum Praesidium Confugimus Sancta Dei Genitrix" ..(Oltalmad alá futunk Istennek Szent Szülője.)

A templom hajójából jutunk le a kriptába. Itt van eltemetve a XIX. századból a Klobusiczky család több tagja. Ebben a kriptában nyugszik Poroszlai Gyöngyösy György kanonok, a templom alapítója. Eredeti sírfelirata – "Reverendissimus Dominus Georgius Gyöngyösy de Poroszló Abba s Jacobi de Silissiae Cathed Ecclesiae M. Varadiensis Cantor et Canonicus obiit aetatis suae 70 die 26. a Julii 1760." – ma már nem olvasható. A kriptafülke lapjának mai felirata: "Poroszlói Gyöngyösy György kanonok † 1760 jul. 26. Az Irgalmasrend ezen kápolnájának és kórházának az alapítója."

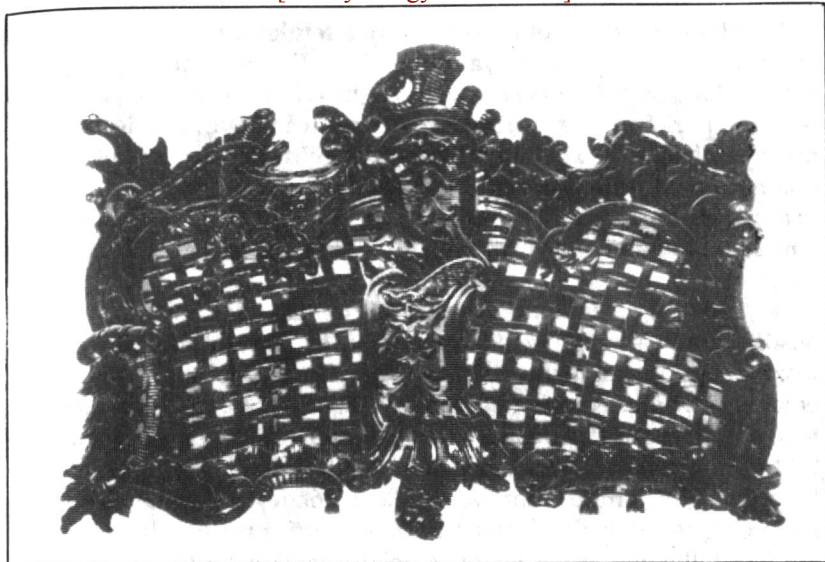
A Premontrei templom

A PREMONTREI TEMPLOM

ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE

A Premontrei templom alapjait (ma Roman Ciorogariu utca) Csáky Miklós püspök vetette meg. Ő volt az, aki Fejér Pál pálos tartományfőnök kérésére 1740-ben itt a pálos rend számára nyolc telket vásárolt. Ide költöztek át a pálos szerzetesek az egykori Szent Brigitta-templomból. "Kutatóink – amint azt Biró József megállapította – nemcsak az építkezés megkezdéséről, tervekről, avagy egyéb mozzanatokról hallgatnak (egyetlen adatunk az, hogy Forgách püspök 1748-ban újabb 100 forintot adott nekik az építkezésre), hanem a befejezés időpontjáról is bizonytalanságban hagynak bennünket. Így csak kombinációkra vagyunk utalva. Az 1766-i összeírás a Szent Brigitta-templomot már Capella Slavonicának nevezi. Tehát ekkor, avagy egy-két évvel később a pálosok már onnan elköltöztek. 1772-ben viszont Trencsényi Mária Magdolna, Laczkovics László bihari alispán özvegye már oltárt emeltetett a templomban a Szentháromság tiszteletére. Valószínű tehát, hogy a hatvanas évek végén már tető alatt állott a templom és a rendház is." (2.-17-18. old.) Tauszik Alajos – az egykori premontrei gimnázium utolsó igazgatója – úgy tudta, hogy 1766-ban a pálosok már miséztek a páratlan szépségű kis templomban. Ezzel szemben Biró József tanulmányában azt olvashatjuk: "Az irodalomban, ahol a templomot érintik, említik, hogy a rend felfüggesztésének alkalmával (1786) még nem volt kész az egyház. Itt nyilván csak toronysisakról lehet szó, amelyeket lapos sátor tető helyettesít, anélkül azonban hogy ezért a homlokzat masszív és arányos harmoniáját megbonthatnák s így a sisak elmaradása nem kelt különösebb hiányérzetet." (2.-17-18. old.)

A pálosok felfüggesztése után (1786) a templomot raktárrá alakították át, szerelvényeit széthordták, elárverezték. A visszaállított premontrei rend 1808-ban a templomot (a rendházzal együtt) átvette és hozzálátott az elhanyagolt templom helyreállításához.

Vakablakot eltakaró pálos faragvány

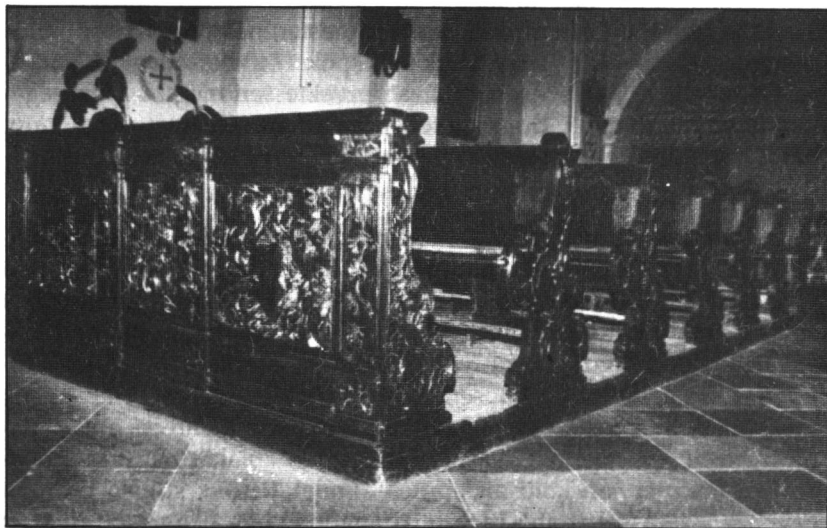
A hagyomány a templom tervezőmesterének Vépi Máté pálos szerzetest tartja, akit Csáky Miklós püspök 1740-ben hivatott Váradra, hogy vele egy új székesegyházat terveztesen meg. A székesegyház ügye meghiúsult, de kézenfekvő az a feltevés, hogy Vépi, mint pálos szerzetes, rendje számára tereket adhatott.

KÜLSŐ LEÍRÁSA

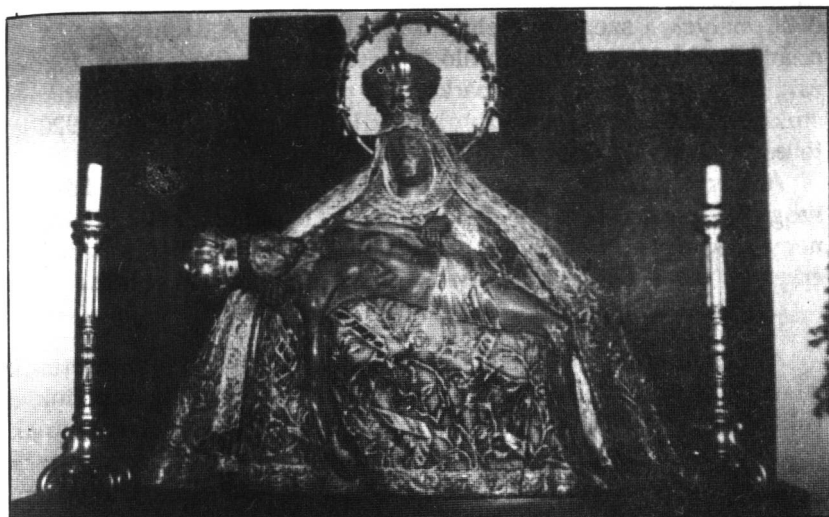
A templom szentélyével dél felé néz, főhomlokzata pedig az egykori Úri utca (ma Roman Ciorogariu) felé. Nyugati homlokzata a vele egybeépített társasház udvarára tekint, míg keleti homlokzata egy keskeny sikátor (ma George Barițiu) felé néz. Ez utóbbi homlokzat lizénákkal tagozott aránylag dísztelen, ellentétben a díszes főhomlokzattal, bár ez utóbbi sem érvényesül elég szerencsésen a szűk utcában. A hajó keleti homlokzatára három szegmentíves ablak nyílik. A szentély valamivel szélesebb hasonló ablakát nagyrészt eltakarja a hozzáépített kolostor épülete. Ennek barokk stílusú profilált egyenes lezárású két ablaka van. Utána még egy lizénákkal övezett épületrész következik középen hasonló profilált ablakokkal.

A főhomlokzat szélein a két torony a felületet a hajónál jóval szélesebbre varázsolja, és ugyanakkor függőlegesen mintegy három mezőre tagolja. E hármastagolás megfigyelhető vízszintes irányban is: az övpárkány és a koronázópárkány földszinti, emeleti, illetve toronyszakaszra osztja a templomot. A földszinti szakasz közepén található az egyetlen bejárti kapu, melynek nyitott háromszögű és urnával díszített szemöldökét három konzol tartja. Fölötte barokk lantablak, melynek felső íve behatol a kapitellzónába és a fríz síkját megtöri

Kétoldalt a toronylépcsőket két-két ovális ablak világítja meg. A felsők szintén a kapitellzónába nyúlnak. A bejáratot háromnegyedes toszkán oszlopok övezik, majd az övpárkányban folytatódnak, sőt az emeleti részben is megismétlődnek, anélkül azonban, hogy teherartó szerepet játszanának. Ez a magyarázata annak, hogy a homlokzatot lezáró timpanonnal nem kerültek érintkezésbe. A homlokzati oszlopok alatt, valamint a tornyok szélein dór fejezetű pilaszterek futnak végig. A tornyok pillérei a harmadik szint négy oldalán fűzés jön kapitellekben érnek véget. A felette levő, a tornyot tetőző párkány alsó és felső tagjai ívelten követik az üres órányílást. A homlok-

Pálosok faragta tölgyfapadok

Pieta a XVII–XVIII. századfordulóból

zat emeleti részén három enyhén profilált ablak található. A középső a legszélesebb, ívelt szemöldökét három gyámkő tartja. A két szélső ablak háromszögű szemöldökű. A tornyok ablakai – mind a négy oldalon – félkörívesek, felső ívezetükre hajló zárókódízes szemöldökkel. A két tornyot lapos sátortető fedi. "A templom homlokzata tömör, zömök, s a toronytető harmonikusan kíséri a klasszicizmus oromfal nyugodt vonalát. Az egész homlokzat világos elgondolása, a sztatikus elemek: a vertikális és horizontális tagozás a faltömegek arányos elosztásában kissé ugyan erőtlenül, de mindenestre tiszta profilokban érvényesül (...) a pálos-templom nyugodt, tiszta összhangja erősen klasszicisztikus jellegű s a higgadtabb, józanabb térgondolatba tér vissza". (2.-19-20. old.)

BELSŐ LEÍRÁSA

A belső tér egyhajós (20,27 méter hosszú és 10,8 méter széles). A szentélyt csehboltozás fedi. A hajó fala mentén alacsony négyzetes talapzatú korintuszi pillérpárokon nyugszanak a boltvállak, míg az ezeken emelkedő páros boltöveken s a hajó mentében a pilléreket szintén egybefoglaló hevedereken három csehkupolaboltozat pihen. A szentély és a hajó találkozásánál két korintuszi fejezetű oszlop áll

ört, amelyek a szentély csehboltozását tartják. A szentély falát az oltár két oldalán a falba simuló korintuszi fejű pillérkötegek tagozzák, és az arányosan tört főpárkányon pihenő, finom ornamentikájú stukkóval díszített ívbordázatok tartják. A templom belseje 1920-ig teljesen fehér volt, csak utána festették ki.

A szentély boltozatának közepén halványkék mezőben a háromszögű Istenszem látható. A boltozat alatt két oldalon két-két háromnegyed korintuszi fejezetű oszlop között baluszterdíszes művészi erkélyek vannak. A modellt a sasvári pálos templomtól vették.

DÍSZÍTÉSE, MŰVÉSZI ÉRTÉKEI

A templom legértékesebb művészi kincsei a pálos szerzetesek fafaragásos munkái. Az ő kezüket dicsérik a faragott tölgyfapadok, a vakablakot eltakaró faragványok éppúgy, mint az orgonakarzatnak fafaragásos rokokó rácsai. Milyen kár, hogy az egykori szerzetesek nem gondolhattak előre az utólag beszerelt fűtőtestekre, így nem faraghattak védőrácsot eléjük. A négy szakaszra osztott 22 pad oldallapjait virágdíszek ékesítik. A szakaszok első és hátsó lapjain virágdíszrel körülvett 16 fafaragásos történet van. Remete Szent Pálnak, a rend ősatyjának életéből: megkísértése, bolyongása, önsanyargatása és megdicsőülése. A nagy tudást, tehetséget, elmélyülést megkövetelő munkát a rendi hagyomány szerint névtelenül újták a magyar pálo^sok. Igaz nevük nem maradt fenn, ellenben nemes konstrukciójú rokokó padjainak helye van a magyar művészet-történetben.

Ha belépünk a templomba a bejáratától balra a Páduai Szent Antal kápolnájába jutunk, amely 1931-ben, Szent Antal halálának hétszázéves évfordulójára állítatott. A szobor Szent Antalt ábrázolja, míg az oltárra kitett ereklyetartó a hiteles ereklyét tartalmazza.

Az előcsarnoktól jobbra az orgonakarzat feljáróján keresztül egykoron a Szent József kápolnába lehetett jutni, amit Szilágyi Dózsa perjel állítatott 1939-ben. A kápolna falát Olejnik Janka nagybányai festő három képe díszítette: A Szent Család, Szent József halála és Menekülés Egyiptomból. 1949 nyarán, amikor a rendház nagyrészét a hatóság elvette megoldhatatlanná vált a templomba való bejutás, ezért a Szent József kápolnát megszüntették, ellenben a három kép most is ott van.

A templom főoltára: A kereszt alatt álló fájdalmas Szűzanya (Mezey Lajos
- 1841)

Visszatérve a templomba, annak hajójában négy, 1808-ból való mellékoltár található. Ezeket az idehelyezett premontreiek állították. Jobbról az első a Szent Anna oltár. A következő oltár a Szent Ágoston, előtte a XVII-XVIII. századi művészi Pieta szobor látható hársfából kifaragva. Bal oldalon az első a Szent Jakab oltár. Mindhárom oltárnál az oltárfelépítmény hiányzik, az oltárkép aranyozott ráámában van felfüggesztve. A bal oldali második oltárt Szent Norbertnek szentelték. Ez már dúsan aranyozott oltárfelépítményt kapott. Mind a négy oltárkép az azonos szignatúra szerint "Révész-1874" – alkotása.

Közvetlen a szentély előtt, a bal oldalon, Szűz Mária szobrát lát-hatjuk. Münchenből hozták 1906-ban az akkor alakult Mária-Kongregáció számára. Szemben vele 1923-ban szószék került. (Funkcionális szempontból nem a legsikeresebb megoldás volt.) Az utolsó tatarozás során, a nyolcvanas években a szószék helyére Jézus Szíve szobra került. Nem messze tőle, egy megfakult régi kép látható, a lengyel czestochowai pálos templom kegyképének másolata: *Miraculosa Imago B.V. Censtochoviensis*. Az egykori pálos eredetű oltárkép, A hétfájdalmú Boldogasszony a sasvári kegykép mása, valamint az egykori kis oltár (üveggel elfedett gipsz relief Madonna képe felett világoskék baldachin) – amelyet 1808-ban a premontreiek az üres templomban találtak – még akkor a sekrestyébe került.

A főoltár képe a kereszt alatt álló Fájdalmas Szűzanyát ábrázolja. 1841-ben festette Mezey Lajos, akinek a nevével még találkozunk az olaszi plébániatemplomnál is. Mikes Ödön váradi művész 1935-ben a képet megújította, ekkor kapott új felépítményt az oltár is.

Vártemplom (udvar felőli felvétel az 1940-es évekből)

A VÁRTEMPLOM

ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE

A XVIII. század második felében teljesen újjáépítették a vártemplomot, de nem a régi helyén, a déli szárnyon, hanem az északkeletin, beilleszkedve a belső vár ötszögalakjába. Balogh Jolán adatokkal igazolva a vártemplom építését, 1775 és 1776 közé teszi. Ezzel szemben más források korábbi időpontokat (a XVIII. század első feléből) említenek. Mint dokumentált időpontot a Balogh Jolán adatát fogadjuk el. Az 1836-os tűzvész során a templom is leégett. Mint sok más egyházi épületet, ezt is Lajcsák Ferenc püspök építtette újra. Történetéhez tartozik, hogy 1875-től katonai raktárnak használták, majd 1925-től ortodox román templom. 1940-től újból római katoli-

Vártemplom '90 (Schneider N. Antal felvétele)

Vártemplom '91

kus templom lett. Ekkor került a templomba Domokos festőművész Szent László életéből vett jelenetet ábrázoló oltárképe. 1945-től újból megszűnt templom lenni, sokáig üresen állt, majd raktárnak használták. A legutóbbi időkben – 1989-ig – bútorraktár volt. Az 1990-es zűrzavaros időkben még a pékséggé való átalakítása is szóba került a városi vezetés szintjén. Ezt a Katolikus Püspökség és a Műemlékvédő Egyesület közös akciójával sikerült elhárítani. Majd Tempfli József megyés püspök gondoskodása folytán 1991 és 1992-ben kívül és belül restaurálták.

KÜLSŐ LEÍRÁSA

A külső megjelenésében dísztelen barokk templom tervezője ismeretlen. A templom mindkét várkapun keresztül megközelíthető. A templom északi részén négyzetes alapú félköríves ablakokkal és keretelt órányílásokkal ellátott sátor tetős tornya emelkedik. Az 1836-os tűzvész előtt még barokk hagymasisak fedte. Az úgyszólván minden dísz nélkülöző templom nyeregteteje kissé kiemelkedik a szomszédos épületek közül. Mindkét oldalhomlokzatán három szemöldöknélküli profilálatlan félköríves ablaka van. Ezeket egyszerű páros lizénák választják el egymástól. A torony alatti boltozatos kapualj a

külső, illetve a beső udvarról is bejárást biztosít. A kapualj feletti, valamint a karzati résznek egyenes lezárású kisebb ablakai vannak.

Az elmúlt évtizedekben a tetőzet teljesen leromlott. Helyrehozatala az 1991-es esztendő egyik legfontosabb feladata volt.

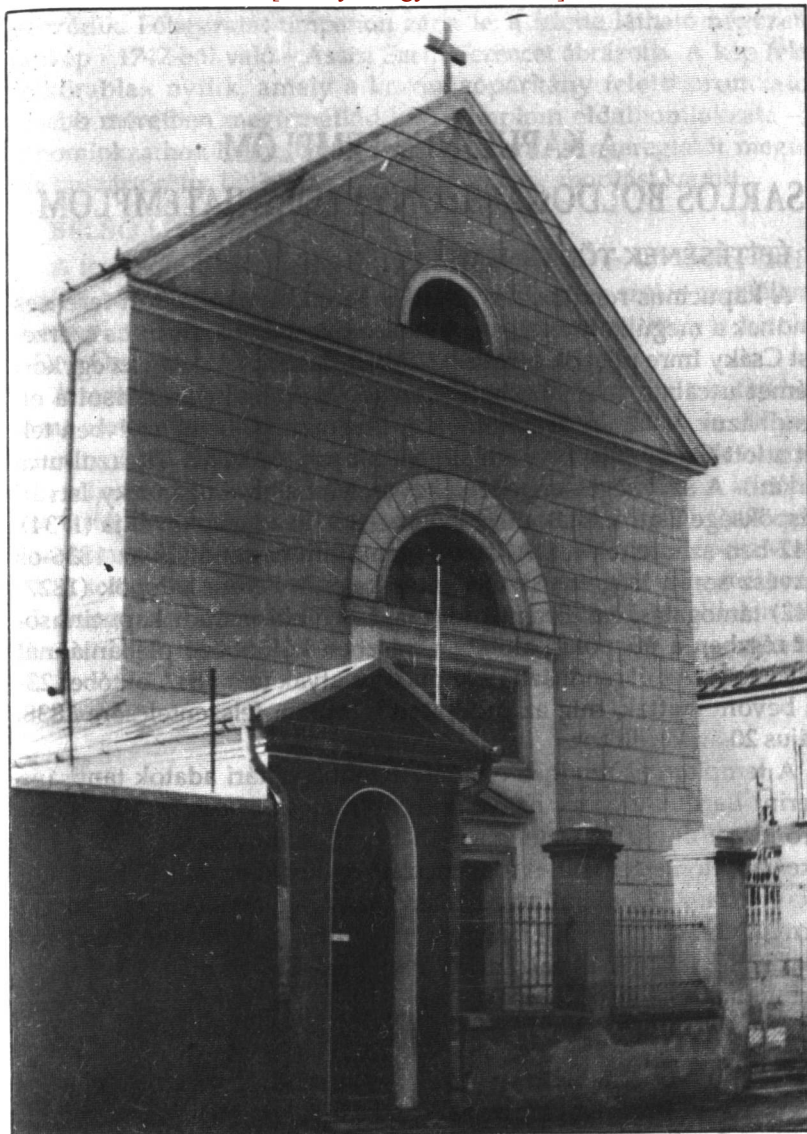
BELSŐ LEÍRÁSA

“Belső tere az épület négy tengelyét foglalja el: tömeges, súlyos pillérkötegeken nyugvó hevedereivel négy boltszakaszra osztott tágas tere, vaskos pilléreken nyugvó orgonakarzata, félköríves ívbor-dázattal boltozott szentélye a barokk templomok legegyszerűbb típusát mutatja s úgyszólván minden dísz nélkülöz.” (2.-15. old.) Jelenleg még állványerdő borítja a belső teret, hogy az 1992-es Varadinum ünnepségre belül is megújuljon a hányatott sorsú templom.

BELSŐ DÍSZÍTÉSE

Belső díszítésről egyelőre nem beszélhetünk. Az ünnepségre is egyetlen dísz lesz majd, egy feszület. Az igazsághoz tartozik az is, hogy a templom művészi értéke kevés, mindössze a XIX. század első felének barokk emlékanyagát egészíti ki.

A Kapucinus templom (Tóth Krisztina felvétele)

A KAPUCINUS TEMPLOM SARLÓS BOLDOGASSZONY PLÉBÁNIATEMPLOM

ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE

A kapucinus rend az Assisi Szent Ferenc által alapított ferences rendnek a megújított rendi ága. Az első tizennégy kapucinus szerzetest Csáky Imre püspök hívatta 1727-ben, és saját házában az egykori Német utcában (napjainkban Mareşal Antonescu) szállásolta el. Rendházuk, valamint templomuk építésére még abban az évben teltet adott Csáky püspök (a mai gen. Moşoiu és Mihai Viteazul utca sarkán). A szükséges engedélyeket csak később, Luzánszky István püspöksége alatt kapták meg, ekkor tették le az alapkövet is (1734). 1742-ben szentelték fel. A barokk templom és rendház az 1836-os tűzvész során leégett. Az újjáépítés Lajcsák Ferenc püspök (1827-1842) támogatásával történt, aki a lakás nélkül maradt kapucinusokat részben a püspöki palotában, részben különböző plébániáknál helyezte el. Az új rendházba a kapucinus atyák már 1837. október 23-án bevonulhattak, míg az újjáépített templom felszentelésére 1838. május 20-án került sor.

A templom és rendház építőmestere a levéltári adatok tanúsága szerint Barthel György nagyváradi építőmester volt. Munkásságát Biró József úgy jellemezte, hogy "képzett, de művészileg nem jelentékeny építőmester volt. A klasszicizáló építészet egyszerűbb formáit alkalmazta. Az antik művészet klasszikus arányaitól és nemes, tiszta formakincsétől távol állott. Egyszerű építési gondolatait világosan tükrözi a kapucinusoknak Sarlós Boldogasszony tiszteletére szentelt temploma." (2. - 86.old.)

KÜLSŐ LEÍRÁSA

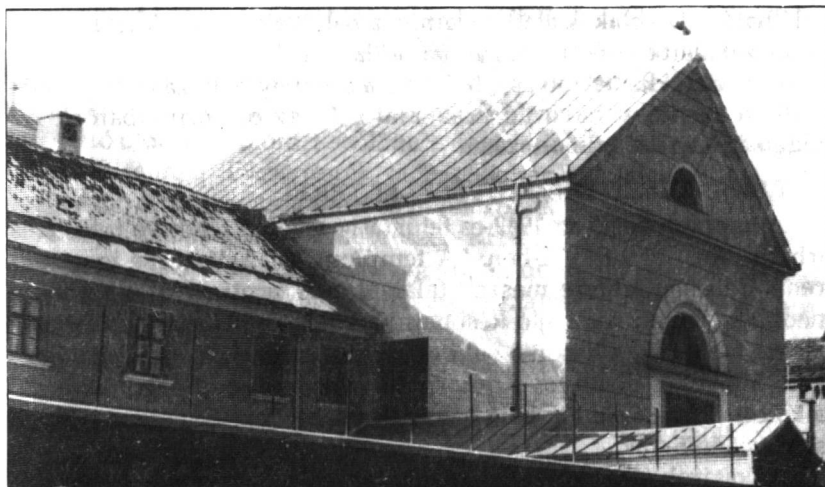
A templom főhomlokzata észak felé a rendről egykoron elnevezett Kapucinus utcára (ma Gen. Moşoiu) néz. Főhomlokzata egyszerű négyszöges vakolású és háromszögű oromzatban

végződik. Főbejáratát timpanon zárja le; a felette látható négyzetes falikép - 1742-ből való – Assisi Szent Ferencet ábrázolja. A kép felett félkörablak nyílik, amely a koronázópárkány feletti oromzaton kisebb méretben megismétlődik. A templom oldalhomlokzata – a főhomlokzathoz hasonlóan – igen egyszerű. A nyeregtetőt megülő kis huszártorony 1893-ból való. 1991-ben lemezborítást kapott.

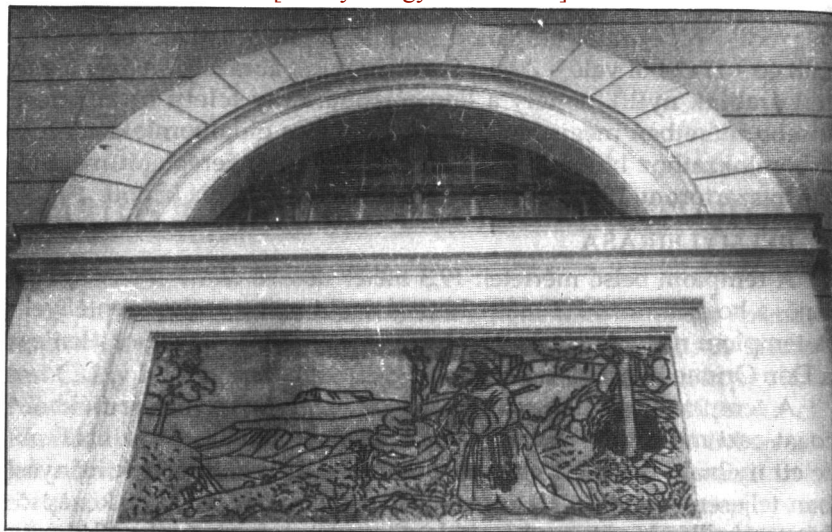
BELSŐ LEÍRÁSA

A templom belső mértetei: 19,3 méter hosszú és 9,7 méter széles hajó, a hozzátartozó 7,3 méter hosszú és 7,4 méter széles szentélyel. A templom nagyrésze a kolostorral van egybeépítve, melyet jelenleg a Don Orione kongregáció bérel ideiglenesen.

A templomhajót dongaboltozat fedi, amelyet három pár fiókboltozat oszt meg. A fiókboltozatok az oldalkápolna, illetve az ablakok felett nyílnak. Belső tagozása a párkányzatok, oszloprendek hiányában teljesen egyszerű. Az orgonakarzat mellvédje tömör, a középső két tartópillér között enyhén kidomborodó. A folyosóról nyíló egykori kórusfeljáró helyett most az orgonakarzat alól csigalépcső vezet fel. A templom világítását az aránylag kevés szegmentíves mélyedésű, de egyenes lezárású ablak biztosítja. (A hajóban jobb oldalon ket-

A templom a zárda egy részével (Tóth Krisztina felvétele)

Homlokzati falikép: Assisi Szent Ferenc - 1942 (Nagy Pásztor Zoltán felvétele)

tő, bal oldalon egy ablak van, míg a szentélyben szintén egy ablak található.) Az ablakok alatt, valamint a baloldali vakablak és az orgonakarzat alatt összesen hat gyóntatófülke áll.

Hevederekkel tartott csehboltozás a szentély boltozása. Ez folytatódik a szentélyt határoló deszkafali után az oratóriumban is. Az oldalkápolna keresztboltozású.

BELSŐ DÍSZÍTÉSE, MŰVÉSZI ÉRTÉKEI

A templombelső az 1942-es felújításig teljesen fehér volt. Ezért is írhatta Biró József 1932-ben: "A templom belső díszítése igen szerény. Teljesen fehérre meszelt falaival erős kontrasztot alkotnak a neoklasszicizmusba hajló későbarokk stílus sötétbarnára és fehérre festett faoltárok, a hasonló stílus egyszerű szószékek és a gyóntatószékek, melyeket bizonyos Komornyik Benedek nevű orgonakészítő alkotott." (2. -86.old.) A hajó baloldali falába Lajcsák Ferenc püspök sírkövét építették.

Az oltárok fából készültek. A főoltár felépítményét két-két korintusi oszlopfő felett háromszögű koronázórész zárja le. A főoltárkép

a Boldogságos Szűzet ábrázolja, amint meglátogatja rokonát, Szent Erzsébetet (Sarlós Boldogasszony). Az ismeretlen szerző alkotása korhú, iskolázott kép, valószínűleg a XIX. század közepéből való. Miként az is valószínű, hogy tőle származik a szentély két oldalán levő Páduai Szent Antal (jobb oldalon) és Assisi Szent Ferenc (bal oldalon) oltárkép is.

A hajó bal oldalán levő Szent Kereszt mellékoltára szignatúra szerint: "Pinx Josef Göltz - 838" – aki Biró József szerint – "szerényebb tehetség volt, s különösen a színezésben gyenge." (2. -87.old.) Az okmányok szerint a többi oltárképet is Göltz festette, de az idők folyamán kicserélték őket. Városunk templomaiban ez nem volt ritka jelenség, ha csak a Szent László- vagy akár a Szőlősi templomra gondolunk.

Az oldalkápolna Nepomuki Szent János oltárképe jóval művészebb a többi képnél. Az ismeretlen alkotó kiváló mesterségbeli tudással és mély érzésre valló párás finom színeivel kiváló tehetséget sejtet." (2. - 112.old.)

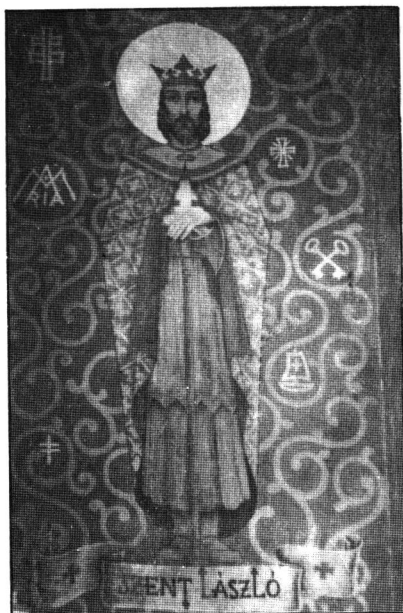
1742-ben festették ki a templombelsőt. A falfestmények és dekoráció Szilágyi János budapesti festőművész és Dabóczy József templomfestő alkotásai. Az oltár jobb, illetve bal oldalán a deszkafalra festve Szent László és Szent István képe látható.

A szentély mennyezetén Szűz Mária megdicsőülése. A közepén levő Szűz Mária két oldalán két-két angyal. A kép felirata: "Szűz Mária, kit fiad Jézus a mennybe felvett, könnyörögj érettünk." A diadalív alsó oldalán szőlőfürt-szőlőinda dekoráció, míg a hajó felé néző oldalának felirata: "Dicsértessék, áldassék, magasztaltassék a legméltóságosabb oltári szentség most és mindörökre."

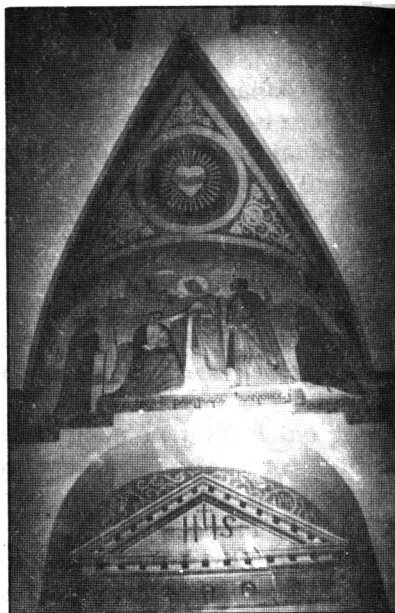
A hajó boltozatának a középrészen Krisztus képe látható. Körülötte újszövetségi idézetek: "Én vagyok az út, az igazság, az élet. – Így szerette Isten a világot. – Üdvözlégy malasztal teljes. – Az ige teste Iő. – Aki énbennem hisz az üdvözül."

Az orgonakarzat előtti boltozaton Assisi Szent Ferenc képe körül olvashatjuk: "A mennyek földek Istent dicsérik. – A Kereszt az én üdvösségem – Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben – Engedelmisség – Szegénység – Tisztaság."

Az oldalfalak festményei: a bal oldali ablakmélyedés felett Árpád-házi Szent Erzsébet. A kép alatt felírás: "Szent Erzsébet sze-

Szent László képe a főoltár jobb oldalán (Szilágyi János - 1942)

Árpádházi Szent Erzsébet - falfestmény (Szilágyi János - Dabóczy József - 1942)

gények pártfogója könyörögj értünk”, míg felül; “Szeplőtlen Szűz Mária könyörögj értünk”. Az oldalkápolna felőli hajófalán Brindisi Szent Lőrinc a magyar kapucinus rendtartomány védőszentjének képe van. Alatta “Szent Lőrinc védd meg Mária országát” - olvasható, míg a kép körül: “Jézus szentséges híve, könyörögj értünk.” Az orgonakarzat feletti falon két angyal közé festett szalagon az Eucharisticus himnusz kezdősora és kottája olvasható.

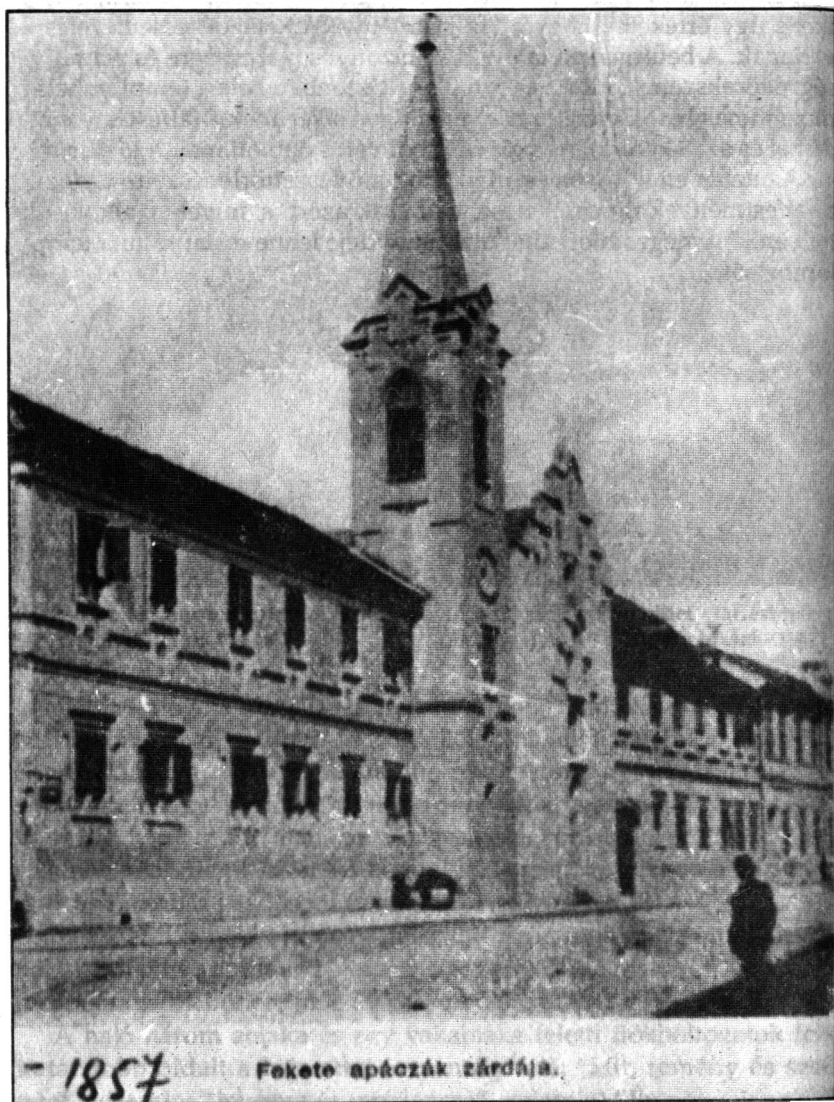
Végezetül a fiókboltozatok feliratait ismertetjük. Az oldalkápolnában: “Jézus irgalmazz nekem, szegény bűnösnek” és “Akinek megbocsátjátok bűneit, meg lesznek bocsátva.”

A hajó három ablaka és egy vakablaka feletti fiókboltozatok feliratai: jobb oldalt a bejarattól a szentély felé: “Hit, remény és szeretet” valamint “Istenem és mindenem”, valamint “Én vagyok az élő kenyér”.

Közvetlenül a falfestmények elkészülte után (1943-ban) Papp Lajos úgy értékelte, hogy a "falfestmények iskolázott ecsetkezésre vallanak. A beuroni iskola nyomán bizonyos merevségre és primitívségre törekszenek, nem nagyon illenek azonban bele a templombelső mozgalmassá barokk hagyományába. Igen sikerültek a falfestés vonaldiszei és az őskeresztény művészetből vett szimbólumai." (15-6. old.)

Az azóta eltelt ötven év után a ma művészettörténészeire tartozik a falfestmények újraértékelése, már csak azért is, mivel az alkotások helyenként megromlott állapota miatt ideje lenne restaurálni a templombelső.

- 1857 Fekete apátság zárdája. (A kép a 1890-es évekből)

AZ ORSOLYA-REND SZENT ANNA TEMPLOMA

ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE

A zárda és a templom története az 1700-as évek elejére nyúlik vissza. Szenczy István babocsai apát, váradi kanonok 1771. március 19-én húszezer forintot adományozott az Orsolya apácáknak, hogy leánynevelő intézetet tartsanak fenn, de ugyanakkor nyolcezer forintért házat is vett számukra a főutcán és azt átalakíttatta zárda céljára. Ez a refektórium és konyha körüli rész volt a mai Ady Endre Líceum területén. Szenczy ezt követően a templom és a tőle északra fekvő klauzura épület építéséhez fogott. A templomot 1774. október 29-én szentelték fel. A tőle dél felé eső sarokrészt Rier Ferenc kanonok építtette 1773-ban. Így maradt egészen 1857-ig. Ekkor Szaniszló Ferenc püspök a meglévő barokk homlokzatokat átépíttette neogótikusra, s a zárdát a főutcán észak felé újabb tizenháromtengelyes résszel bővítette; 1877-ben Gyórfy László hagyatékából a Zárda utcai (ma Moscovoi) részt bővítették egy tizennégtengelyes résszel. Így maradt a zárda a századfordulóig. Nagyjából abban az időben épült az Úri utca (ma R.Ciorogariu) sarki rész is.

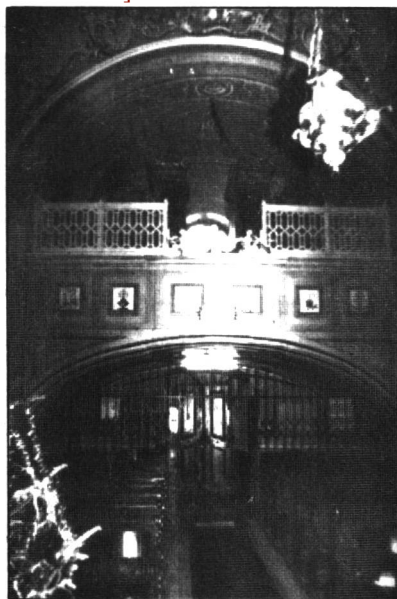
A barokk stílusban emelt templom homlokzata 1858-ban Szaniszló Ferenc jóvoltából, de Gyórfy László nagyprépost anyagi segítségével nyert gótizáló kiképzést. A templomnak eredetileg fatornyja volt, amely az idők során "roskadozóvá" vált, ezért építettek helyette a homlokzat jobb oldalán kőtornyot.

KÜLSŐ LEÍRÁSA

Az 1858-as átépítés után "a csúcsíves kapu, fölötte a nagy ablak-rózsa, s a lépcsőzetes oromfal, a karcsú négyszögű torony csúcsíves ablakai és szerény mérmű-díszítményei²⁸ a XIX. század második felének pseudogótikus ízlését tükrözik, mely Váradon Szaniszló püspök átépítéseit általában jellemezte." (2. -76,77.old.)

A Szent Szűz szeplőtlen fogantatása – üvegfestmény – 1888

Az orgonakarzat

A bejárat felett háromszögű táblán a következő felirat olvasható:

**"AeVI
terni Dei
CVLtVI, et bea-
tae Annae honorI, sV-
peris faVentibVs eXtrVifeCIt
StephanVs SzenczI, Abbas BaboLChen -
sis, Cantor et CanonICVs VaraDIensIs."**

Jelentése: Az örök Isten imáadására és Szent Anna tiszteletére az égiek segítségével állíttatta Szentzy István, babolcsai apát, váradi éneklőkánonok.

A római számokat jelző nagybetűk összeolvasásával - a kronosztikon szabály szerint - a templom építésének évét kapjuk.

A kapubejárat mellett kb. egy méterre a földtől kis márványtábla arról tudósít, hogy "Ezen vonásig emelkedett a kiáradt Körös vízének magassága 1851. aug. 13-án" - bár a közel egy méteres magasság a folyótól ekkora távolságra kissé túlzónak tűnik.

BELSŐ LEÍRÁSA

A Szent Anna tiszteletére felszentelt templom egyhajós, de három szakaszra osztott. (Bejárat, a felette levő orgonakarzattal; a középrész és a szentély.)

Összhossza 15 méter, szélessége a szentélyben 7,2 méter, míg a középrészben 8,7 méter. Ez utóbbit csehboltozás fedi, míg a szentély dongaboltozású.

DÍSZÍTÉSE, MŰVÉSZI ÉRTÉKE

A középrész boltozatán látható a templom egyetlen freskója: A Szent Szűz mennybemenetelét ábrázolja 4x3 méter nagyságban.

A szentély jobb oldalán levő színes ablak a Szent Szűz szeplőtlen fogantatását ábrázolja. Felírása: "In Honoram Immaculatae Virginis Mariae dicat Joannes Zeley Prespositus et Canonicus 1888." A többi ablakán mintás tejüveg van. A főoltár fehérre festett fából készült. A főoltár képe – ismeretlen festő alkotása – Szent Annát ábrázolja, míg a három szobafülkében Szent Borbála (az oltárfelépítmény felső részén), Szent József (jobb oldalt) Szent István vértanú (az oltárfelépítmény bal oldali szoborfülkéjében). A főoltártól jobbra

A Szent Anna főoltár

Szent Angéla kőszobra található; a bal sarokban Szent József szobra, az egykor a zárda bejáratát díszítette.

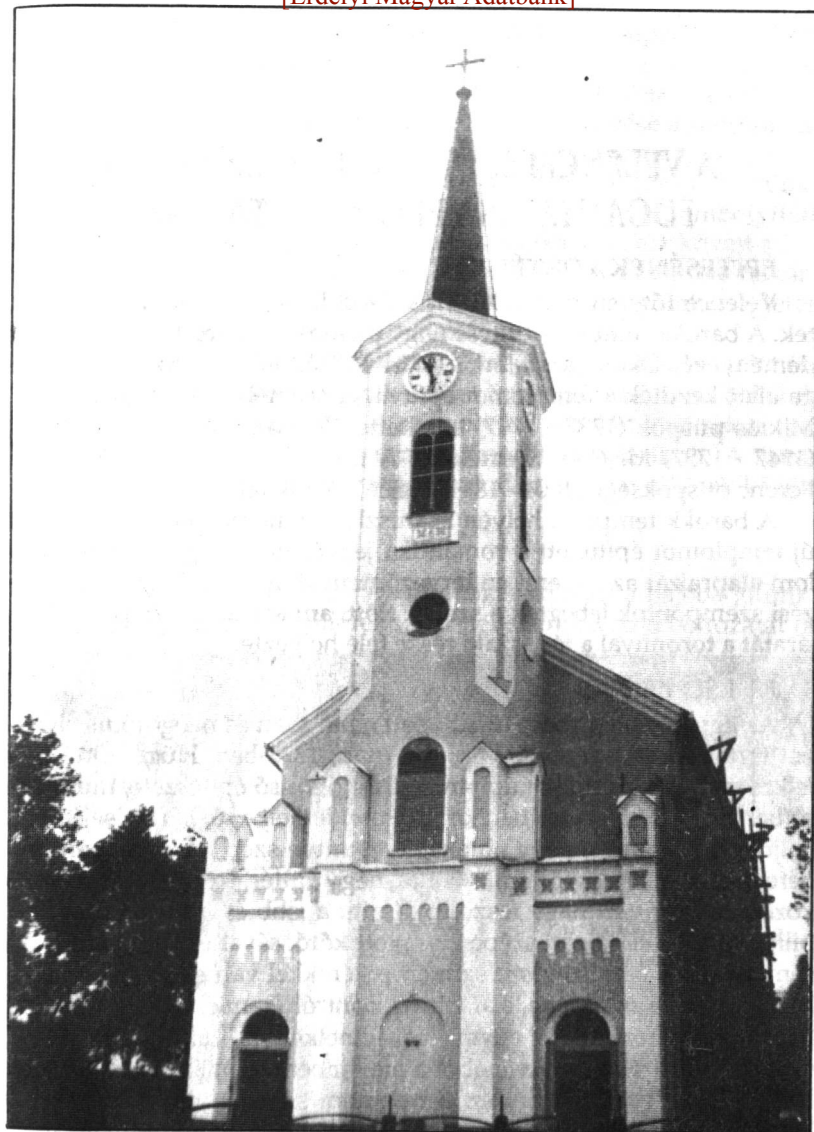
A mellékoltárok a középrész szentélyfelőli két sarkában vannak. Felépítményük – a főoltárhoz hasonlóan – fehérre festett aranyos díszítésűek. A jobb oldalon levő mellékoltár képe Szent József halálát ábrázolja. Az oltáron Jézus Szíve szobor áll. A bal oldali oltárkép Az utolsó vacsora. Az oltáron a Szeplőtlen Szűz szobra áll.

Közvetlen az orgonakarzat előtt egy-egy gyámkőn²⁹ Szent Ágoston és Szent Gergely szobrai láthatók.

Szót kell még ejteni a templom kifestéséről is; ebben a barokkra jellemző illozionisztikus festészet dominál. (Jó példa rá a szentély ablaka feletti festett fiókboltozat. A templom képei, szobrai nem jelentenek különösebb művészi értéket, jobbára ismeretlen mesterek alkotásai. A kivételt képező egyetlen kép is – Milicz János Mihály bécsi akadémiai festő műve 1772-ből – az oratóriumban található. A kép azt a jelenetet ábrázolja, amint a zárda alapítója, Szenczy István kanonok az apácák között álló főnöknőnek átadja az alapítólevelet.

A templomhoz tartozik még a hajó alatti kripta is, ahol az alapító kanonok Szenczy István is nyugszik.

A velencei Szűz Mária szeplőtlen fogantatása plébániatemplom

A VELENCEI SZŰZ MÁRIA SZEPLŐTLEN FOGANTATÁSA PLÉBÁNIA-TEMPLOM

ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE

Velence főterén már a XVIII. század közepén templomot építettek. A barokk templom építése négy püspök nevéhez fűződik. A kezdeményezés Okolicsányi János (1734 - 1736) érdeme. Az ő püspöksége alatt kezdték a templomot építeni. A szentélyt már utóda, Csáky Miklós püspök (1737 - 1747) emeltette, de csak Forgách Pál püspök (1747 - 1757) idejében fejezték be. A toronyt még később, Miklóssy Ferenc püspöksége (1804 - 1811) elején húzták fel.

A barokk templom helyén Szaniszló Ferenc püspök (1850 - 1868) új templomot építtetett a romantika jegyében. A régi keletelt templom alaprajzát az ismeretlen tervező nem követte. Talán városrendezési szempontok lebegtek a szeme előtt, amikor az új templom főbejáratát a toronnyal a tér északi része felé helyezte.

KÜLSŐ LEÍRÁSA

Az egyhajós templom túlsúlyban neoromán és neogótikus elemeket tartalmaz. Nem sokkal építése után, 1872-ben, Hügel Ottó igen lelkesen dicsérte az új templomot: "Mind külső építészete, mind belső berendezése tekintetében különösen kiemelkedő. Ha külsejét vizsgáljuk, úgy mind a négy ablakáról tekintve szép összhangban levő befejezett egész. A főhomlokzatát négy pillér, két bejárat és ezek között falra festett nagy fészület díszíti: a jobb és a baloldalon öt-öt pillér van s ezek között szépen faragott kőrózsával ellátott három-három ablak. A hátulsó része szintén pillérekkel van ellátva, két oldalt két-két kisebb ablak van, s alkalmas pontról szemlélve lépcsőzetesen három keresztet láthatni egymás fölé emelkedve." (6.-)

Több mint száz év távlatából a ma embere számára túlzónak tűnhetnek Hügel sorai a műemléknek nem számító templomról, bár kétségtelen, az 1991-es tatarozási munkák után a templom a tér díszévé vált.

A főhomlokzatot négy pillér díszíti. A két középső magasabb megegyezik az oldalhomlokzat pilléreinek magasságával, de a két szélső is magasabb az előcsarnokot koronázó attikánál. A pillérek felső része tükörmélyítéssel díszített: az attika díszítése a mérművek alatt pedig a jellegzetesen románstílusú vakíves³⁰ párkány.

A hajó egyszerű háromszögű oromzata elé épített torony homlokzata az előcsarnokokkal egy síkban van. A sarkain legömbölyített toronynak az előcsarnok felett félköríves ablaka van, ezt követi a három oldalán levő kerek ablak, míg legfelül a négy égtáj felé félköríves ablakai tekintenek. Az ablakok felett órák, valamint szögletes koronázópárkány és a karcsú gúla alakú toronysisak.

Az oldalhomlokzatait támpillérek³¹ szegélyezik, szám szerint öt, közöttük nagy félköríves ablakok színes üvegszemekkel. Az ablakok alját páros mérművek díszítik. A szentély két oldalán levő sekrestye, illetve raktárhelyiség oldalait román ikerablakok törik át. A szentélyt, illetve szentélyzáródást szegélyező alacsonyabb pillérek között öt ablak található.

BELSŐ LEÍRÁSA

Az előcsarnokon keresztül az orgonakarzat alatt a hajóba jutunk. Az oldalfalak menti tartópillérek közti hevederek a hajó boltozatát öt

A főoltár a két mellékoltárral

A főoltár felépítménye, oldalán Szent Péter és Szent Pál szobrával

egyenlő részre osztják. Ebből 1/4 rész az orgonakarzat felett van. E felületek boltozása bordás keresztboltozás. Az alacsonyabb szentély hasonló boltozású. Az 1991-es festés után nagyon szépen kihangsúlyozódtak a templombelső stílusjegyei.

A tartópillérek között a hajó falát félköríves nagy ablakok törik át. Felettük kisebb kerek ablakok. A szentélyzáródás három oldalú. Ezen, valamint a szentély két oldalán egy-egy kisebb ablak helyezkedik el.

DÍSZÍTÉSE, MŰVÉSZI ÉRTÉKEI

A templomnak három szépdíszítésű pszeudogótikus oltára van. A szentélyben levő főoltár retábuluma³² közepén A szeplőtlen fogantatás képe, míg két oldalt pedig Szent Péter és Szent Pál faragott szobra látható.

Hasonlóan szép kivitelű a két mellékoltár felépítménye is. Jobb oldalon Szent István, míg bal oldalon Szent Imre oltára. Mindhárom oltárfelépítmény képe XIX. századi ismeretlen festő alkotása.

A templom szoborállományából megemlíthető még az orgonakarzat alatt jobb oldalon Páduai Szent Antal 1899-ben adományozott szobra, és vele szemben a Lourdes-i Szűz szobra. A szószékkel szembeni pillér mellett Szent József szobra áll. Ezenkívül a szentély előtt még két tiroli szoborra lehetünk figyelmesek. Jézus Szíve (jobb oldalon) és Szűz Mária szobra (bal oldalon). A velencei plébánia-templom orgonáját Komáromyik Ferdinánd készítette Pesten 1861-ben. "Orgona és Physharmonika készítő-műhelyében."

A templom egyetlen megmaradt régi harangját (533 kg) a Szent Kereszt tiszteletére Lajcsák Ferenc püspök adományozta 1839-ben. Henrich Horner harangöntő készítette. A többi régi harangja – az Okolicsányi-féle nagyharang, kisharang és lélekharang – az első világháború áldozata lett. A külső tatarozási munkálatok 1992-ben esedékes befejezése után Szaniszló Ferenc püspök romantikus stílusú temploma méltó köntössel várhatja a váradi püspökség alapítója szentté avatásának 800. évfordulóját, de ugyanakkor példaként szolgálhat az egész templomtér rendezéséhez is.

Az olasz Szentlélek kiáradása plébániatemplom

A OLASZI SZENTLÉLEK KIÁRADÁSA PLÉBÁNIATEMPLOM

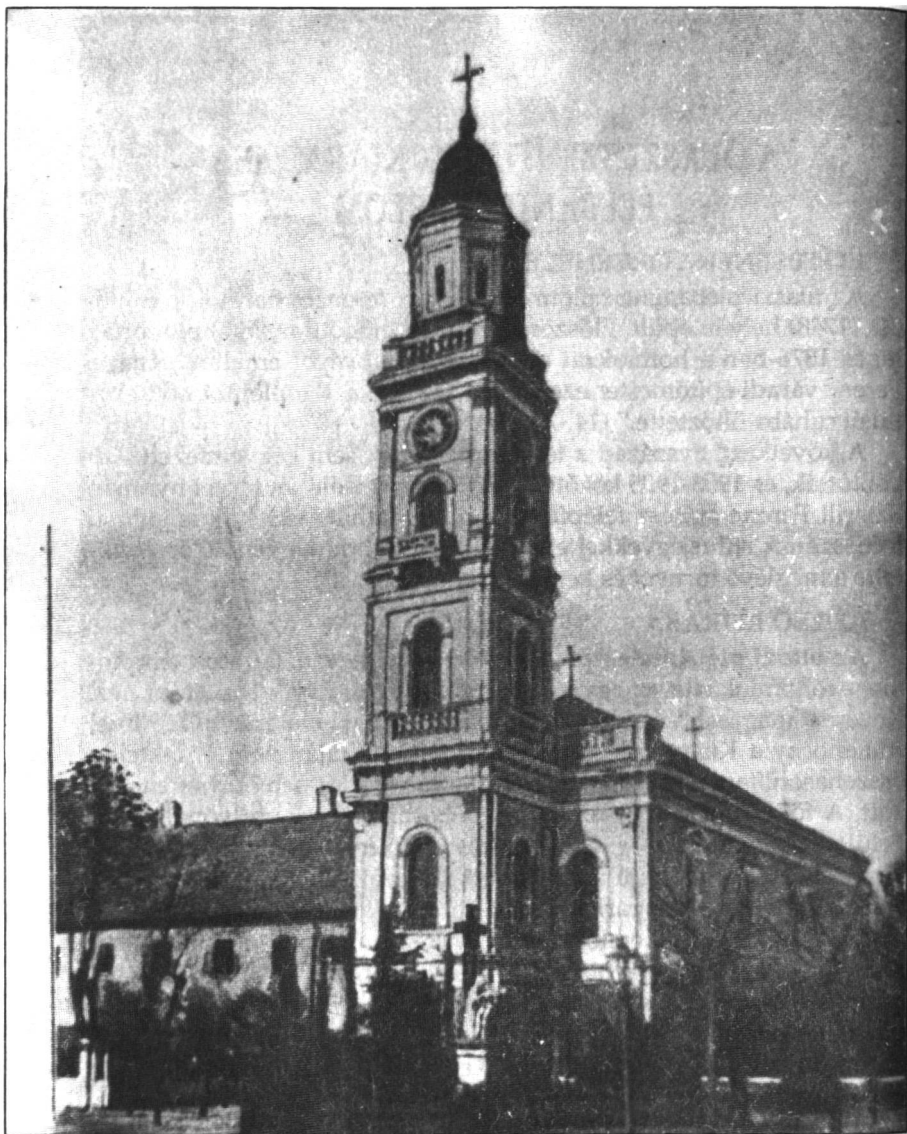
ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE

Az olaszi plébániatemplom az egykori ferences barátok temploma (1748) helyén épült. Először a szentély mögötti tornyot bontották le, és 1876-ban a homlokzat elé új barokk tornyot emeltek. Knapp Ferenc váradi építőmester ezen kívül "az ócska templomot kívül-belül új ruhába öltöztette." (14.-25. old).

A következő évszázad a templomhajónak sem kegyelmezett. Lebontották, és 1903-1905 között ifj. Rimanóczy Kálmán tervei nyomán Sztarill Ferenc építész felépítette a ma is látható eklektikus stílusú (reneszánsz stílusjegyekkel ellátott) templomot. Ugyanakkor átépítette a meglévő tornyot és két kisebbet emelt mellé.

KÜLSŐ LEÍRÁSA

Az olaszi plébániatemplom, – közismert nevén: Barátok temploma – főhomlokzata az egykori Barátok utcájára (ma Dunărea) néz. Középső magasabb és két kisebb tornyát a hajó elé építették. Mivel Rimanóczy a Knapp-féle tornyot formálta át, talán nem érdektelen összehasonlítani a két tornyot. Mindkettő vízszintesen öt részre tagozott. A földszinti rész az oldalfülkék koronázópárkány vonaláig ér. Felülete sávozott. Az egyenes lezárású ajtó felett nyitott ívszelvény közepén kőkereszt. A torony következő szakaszát határoló övpárkány a hajó koronázópárkányának vonalát követi. Közepén íves lezárású falpillérekkel keretezett ablaka volt. Az átépítés után az ablak keretézését gyámokon nyugvó timpanonnal egészítették ki. A toronyszakasz szélén sávozott lizéna húzódik, amely eredetileg kompozitfejes pilaszter volt. A torony következő szintje – mely már a hajó koronázó párkánya felett húzódik – egyszerű sávozott felület, közepét kis méretű négyzet alakú ablak töri át. Egykor itt a második szinthez hasonló ablak volt kőbábos balusztráddal. A torony utolsó előtti szintje is változott. A félköríves ajtó egyenes lezárásúvá vált.

A templom homlokzata 1876 – 1903 között

(Igaz kezdetben felső sarkain legömbölyített, amelyet később egyenesbe hoztak). Megmaradt az ajtó feletti óra, valamint az ajtó előtti gyámokkal alátámasztott balusztrádos³³ erkély. Az övpárkány feletti kőbábos attika helyett nyitott, urnával díszített timpanon került. Utóbb az urna eltűnt. A legnagyobb változás a torony legfelső szakaszán történt. Knapp Ferenc a négyszögletes alaprajzú alsó emeletekre – a budai koronázótemplomhoz hasonlatosságot mutató – nyolcszögletes alaprajzú legfelső emeletet épített, melyet a koronázópárkány feletti harang alakú sisak zárt le. Ifj. Rimanóczy Kálmán ezt a részt is lebontatta és négyszögletes, de az alatta levőknél kisebb alapterületű toronyszakasszal cserélte ki. Ez utóbbi sarkait lecsapta és piramis alakú kődísszel hangsúlyozta. A félköríves ajtónyílás elé kőrszeletű kőbábos erkély került, míg a koronázórész felé ívszekrényt tervezett, felette a toronysisakkal.

A két oldalára tervezett kisebb torony hasonló a középsőhöz, de mindössze 29 méter magasak; szemben az 53 méter magas nagytoronnyal. A kis tornyok vízszintesen három részre tagozódnak. A földszinti rész hasonló a középsőhöz. Egyszerű négyzetes ajtó és kis körablak töri át a sávozott felületet. A középső rész a hajó koronázópárkányáig ér, amely a toronynál is folytatódik. Díszítése kereszt alakú ablak, felette vakkeret. A szélső tornyok legfelső szintje hasonlatosságot mutat a nagytoronnyal, természetesen kisebb méretekben. A tornyok között a hajó homlokzatát félköríves ablakok törik át.

A templom mellékhomlokzata belső térrendszeréből fakad. Az oldalfülkék fala kőbábos áttört mellvédben végződik. A falfelületet sávozott lizének tagozzák, közöttük a fülkék színes üvegű körablakaival. A kereszthajó földszinti részén a végén lecsapott félkör alakban kiképzett mellékkápolna. A falfelület itt is sávozott, felette kőbábos áttört mellvéd, amely középen tömörre válik, előtte ívszelvényekkel. A hajófal mentén három súlyos, gazdag díszítésű támaszív van. Ezek félköríves ajtókkal átjárhatók. Közöttük a falpillérekkel szegélyezett, szemöldökpárkányos, íves oromzatú nagy hajóablakok vannak. A kőbábos attikáról a tornyoknál már szóltunk. A kereszthajó ablaka méretére nézve nagyobb, de hiányzik az íves oromzata. Ezt az attika vonalába épített hatalmas timpanon kárpótolja. A szentély ablakai a hajóablakokhoz hasonlóak, ám szemöldökpárkányuk egyenes. A templom részben egybeépült az egykori rendházzal.

BELSŐ LEÍRÁSA

A kereszthajós és kétoldalt oldalfülkékkel ellátott templom főbejáratán keresztül az út az orgonakarzat alatt vezet. Az orgonakarzat három támaszívét karcsú jónfejezetű oszlopok tartják. A hosszhajóban kompozitfejes pilaszterkötegek hordozzák a boltozat³⁴ tükörmélyítésű hevedereit, amelyek szabályos boltszakaszokat fognak közre. Két oldalt a pilaszterkötegek közti árkádok alatt nyílnak a mellékoltárfülkék. Mindkét oldalon 3-3, római³⁵ keresztboltozattal. A templom középrésze felé csegelyeken nyugvó kupolaboltozat emelkedik, ennek oldalsó ívei a kereszthajó-csonkra nyílnak. A bal felőli megszakadt, a jobb felőli pedig félkör végződésű. A szentélyben a hosszhajóhoz hasonló hevederek közti boltmező található, illetve a szentélyzáródás feletti gömbboltozat. A mellékoltárok árkádjai feletti falfelület domborművekkel díszített faltáblákra osztott. A hajó falát az árkádok felett nagy, ívelt ablakok törik át. A szentélyt korintuszi oszlopok díszítik, de ugyanakkor ezek hordozzák a boltozat ívét, valamint a befejező félkörív terhét is. Az udvar felőli kereszthajó egyetlen díszítő eleme az a lizéna pár, amely a koronázópárkányig terjed. Az utca felőli kereszthajóban a mellékoltárt közös talapzaton álló korintuszi fejezetű két-két féloszlop övez. A féloszloppár egy – a kereszthajó ablaka előtt megtört timpanont hordoz.

BELSŐ DÍSZÍTÉSE, MŰVÉSZI ÉRTÉKEI

A templom legértékesebb darabjai – ferences templomi örökségek – a hat mellékoltár, a szószék és néhány oltárkép. Az 1876. évi restaurálásakor, amikor a templom elé a tornyot is építették, az oltárok menzáit újrakészítették, a faragásokat pedig Proksch bécsi festő javította ki. Az új plébániatemplom felépítése után az alacsony oldal-kápolnák miatt az oltárfelépítményeket nagyon megnyirbálták, egyes oromzati figurákat le is vágtak, így sokat veszítettek arányosságukból. Mind a hat oltárra jellemző, hogy a zöldre és barnára márványozott aranyos és ezüstös ornamentikájú, térbeáradó felépítésű mozgalmas, igazi barokk oltárok.

Ha a főbejáraton át elindulunk, jobb oldalt az első fülkében az 1742-ben felállított Assisi Szent Ferenc oltárt találjuk. "Tömeges pilérek támasztják alá a hullámos oromfalat, melyet merev taglejtésű,

aranyozott ruhájú angyalok s ezüst felhőkbe burkolt puttófejek töltik ki. A képkeret aranyozott ornamentikával ékes.” (2.-14. old). Oltárképét 1876-ban festette Mezey Lajos nagyváradi festőművész, akiről fennmaradt, hogy Szinyei Merse Pál első tanítómestere volt. A kép Assisi Szent Ferencet ábrázolja. Az oltárral szemben van befalazva Bucsi Mihály alispán 1751-es sírköve. Ebben az oltárfülkében kapott helyet (az 1980-as években) a Rimanóczy kápolnából származó kis-méretű **Szent Rita szobor**.

A következő oltárfülke a **Szent Kereszt oltár** 1750-ból. A barokkos nagy feszület egykorú az oltárral. Az oltárfelépítmény az előzőnél mozgalmasabb tagozású, de díszítésben szerényebb. Az oltárral szemben lévő falban Bucsi Mihály alispán 1732-ben elhunyt nejeének sírkövét helyezték el.

A legdíszesebb két oltár jobb oldalon **Páduai Szent Antal** (1750), bal oldalon pedig a **Szent József oltár**. Az előbbi oltárképének szerzője ismeretlen, Szent József oltárképét Mezey Lajos festette. “A kissé

A főoltár képe: A Szentlélek eljöve-tele (Gölsz Jakab – 1827)

Az irgalmas rendi templomból származó főoltárkép: Két őrangyal kisgyermeket vezet kézenfogva (1755) – a bal oldali kereszthajó felső részén található

Szeplőtlenül fogantatott Szűz Mária – jobb oldali mellékoltár (Friedrich Silcher – 1870)

merev alakokkal ékesített, aranyozástól csillogó oltárok művészi hatását aránytalan megsabdalásuk, kényelmetlen elhelyezésük s a stílszerűtlen környezet hátrányosan befolyásolja." (2.-14. old). A Pádúai Szent Antal oldalfülkébe utólag bekerült a Szűzanya képe is.

Bal oldalon a középső oldalfülke oltárának, a Szentháromság-nak a felépítménye a szemben levő Szent Kereszt oltárral mutat hasonlóságot. Oromzatán ezüst felhők közt az Istenszem tekint le, körülötte aransugarak terjednek szét. Barokk rajzolatú oltárképe Friedrich Silcher alkotása. Itt is van egy sírkő befalazva, a Melchior Salzer báróé 1727-ből. Az utolsó oldalfülke (balról az első) oltára, a Szent István. Felépítménye az Assisi Szent Ferenc oltárral rokon: egymásba olvadó pilléreken nyugszik a hullámos oromfal, amelyet az aranyruhás angyalok és ezüstfelhőbe burkolózó puttófejek tesznek mozgalmassá. Oltárképe Szamosy Elek műve: Szent István felajánlja koronáját Szűz Máriának. Az itt található sírkőre Mesnil Simon tábornok, Várad helyőrségi parancsnokának nevét vésték. († 1735). Újonnan került ide a temetőbeli (Olaszi) Markovits káponából a Szűzanya a kis Jézussal ovális keretű képe.

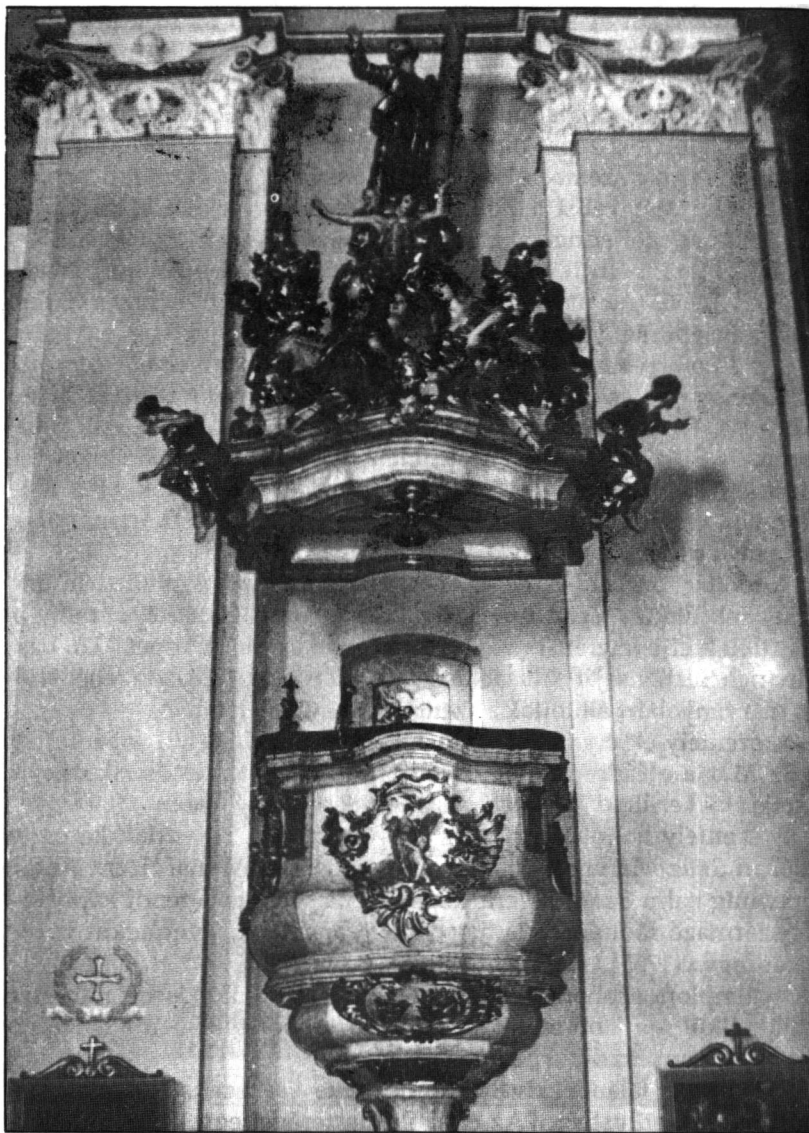
A főoltárt az 1827-es belső tűz után neoreneszánsz stílusban újjították fel. Ekkor került ide Gölsz Jakab váradi festő képe, mely a Szentlélek eljövetelét ábrázolja. Biró József szerint a képet 1876-ban Friedrich Silcher saját stílusában erősen átfestette. 1984-ban fehér-vörös márványoltárt állítottak a szentélybe a régi helyett.

A szentély előtt jobb odalon található a Szeplőtlenül fogantatott Szűz Mária oltárkép, amely Friedrich Silcher nemes és iskolázott ecsetje alól került ki 1870-ben. Az oltárfelépítmény újabb.

A szentély bal oldalán Jézus Szíve oltára. A bal oldali kereszthajóban Szűz Mária oltárszobra áll, tőle jobbra Pádúai Szent Antal képe, míg balra Szent Ferenc képe. Fenn az irgalmas rendi kápolnából származó főoltárkép látható: Két őrangyal kisgyermeket vezet kézenfogva (1755).

A templom szoborállományát egészíti ki – különösebb művészi érték nélkül – a jobb oldali kereszthajó szoborfülkéiben Kis Szent Teréz és Szent Erzsébet szobra.

A templom talán legkiválóbb műemléke a szószék. 1750 körül készült barokk stílusban. "Az oltárok mesterével egy kézre valló[...] Zöldes-barnás márványozott alsó részét dúsan aranyozott, faragá-

Az 1750 körüli faragott szószék

sú ornamentika emeli ki – kissé aránytalanul súlyos felépítményű – alapzaton álló magas keresztet tartó angyal koronázza s körös-körül számos szent alak és angyal foglal helyet. A patetikus tartású, nyugtalan, anatómiailag nem tökéletes szobrok plasztikai hatását felülmúlja az aranyozott bő ruhák csillogása...” (2.-10. old). Feljegyezték a szószékről, hogy másutt is mintául szolgált, az egykorúakat annyira bámulatra ragadta.

A templomhoz tartozik a kriptá is, amely még a barokk templomból maradt meg. Ide temették 1736-ban Okolicsányi János püspököt. Az Olaszi temető 1982-84-es felszámolása után Tempfli József megyés püspök – akkor még apátplébános – jóvoltából itt helyezték el sok nevezetes polgár – többek között a tervező Rimanóczy Kálmán és családja – földi maradványait is. Ebben az időben példamutatóan a templomot is rendbetették, külsőleg tatarozták.

A rogeriusi Szent József plébániatemplom (Marián Antal felvétele)

A ROGERIUSI SZENT JÓZSEF PLÉBÁNIA TEMPLOM

ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE

Még az első világháború előtt a város a hagyományos határokon túl is terjeszkedni kezdett. Ifj. Rimanóczy Kálmán a Püspöki út melletti földjét felparcellázta. Az így nyert 120 telekből alakult a későbbi Kertváros. 1926-ig mindössze 15-20 telekre építkeztek. Ezt követően a C.F.R.-negyed kialakulása után a lakosok száma megszorodott. A katolikus egyház a lelkiigények kielégítésére elhatározta egy kápolna építését. Mayer Antal apostoli kormányzó 1928-ban itt vásárolt telket; az akkor felállított fakereszt még ma is látható a templomkertben. Rövidesen elkezdték az építkezést is. Fiedler István nagyváradi-szatmári megyés püspök kormányzása alatt 1931-ben elkészült egy kultúrház-kápolna, ekkor még torony nélkül. Az építést az akkori püspöki titkár, Zitzmann Ferenc vezette. A tervező neve nem maradt fenn. A kápolna a mai torony helyén állt; ahol most a szentély van, ott színpad volt. 1931. május 1-jén áldotta meg Molnár Kálmán prelátus-kanonok, de még ugyanebben az évben a felállított haranglábra harang került. 1940 után a pasztorációt a Váradon megtelepedett lazarista atyák vették át és folytatták egész 1965-ig, amikor Mészáros Antal lazarista atyát

Az 1928-ban felállított fakereszt a plébánia udvarán

kitiltották a városból. Ő volt az, aki 1956-ban tornyot emeltetett a kultúrház elé Brezovszky építőmesterrel.

Habuczky József egy átalakítási tervrajzot készített, a kultúrházból és a melléképületekből kialakította a mai templomot és plébánialakot. A kis kápolna helyén az előcsarnok lett, a nagyterem templomhajó, a színpad helyén pedig a szentélyt rendezték be. A nyolcvanas években Matos Ferenc c.kanonok a tornyot megemeltette és belül kialakította a karzatot is. 1989. október 1-jén Daszkal István ordinárius plébániatemplomnak emelte.

KÜLSŐ LEÍRÁSA

Az egyhajós teremtemplomnak a templom jellegét a hajó elé épített torony adja. A tornyot vízszintesen az övpárkány tagozza. Az egyenes lezárású dupla bejárati ajtó felett a falmezőt tükrörmélyítéssel látták el, amely felül leegyszerűsített román ikerablakban végződik. Alatta latin kereszt alakú ablakrész. Hasonló kereszt található a torony négy oldalán az öv és koronázópárkány között. A tornyot sátorfedő koronázza. A hajó homlokzatát dórfejezetű görög pilaszterek szegélyezik. Egyenes lezárású nagy ablak töri át a falat. A hajó hom-

A templom szentélye

lokatát tükörmélyítésű ívelt attika koronázza. A különböző stílusjegyekből ihletődött templomot nem lehet egy adott építészeti stílusba "beskatulyázni", ennek ellenére harmonikusan illeszkedik a környezetébe.

BELSŐ LEÍRÁSA

A hajóba lépve első pillanatban feltűnik a templom credeti rendeltetése, amit az építető talán nem is akart tagadni. A síkmennyezetes szentély "diadalíve" az egykori színpad körvonalával egyezik meg. A hajó boltozatát utólag teknőboltozattá alakították. Négy nagy udvarra néző négyzetes ablaka – kultúrházi örökség – sok fényt biztosít a templombelsőnek.

DÍSZÍTÉSE

A szentélyben levő Szent József főoltár képét Berkovits József készítette 1989-ben. Az ő műve a szentély bal oldalán levő kép is. Mindkettő jól beilleszkedik a XX. századi templombelsőbe. A főoltár az utolsó tábori püspök, apostoli kormányzó Bjelik Imre házikápolnájából került ki. Az egykori színpad felett kissé suta szoborfülkét építettek Szent József szobra számára.

A szentély két oldalán levő mellékoltárok szobrai: jobb oldalon Jézus Szíve, bal oldalon Immaculata, művészi szempontból jelentéktelen alkotások. A templom szoborállományából megemlíthető még jobb oldalon az egykori kijárat ajtó bemélyedésében Pádúai Szent Antal szobra, művészi szempontból az előbbiekhöz hasonló.

A templom bal oldalán a karzat előtt a váradi ifj. Bittenbinder János képe látható: Jézus, a jó pásztor.

A Szent József plébániatemplom építészeti, illetve művészi értelemben tekintve elhanyagolható, de Fodor József általános püspöki helynök, plébános joggal állapította meg "Várad művészi értékei között ha nem is kérhet helyet magának, de lelkipásztori szempontból eléggé jelentős."

Az őssi Kis Szent Teréz plébániatemplom

A ÓSSI KIS SZENT TERÉZ PLÉBÁNIATEMPLOM

ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE

“Fiedler István szatmár-nagyváradai püspök 1928-ban kiadta a vezényszót: Nagyváradon két templomot építeni! Egyiket a Katalin telepen a Csodásérmű Szűz Anya tiszteletére, a másikat az Óssi telepen Lizieux-i Kis Szent Teréz tiszteletére.” – olvashatjuk a Szent Vince intézet 1942-1948-as évkönyvében. Az elhatározást tett követte, és 1933-ban letették a templom alapkövét. Maga Fiedler István püspök szentelte fel 1934. június 29-én. A tervező Szallerbeck Antal váradai építész – több váradai, elsősorban egyházi jellegű épület tervezője – modellként a lizieux-i bazilikát vette alapul, persze kisebb méretekkel. Az építőmester, Mihucz György és Hegedüs Lajos volt. A templom neoromán stílusú.

KÜLSŐ LEÍRÁSA

A templom főhomlokzata (a Devei térre néz) kettős toronyelrendezésű, és a teljes szimmetria jellemzi. Az egyenes lezárású bejárati ajtót – a templom stílusának megfelelően – tölcser alakú bélletbe helyezték, melyet karcsú álcaszerű, kerek oszlopos díszek borítanak. Az ablakoknál már kevésbé figyelhető meg a tölcser alakú megoldás. Az ajtó két oldalán közös lábazaton nyugvó féloszloppár háromszögű oromzatot tart, alatta félköríves színes üveglablak. A budapesti Palka József üvegrépe Kis Szent Terézt ábrázolta. A múlt idő használatára jogos, mivel a kép az idők során megsérült, hiányzó üvegszemeket fehér üveggel pótolták, így ma már csak a töredéke látható. A kolozsvári Kis Szent Teréz szeretetmisszió ajándéka volt 1934-ből.

A főhomlokzat oromzata egyszerű háromszög alakú. Valamikor még vakíves, párkány díszítette, de azóta akárcsak a toronynál - leverték. Kár, mert a stílus jellegzetes díszítő eleme volt. Az oromzat közepén rózsablak. A homlokzat két oldalán a tornyok erősen vízszintes tagozásúak. A földszinti rész a hajó koronázópárkányáig tart. Három szinten félköríves ablakai vannak. Hasonló ablak töri át a

A templom kettős tornyú homlokzata

torony középső szintjéig is, míg legfelül a szokásos román kori ikerablak helyett hármás ablakot terveztek. A tornyok szélén lizénák futnak végig, alul támpillér. A toronysisak a kora középkor kősisakját sugallja.

A mellékhomlokzaton a kereszthajó is háromszögű oromzattal. A falfelület közepét rózsaaablak töri át. A torony és kereszthajó közti mellékhajó falát három egyenes lezárású ablak és felette körablak töri át. Az ablakok között támpillérek húzódnak. A főhajó falán nagy körablakok sorakoznak. A kórus (szentély) sekrestyét is építettek. Az apszis szentélykörüljárós és külön – alacsonyabb – tető alatt van.

BELSŐ LEÍRÁSA

Belépve a karzat alatta főhajóba jutunk. Ennek falait oszlopokon nyugvó ívsorok tartják. A főhajó dongaboltozatú. Párhuzamosan a főhajóval két oldalt keresztboltozatú – jóval alacsonyabb – mellékhajók futnak. Felettük a karzat található, a bejárat feletti karzat meghosszabbításaként. A karzat is hevederekkel elválasztott román keresztboltozatú. Szerkezetileg a templom az ún. emporás bazilika típusa. A főhajóból a keresztházba jutunk. Ennek négy sarkán korintuszi féloszloppárok között bordanélküli keresztboltozat ívelődik. A keresztház két oldalt a dongaboltozatú kereszthajókkal kapcsolódik. Hasonlóan dongaboltozatú a kórus (szentély) is, ablakai mentén fiókboltozattal. A kórus bal oldalán a sekrestye, jobb oldalán egy hasonló méretű kápolna. Franciaországi szokás volt a mellékhajónak a szentély körüli továbbvezetése. Így született a szentélykörüljáró. Kissé átalakítva, de itt is megfigyelhető ez; ám a szentélykörüljáró csak a

sekrestyéből indul. A szentély falát öt félköríves ablak töri át, alatta a szentélykörüljáróban hasonló számú, de alacsonyabb ablakok vannak.

BELSŐ DÍSZÍTÉSE

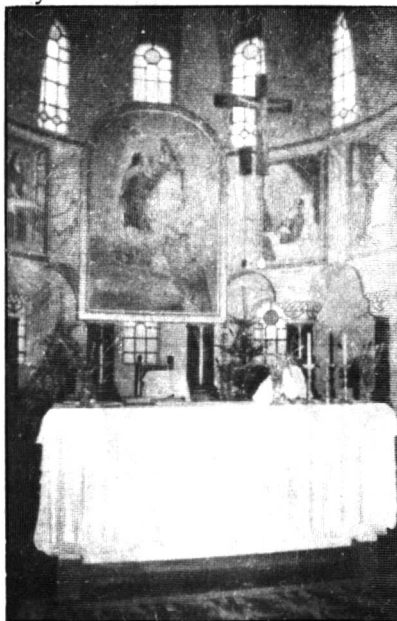
A kis templom felépítése után sokáig fehérre meszelve maradt, egyetlen díszei az oltárképek voltak. Joggal írták ebben az időben a templomról, hogy "a békét lehellő egyszerűsége az első pillanatban megkapja a lelket." Az 1966-ban elkezdett és az emléktábla szerint 1974-ig tartó külső-belső megújítása során jószándékkal ugyan, de a templom stílusától teljesen idegen belsőt hoztak létre, amelyen a túlzó motívumok, sötét díszek, a színek diszharmóniája leginkább szembeűnőd. Ami a falfestmények "értékelését" illeti, a legtöbb, amit tehetünk, ha nem szólunk róluk... Valószínű, hogy ebben az időben purifikálták a templom homlokzatát is, s eltüntették a román stílusra oly jellemző vakíveket (ívsoros párkányt).

Az eredeti oltár az oltárfelépítménnyel együtt a kápolnában van. Ez az oltárkép Kis Szent Terézt ábrázolja rózsákkal és kereszttel a kezében. A kápolnában van még egy Jézus Szíve olajkép is.

A kórusban (szentély) az egykori oltárfelépítmény helyén a szentélykörüljáró előtt Mikes Ödön festőművész Kis Szent Teréz képe látható. A régi retablós oltárt a kórus közepén levő asztal alakú oltár helyettesíti.

A jobb oldali kereszthajó apszisában Szent József szobra áll az oltáron. A kórus felőli fal szoborfülkéjében látható a Lourdes-i Szűz szobra.

A bal oldali kereszthajó apszisában a Pádúai Szent Antal mel-

A szentély az oltárképpel: Kis Szent Teréz (Mikes Ödön)

lékoltárt helyezték el a szent szobrával. A szoborfülkében van a Jézus Szíve szobor. A szobrok nem képviselnek művészi értéket.

Egy jövőben esedékes belső tatarozás alkalmából helyénvaló lenne képzőművészek bevonásával az egész belső díszítés és a falfestmények további sorsáról dönteni.

A Katalin telepi Csodásérmű Szűzanya plébániatemplom

A KATALIN TELEPI CSODÁSÉRMŰ SZŰZANYA PLÉBÁNIAATEMPLOM

ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE

A század első évtizedében a templom helyén még szántóföld, füzes berkek és kavicsbánya volt. Itt működött Berger Lipót börgyára is, de tönkrement, s a helyén nyomortanya lett. A környéken apró igénytelen házak álltak. Fiedler István szatmár-nagyvárad-i püspök 1928-ban kezdeményezte, hogy az Óssi templom mellett építsenek templomot a Csodásérmű Szűz Anya tiszteletére. A tulajdonképpeni pasztoráció már 1928-ban megkezdődött. Irgalmas nővérek terelték

Képeslap a templommal az 1940-es évek elejéről

össze a környék gyermekeit a kultúrház (a mai templomtól néhány lépésre) udvarán létesített napközi otthonba. (1928.V.9-én.)

Az első szent misét a kis szükségkápolnában (a mai rendház épületében volt) 1928. május 5-én tartották. Fiedler István püspök 1931-ben Szent Vince halála napján áldotta meg a kápolnát. A püspök terve, a templom építése 1933-ban kezdett valósággá válni. Nagy szerepe volt ebben Héreghi Nárcissza nővérnek, aki a pénzalapok megteremtése érdekében” valósággal összekoldulta a kanonokokat”, és Zelinka János váradi kanonoknak, akinek adománya nagyban elősegítette az építést. A templom helyét dr. Schriffert Béla kanonok áldotta meg. Ezt követte az alapkövetétel 1934. június 4-én. A terveket Krausze Tivadar készítette el, aki a századfordulón ifj. Rimanóczy Kálmán munkatársa volt. Az alapok kiásásával június 16-ra elkészültek, ezt követően a két építőmester, Papp Ferenc és Morgós József vezetésével a munkálatok jól haladtak. A templom augusztus 8-ra tető alá került. Stílusa a kor szokása szerint a történetieskedő formákat követte, túlsúlyban neoromán elemekkel. A már elkészült templomot Fiedler István püspök szentelte fel 1935. december 8-án. 1940. november 28-án a templomba bevonultak a lazaristák, a régi kápolnát cellákká alakították át.

KÜLSŐ LEÍRÁSA

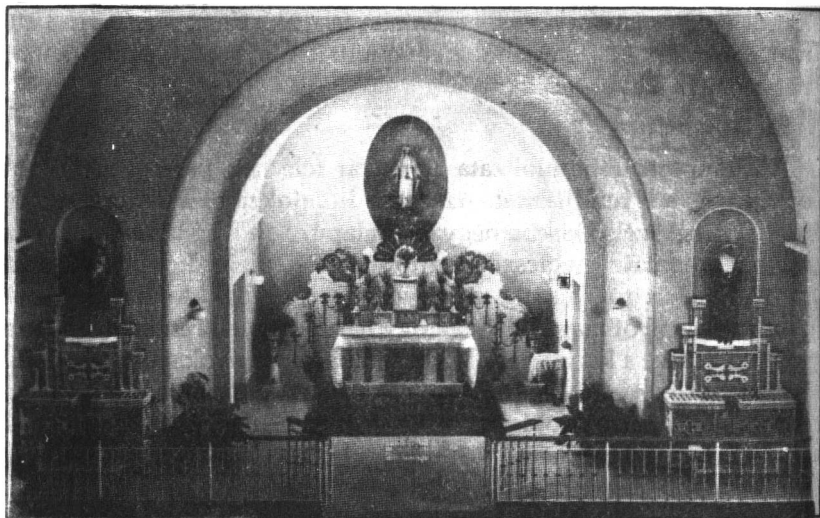
A templom főhomlokzata az udvar felé néz, bal oldalával van egybeépítve a rendházzal. Az egész homlokzatot a három torony uralja. A két szélső kisebb négyzetes alapú, de a hajó koronázópárkányának vonalától nyolcszögben folytatódik. Az erőteljes koronázópárkány felett gúla alakú cseréptetőben végződnek. A középső – magasabb – tornyot magasságának úgy háromnegyed részén lizéna szegélyezi, felette a kis tornyokhoz hasonlóan ez is nyolcszögűvé alakul. A nagytoronynak – közvetlen a koronázó párkánya alatt – a két oldalán óra, a másik oldalán pedig üres óranyílás. A torony koronázópárkánya ezen a négy oldalán hegyesszögben kicsúcsosodik. A torony sisakja hasonló a másik kettővel, de nagyobb méretben. A tornyoknak hosszanti ablakai vannak a valamivel nagyobb tükörmélyítés közepén. Az egyenes lezárású bemenet a középső torony alatt van. A templom mellékhomlokzata egyszerű, függőlegesen pilaszterek tagozzák, közöttük a hajó félköríves ablakaival.

BELSŐ LEÍRÁSA

Az orgonakarzat alatt a hajóba jutunk. A jobb oldali torony alatt a gyóntatóhelyiség található, a bal oldali alatt feljáró az orgonakarzatra. A hajót, valamint a jóval keskenyebb és alacsonyabb szentélyt félköríves dongaboltozat fedi. A hajónak jobb oldalon négy félköríves ablaka van, bal oldalán egy és három vakablak. Az orgonakarzat előtti vakablak alatti ajtón át a rendházba jutunk. A szentély mindkét oldalán három-három kisebb ablak található. A templom felépítése igen egyszerű, a boltozat félpillérek, koronázópárkány hiányában közvetlenül a falból indulnak ki.

DÍSZÍTÉSE

A templomban nincsenek képek, csak szobrok. A szentély főoltárának ovális szoborfülkéjében levő szobrot, a Szeplőtlen Szűz szobrát 1933. január 27-én hozatták Münchenből. Az oltár faragása Gladitz László kezét dicséri.

A szentély a két mellékoltárral (képeslap a 30-as évekből. Szent József szobra itt bal oldalon volt a Jézus Szíve szobor helyett, míg a jobb oldali szoborfülkéjében a jelenleg az orgonakarzat alatti Szent Katalin szobra volt.)

A szentély két oldalán a hajóban két mellékoltár található: jobbra Szent József, balra Jézus Szíve oltárszoborral. A Szent József szobor Szabó József alkotása, akárcsak a szoborfülkék feletti fehér liliomok.

A bal oldalon a karzat alatti Szent Katalin szobor ugyancsak az ő műve. A templom szoborállományához tartozik még a középső vakablak alatti Szent Vince szobor, és tőle nem messze egy feszület.

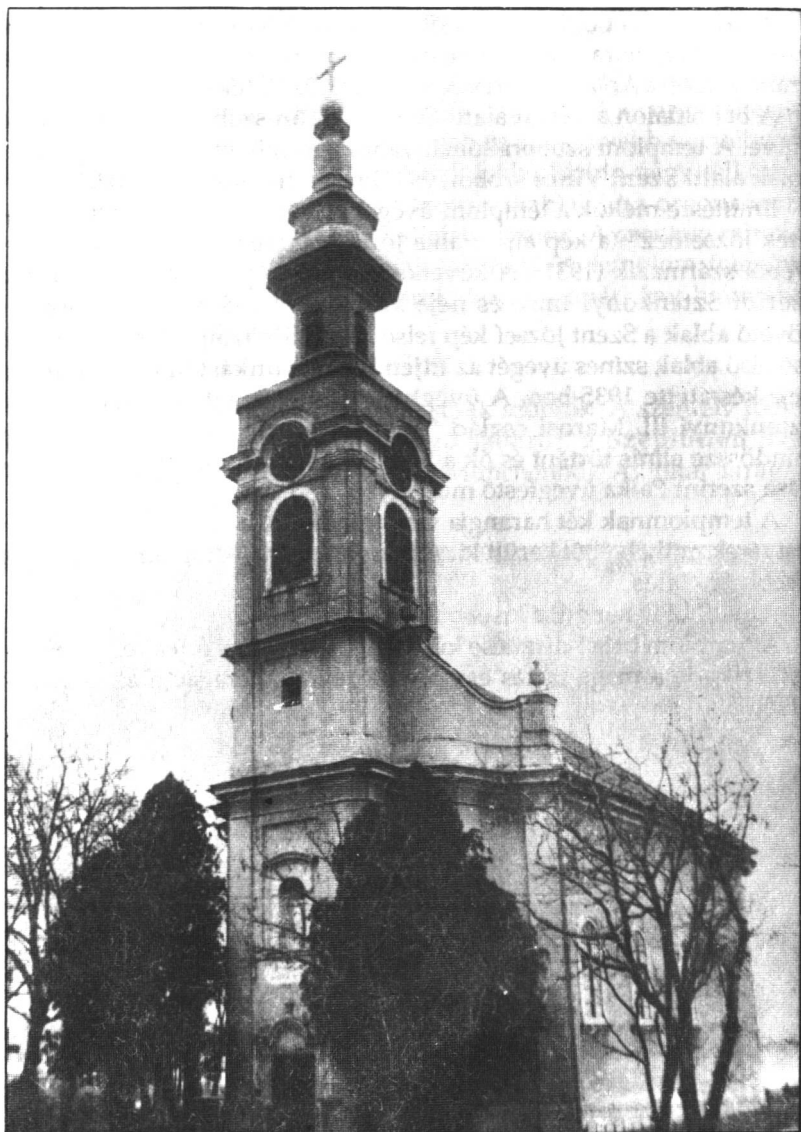
Említésre méltók a templom üvegablakai is. A karzat alatt: "Menjetek Józsefhez" (a kép alja) Palka József budapesti üvegfestő műhelyéből származik (1931). A következő ablak képét a felírás tanúsága szerint Szentkónyi Imre és neje készítette 1935-ben, majd az ezt követő ablak a Szent József kép felső részét ábrázolja. A szentély felé eső első ablak színes üveget az Éljen Jézus munkást Marosi Endre és neje készítette 1935-ben. A üvegek felírása azt sugallja, hogy a Szentkónyi ill. Marosi család "készítette", de valószínűbb, hogy mindössze elírás történt és ők a képeket készítették, az első kép aláírása szerint Palka üvegfestő műhellyel.

A templomnak két harangja van, mindkettő a temesvári Friedrich testvérek műhelyéből került ki. A nagyobbik 200 kilogrammos, míg a kisebb 110 kilós.

Az előbbi D hangú, a kisebb F hangú.

A templom belső díszítése különösebb művészi értékkel nem rendelkezik, de a maga békés egyszerűségével megragadja az emberek lelkét.

A szőlősi Szentháromság plébániatemplom

A SZŐLLŐSI SZENTHÁROMSÁG PLÉBÁNIA-TEMPLOM

ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE

A település története a XIII. század elejéig vezethető vissza. Királyi birtok volt, első településeit királyi szőlők művelésére hozták létre. IV. László Szőlőst a váradi egyháznak adományozta, egyedül a vámot tartotta meg királyi birtoknak, de később ezt is átruházták az egyházra. "Már a XIII-ik század végétől kezdve mint a váradi püspök s az ör-kanonok, vagy régiesen custos-kusztosz birtoka, s kettős birtokosa szerént kettős nevével mint Nagy- és Kisszőllős említetik, mely utóbbi később a XV-XVI-ik században már csak Kusztosfalva név alatt volt ismeretes. Egyházi történetéből kevesebb emlék került el az enyészet. 1332-ben tűnik fel első ismeretes lelkésze, Ábrahám, akit a következő évben már Péter váltott fel és szőlősi lelkész volt 1347-ben is. Mai egyháza a középkorinak alapjain, vagy legalább a helyén emelkedik..." (3.-III. köt. 427-428. old.)

Mai templomát Csáky Imre püspök (1702-1732) építette 1729-ben, de már utóda, Luzenszky István szentelte fel 1732-ben, Szentháromság vasárnapján.

A szákladombi püspöki palotában (azóta már nyoma sincs) elhunyt Csáky Imre "holttestét a papság s a Harrich-ezred egy századának kíséretében átvitték a szomszédos szőlősi egyházba s annak sekrestyéjében terített ki." (5.-224. old.) Rá egy évre 1733. augusztus 28-án "ünnepies temetési szertartás" keretében Debrecenbe szállították a püspök földi maradványait. A szertartást az új püspök, Luzenszky István végezte.

"Az egyháznak ekkor még csak fatoronykája volt, szentélye boltozott, de hajója csupán deszkamennyezetes." - tudósít Bunyitay Vince. (5.-25. old.) Közvetlen adat a torony építéséről nem maradt fenn. Ellenben tudjuk, hogy Csáky Miklós püspök (1737-1747) a Szent László térre hordatott kövei közül - miután itt nem építették

fel a tervezett székesegyházat – volt, amelyik a szőlősi egyház tornyába került. Ezek szerint a tornyot valamikor a XVIII. század második felében építették. Hogy mikor boltozták be a hajót, arról nem került a kezünkbe feljegyzés. A templom stílusa provinciális barokk, egyszerűségében, külső megjelenésében némi hasonlatosságot mutat a Szent László templommal.

KÜLSŐ LEÍRÁSA

A plébániatemplom kívül dísztelen. Oldalhomlokzata minden tagozás nélküli, mindössze négy félköríves enyhén profilált ablak töri át. A szentély északi részéhez sekrestye kapcsolódik. Az enyhén legömbölyített élű tornyot utólag építették a hajóhoz. Belső homlokzata a templom falára támaszkodik, úgy hogy mindkét oldalán a hajóval enyhe hajlású homorú-domború kiugrás köti össze. E kiugrást a hajó koronázópárkánya felett volutás vonalú, de négyzetes végződésű falazat koronázza, a végén, valamint a torony tövében egy-egy kisméretű urnával. A torony teljes hosszában lizénák futnak végig. Folytonosságukat csak az övpárkányok szakítják meg. Vízszintesen a torony három részre tagozódik. A földszinti rész a hajó koronázópárkányáig tart. Egyenes lezárású félköríves szemöldökű ajtó töri át, felette a tükörmélyítésű falsík közepén jellegzetes barokk szoborfülke mélyed Szűz Mária szobrával. A következő szint tükörmélyítésű felületének kicsiny négyzetes ablaknyílás található. A torony legfelső szintjén mind a négy oldal felé félköríves ablakok tekintenek. Az egyszerű keretezésen kívül más díszet nem tartalmaznak. A torony koronázópárkányának mezejében elhelyezett óra kerék számlapját a párkány felül ívelten követi, kialakítva így a barokk övpárkányt. A torony jellegzetes sisakja egyedülálló városunkban.

BELSŐ LEÍRÁSA

A szegmentíves ajtón belépve az orgonakarzat alá jutunk. A hajó falát korintuszi fejezetű pilaszterkötegeken nyugvó gazdagon profilált márványutánzatú párkány koronázza. Felette – a barokkra nem jellemző – a hajót tükörboltozat fedi, amely az ideiglenes deszkamennyezet helyére épült. A hajó falait mindkét oldalon négy-négy tölcser alakú béléthez helyezett félköríves ablak töri át. A szentély ablakai hasonlóak, de üvegszemek helyett vitraille-ek fedik.

A Szentháromság főoltár

A kis szárnyas oltár a szentély bal oldalán

BELSŐ DÍSZÍTÉSE, MŰVÉSZI ÉRTÉKEI

A szentély boltozatának közepén Angyal hirdeti a születést. Két oldalára Szent Péter és Szent János képét festették. A hajó tükörboltozatán a szentélyről az orgonakarzat felé az Utolsó vacsora, a Három királyok és Szent István a Szűzanya oltalmába ajánlja a koronát képeket festették. A képeket 1880-ra datálták.

A szentélyben levő főoltárról Bunyitay Vince a múlt század nyolcvanas éveiben még azt írta, hogy "Szent László király tiszteletére volt szentelve s közepén a kép a szent királyt lóháton tüntette fel, amint dárdájával a kősziklából vizet fakaszt. Ettől jobbra Szent Adalbert, balra Szent Miklós, felette pedig a Szentháromság képe függött, végül legfelül az alapító bispornok nemzetségi címere." (5.-150.old.) A ma látható főoltárkép a Szentháromság, már csak méreténél fogva sem lehetett a Bunyitay Vince által leírt oltárfelépítmény része. Hogy mikor és milyen alkalmából cserélték ki, arról a fellelhető forrásanyag nem szól. Igen szép háttérrel biztosít az oltárképnek a két festett üvegablak, jobbról a Szűzanya képe, balról Jézus Szíve. A múlt században leírt két mellékoltárból a szentély jobb oldalán a "Boldogságos Szűz mariacelli képével" ma is látható. A szentély bal oldalán jelenleg egy kisméretű szárnyasoltár található – Zöldi András adománya. A retabló közepén levő dombormű Szűz Máriát, Szent Józsefet és a kis Jézust ábrázolja. Nyitott ajtószárnyain Szűz Mária és Szent József, behajtott ajtószárnyain Szent Lukács és Szent János képe látható.

A templom szoborállományaához tartozik. – különösebb művészi érték nélkül – az orgonakarzat alatt Páduai Szent Antal és a Lourdes-i Szűz.

A szállósi templom – talán mert közigazgatásilag nem tartozott Váradhoz – a köztudatban kevésbé ismert. Ennek ellenére joggal érdemelne méltóbb helyet városunk barokk építészeti emlékeinek sorában.

A bihařarpüspöki Szent Lőrinc plébániatemplom

A BIHARPÜSPÖKI SZENT LŐRINC PLÉBÁNIATEMPLOM

ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE

Mint nevéből is következtetni lehet, Püspöki a püspökség megalapítása után keletkezett. A váradi káptalan közös birtokaként szerepelt 1273-ban, sőt még 1374-ben is. Később egészen a püspök birtokába ment át. Jelentősége – földrajzi adottsága miatt – közel esett Váradhoz, Szent László sírjához, így a zarándokok megállapodtak Püspökiben és "itt nevezetesen ennek magasán, mint egy hívogatólag emelkedő egyházban készültek el arra, hogy zarándokságuk óhajtott célját, a Szent király sírját méltólag megközelíthessék. Maguk Váradnak új püspökei, mielőtt Szent László városának határát átlépték volna, Püspökiben megállapodtak, itt fogadták népök, papságuk első üdvözlését s hódolatát, kik ősi szokás szerint idáig jöttek eléjük, s innen kísérték be új főpásztorukat lobogó zászlókkal, harangzúgás és énekszó között." (5.-290.old.)

Ennélfogva korán egyházközséggé alakulhatott – bár mint Bunyitay írta – egyházi viszonyairól a XIII. század vége előttről nem maradt fenn adat. Első névszerint ismert lelkésze Péter (1319). Csúcsíves egyháza ekkor már ott állt az egykori Egyházszeg utcájában (mai református templom), bár jóval régebbi eredetű lehet, ha ma is látható románkori stílusjegyeire gondolunk. Tornyja eredetileg sem volt. A templom kicsinek bizonyult ezért 1391-ben "új templom épült" a régi helyén Szent Demeter tiszteletére. 135 éven át mutatták be itt a lelkipásztorok a szent mise áldozatát, majd elnémultak a püspöki harangok. 1660 és 1692 között Váraddal együtt török fennhatóság alatt volt. Csak 1736-ban állította vissza a plébániát Okolicsányi János püspök. Előbb új helyen kis fatornyos kápolna épült Szent Mihály arkangyal tiszteletére, amely összeköttetésben állt a plébánialakkal. Az 1800-as évek elején váltotta fel a kápolnát a téglából épült szoba nagyságú kápolna-templom, ugyancsak összeépítve a plébánialakkal illetve a váradi püspökök nyári rezidenciájával.

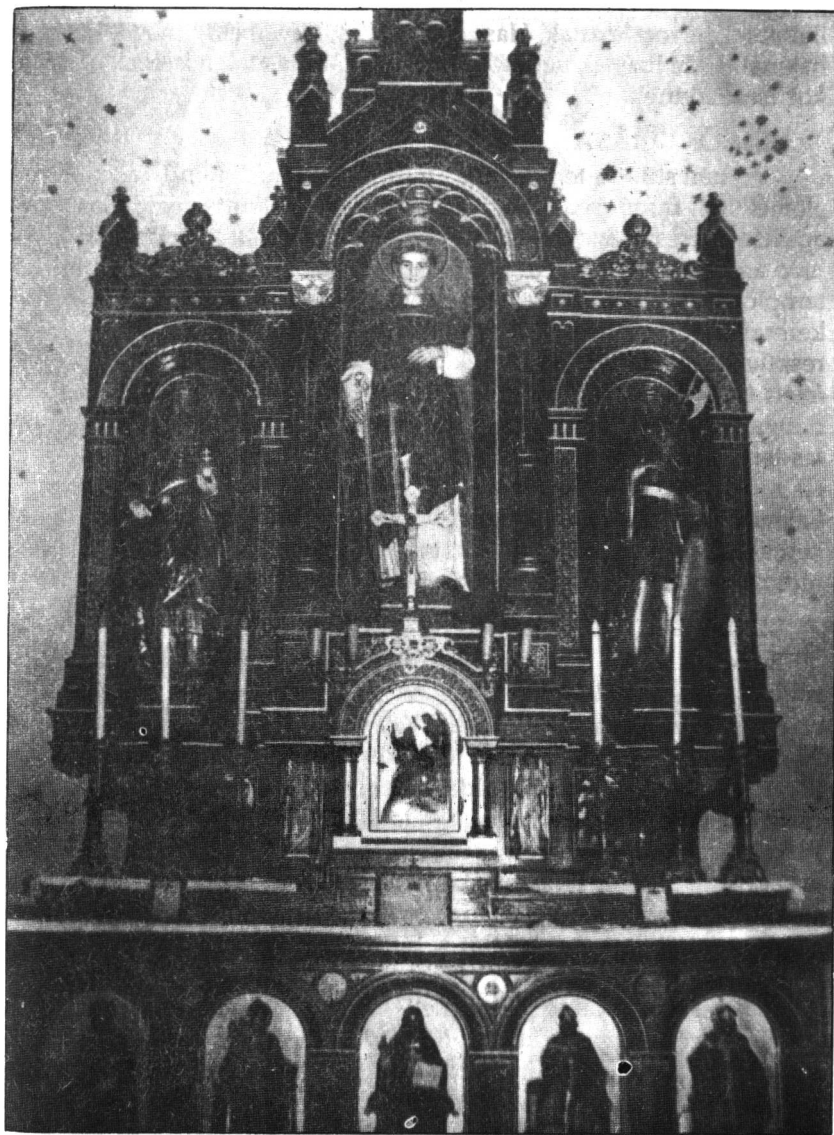
A plébániatemplom alapkövét 1895-ben Schlauch Lőrinc püspök rakta le. A neoromán stílusú templom terveit Peiser Mihály püspökségi mérnök készítette – a Háztörténet szerint – Rajna menti bazilikák mintájára. Az építést Gábor János váradi vállalkozó végezte. Az elkészült templomot Dr. Beleznay Károly plébános áldotta meg, majd 1897-ben Schlauch Lőrinc szentelte fel.

Belső díszítése fokozatosan valósult meg. Az első jelentősebb javításra 1928-ban került sor, ezt követően 1936-ban Pintér István mérnök tervei alapján és felügyelete alatt megnagyobbították a templom kórusát, kimeszelték a templomot és a padokat lefestették. A második világháború alatt a templomtorony megsérült. A templomot 1957-ben kívül tatarozták, belső "szépítését" 1962-ben végezték.

KÜLSŐ LEÍRÁSA

A templom homlokzata Várad felé néz, vízszintesen és függőlegesen is hármas tagozású. A középső ún. "homlokzati előépítmény" a homlokzat síkjától kissé előreugrik. Földszinti részét az egyenes lezárású faragott kapu uralja, melyet lépcsősen keretezett tölcser alakú mély bélietbe helyezték és pálcaszerű kerek oszlopok ékesítenek a román stílus szabálya szerint. Az ajtó és a felette áthidaló lépcsős ívszelvény közötti dombormúven két angyal és Isten báránya látható. Az ívszelvény zárókövére Schlauch Lőrinc püspök címerét vészték. A középső rész falfelületét keretelt rózsablak töri át. A legfelső szinten vakárkásor húzódik, felette a vakíves párkánnyal díszített háromszögű oromzat. Az orommező közepén kisebb méretű rózsablak. A középső részt teljes magasságában lizéna szegélyezi.

A homlokzat két szélső része szintén lizénával szegélyezett a sarkainál. Felül a vakárkádok megegyeznek a középső résszel. A falfelület közepét nagy félköríves ablak töri át. A homlokzat középső tagozása felé emelkedik a torony, amely szintén három szakaszra osztható. Az első mintegy talapzatul szolgál erőteljes övpárkánnyal, a középső részt román ikerablak töri át, felette a már jól ismert vakíves párkánnyal. De ez a motívum ismétlődik a torony legfelső szintjén is, ahol a koronázó párkány csúcsíves háromszögben hegyesedik ki, a végén kereszttel. Felette a karcsú gúla alakú toronysisak. Az oldalhomlokzat hasonló díszítésű, az orgonakarzatnál vakárkád, felette timpanon. A hajó oldalát lizénák togozzák, közöttük román

A főoltár felépítménye

ikerablakok sorakoznak. Hasonló ablakok figyelhetők meg a kereszt-hajónál is, de lizénák nélkül. A szentélyzáródás falán is ezek az abla-kok ismétlődnek.

BELSŐ LEÍRÁSA

A román stílus a templom belsejére is jellemző, mind az építészeti elemekben, mind pedig a díszítésben. a templomtér egyhajós, egy-apszisos keresztházas nyújtott szentéllyel (kórus). A bejáratnál talál-ható az orgonakarzat. Feljárata közvetlen a bejárat ajtótól jobbra. A templom teljes belső hossza 29,9 méter, belső szélessége 7,3 méter. A kereszthajó belső hossza 16,1 méter, belső szélessége 7,3 méter. A ke-reszthajó boltozatát hevederek tagozzák, amelyek pilaszterkötegek felett ívelnek és ívelt boltszakaszokat fognak közre. A kereszthajót dongaboltozat, a hosszhajó és kereszthajó találkozását jelző négyze-tes teret pedig csehboltozat fedi. A pilaszterkötegek között jellegze-tes román ikerablakok vannak. De hasonló ablakai vannak a kereszt-hajónak és a szentélynek is. A szentélyből jobb felé félköríves ajtón keresztül a sekrestyébe jutunk; bal felé a hasonló méretű – jelenleg hittanteremnek használt – helyiségbe nyitunk.

BELSŐ DÍSZÍTÉSE, MŰVÉSZI ÉRTÉKEI

Belső díszítését a Mayer cég készítette. Az apszisban elhelyezett román stílusú főoltárnak díszes hátsó a felépítménye (retabló), to-ronyszerű oromzatokban gazdag. Középső nagyobb fülkéjében Szent Lőrinc életnagyságú szobra. Jobb kezében kínhalálának eszköze a tüzes rostély. A jobb és bal oldalán lévő kisebb szobrok Szent László és Szent István faragott alakjai valamivel később kerültek a szobor-fülkébe. Az oltárszekrény előlapja is faragott. Gazdagon ékesített árkádok alatt Jézus Krisztus, két oldalán Szent Jeromos, Nagy Szent Gergely, Keresztelő Szent János és Szent Ágoston alakját láthatjuk.

A szentély bal oldali falát sötét tónusú kép, Izsák feláldozása ékesíti.

A kereszthajóban levő két mellékoltár inkább átmenetet képez a román és gótikus stílus között. Itt már csak középen található szobor, két oldalán egy-egy oltárképet helyeztek. A jobb oldali kereszthajó-ban a Lourdes-i Szűz szobra, két oldalán Szent Katalin, illetve Szent József képe. A kereszthajó oltárral szemköztü falán Zacheus olajfestménye van. A bal oldali kereszthajó oltárszobra Jézus Szíve.

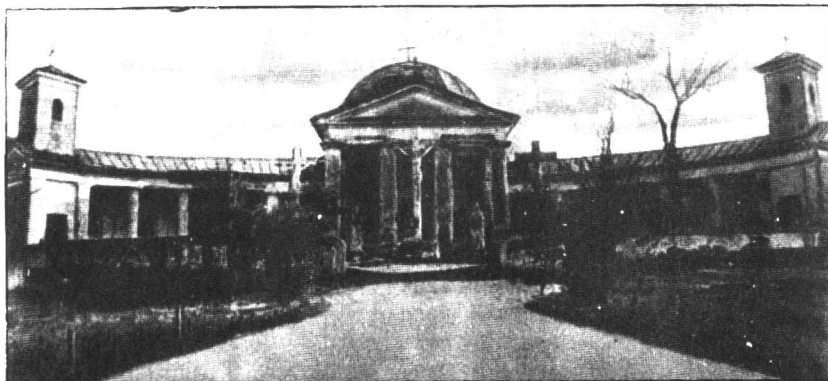
A főoltár jobb oldali szobra: Szent László

A retabló szoborfülkéjének két oldalán Szent Lajos és Szent Ferdinánd képe. A Jézus Szíve oltárral szemközti falon levő olajfestmény Szent Pál megtérését ábrázolja. Említést érdemel még az a tizennégy Olaszországból származó kerámiából készített Stáció, amely egyaránt díszíti a hosszhajó, kereszthajó és a szentély falát is.

A templomnak a legrégibb harangját még Csáky Miklós püspök öntette 1745-ben, míg a másik kettőt Schlauch Lőrinc püspök. Ebből a nagyobb a Szent Lőrinc "4 méter mázsa és 8 kg" súlyú volt, míg a kisebb Szent Mihály harang 156 kilogramm. Ezekből 1917. április 10-én két harangot hadi célra elszállítottak: a Csáky Miklós püspök ajándékát, valamint az 1896-ban öntött Szent Lőrinc harangot. A harangokat azóta pótolták, jelenleg a biharpüspöki plébániatemplomnak is három harangja van.

KÉPEK ELPUSZTULT ÉRTÉKEINKRŐL

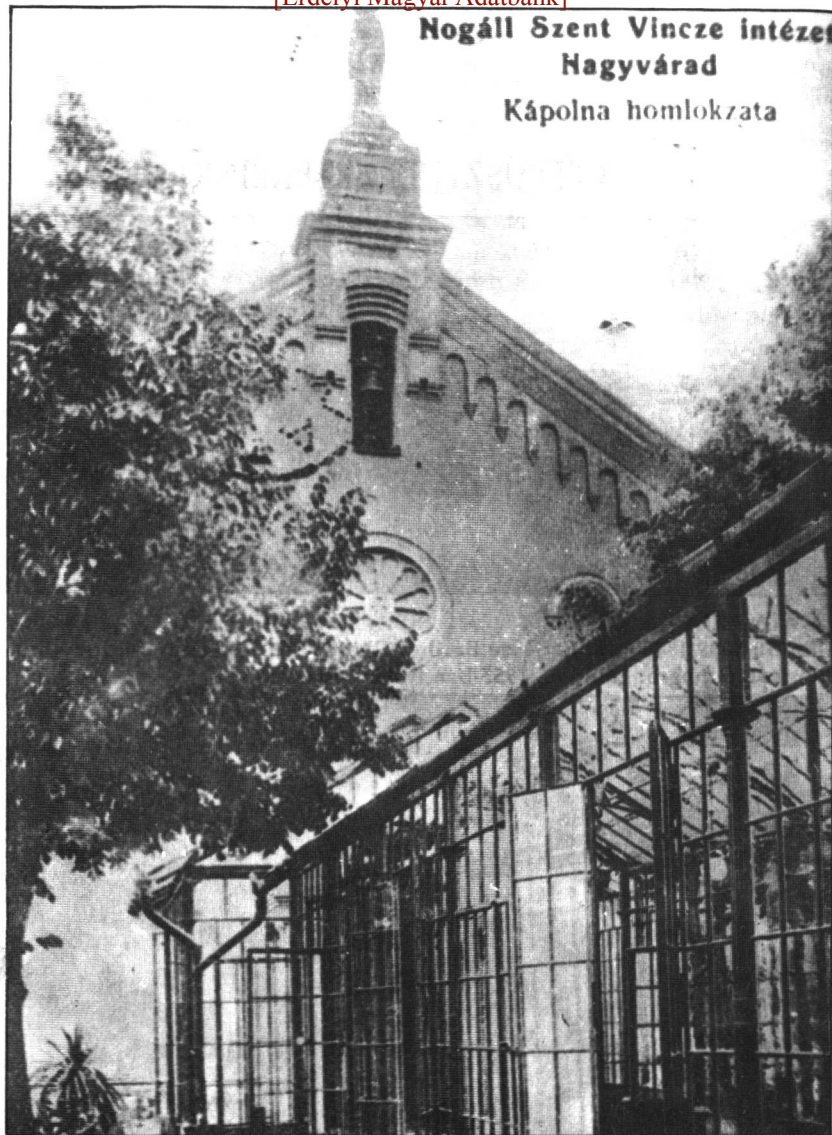

KÁLVÁRIA KÁPOLNA

Épült: 1839/1840-ben. Építész Bartha György. 1938-ban egy földcsuszamlás során megrongálódott. 1955-ben lerombolták.

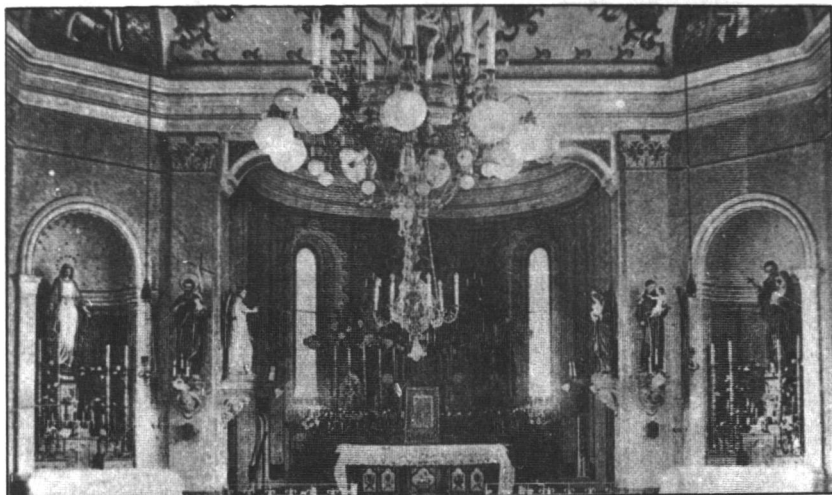

A kápolna főhomlokzata

**Nogáll Szent Vincze intézet
Hagyvárad
Kápolna homlokzata**

A NOGÁLL SZENT VINCE KÁPOLNA FŐHOMLOKZATA
Épült: 1896-ban. Felrobbantották: 1986-ban. (A mai Orşovei utcán)

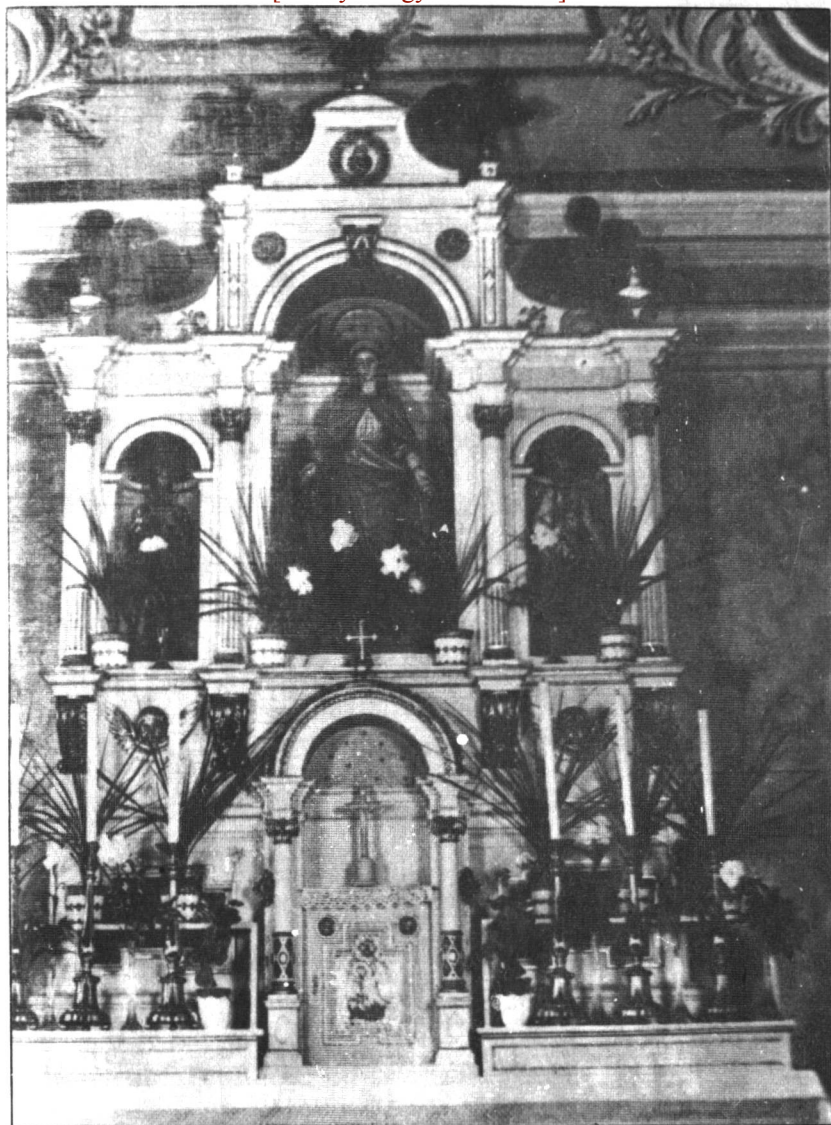

A Nogáll Szent Vince kápolna belseje

A SZENT JÓZSEF INTÉZET KÁPOLNÁJA
(A mai M. Eminescu utca 11. szám alatt)

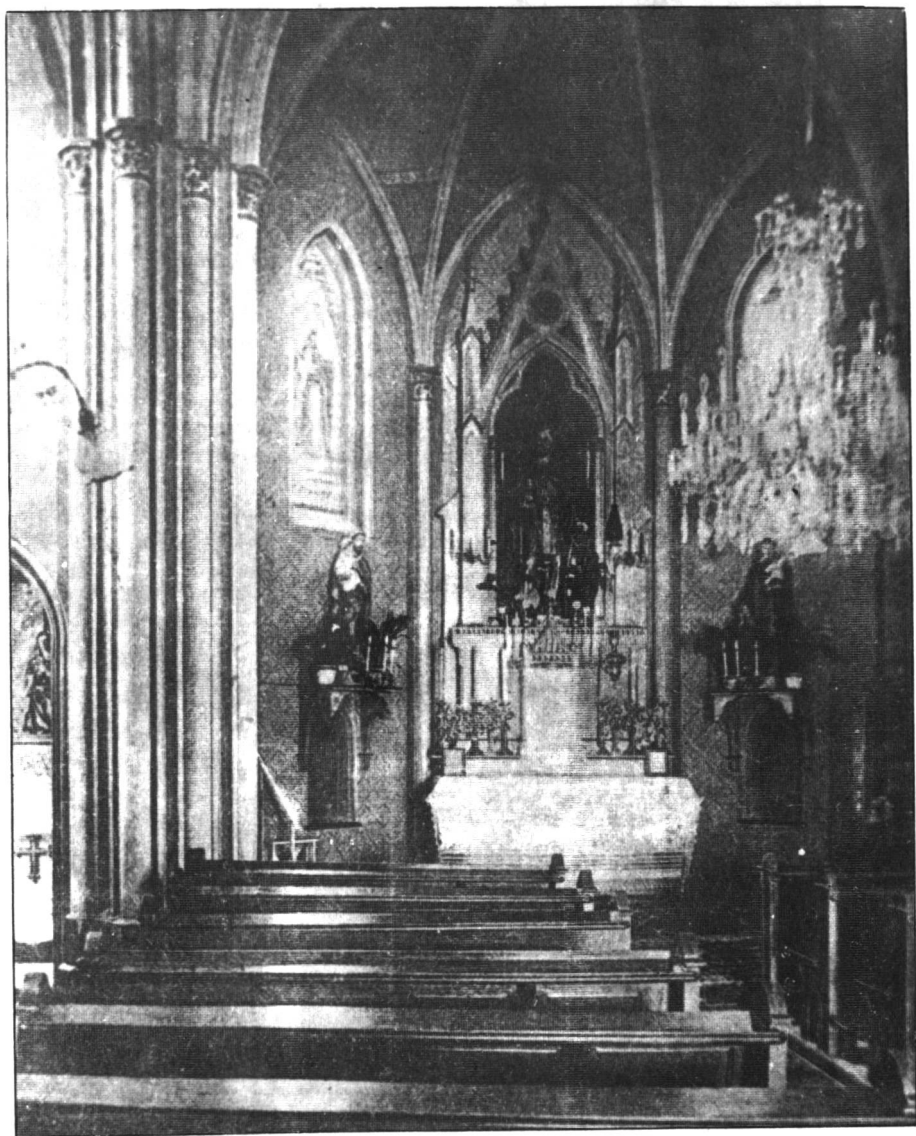

AZ IMMACULATA INTÉZET KÁPOLNÁJA
(A mai Mareşal Antonescu utcán, az Egészségügyi Líceum épületében)

A SZENT LÁSZLÓ MENEDÉKHÁZ KÁPOLNÁJA

A kápolnát még sikerült megmenteni, de eredeti szépségében visszaállítani már nem lehetett.

A kápolna belseje egykoron ...

A helyreállított kápolna az 1991. december 14-én történő felszentelésekor
(A M. Eminescu utcai 9. sz. Általános Iskola udvarán)

FÜGGELÉK

- 1 – Kis kiülésű, néhány tagozatból álló párkány a homlokzaton
- 2 – Virágokból, ill. levelekből álló füzérdísz (girland)
- 3 – Háromszögű oromzat
- 4 – A falból előreugró függőleges falpillér, amelynek fejezete és lába is van ellentétben a lizénával
- 5 – Az épületet legfelül lezáró párkány
- 6 – Az épület főpárkánya feletti mellvéd
- 7 – Csigavonalú építészeti elem
- 8 – A főhajó keresztboltozatai oldalnyomásának ellensúlyozására szolgáló építészeti elem
- 9 – A homlokzatot tagoló függőleges falpillér lábazat és fejezet nélkül
- 10 – A templom tengelyében álló, a szentélyhez csatlakozó félkör alaprajzú és félkupolával boltozott kisebb tér
- 11 – Félköríves nyílásnak a homlokzat síkján fekvő keretezése
- 12 – Falazott támasz négyzet vagy sokszögű alaprajzzal
- 13 – Kupoladob
- 14 – Olyan négyzetes keresztmetszetű ív, amely egy boltozat megerősítésére készült
- 15 – Félkörű boltozat, amely mindkét oldalán hosszan futó párhuzamos falakra fekszik fel
- 16 – Négyzetes alaprajzú gömbfelületű boltozat
- 17 – Gipszes mészhabarc díszítmény
- 18 – Szögletes alaprajzú tér falait a kupolával összekötő gömbháromszög alakú boltozatrész
- 19 – A gerendázat része az architráv és geizon között
- 20 – Szentségház
- 21 – Antiqua betűkkel vésett felirat, amely bizonyos betűinek felnagyításával a római betűszámok összeadásával az épületre vonatkozó évszámhoz jutunk
- 22 – Kisebb ácsolt építmény, amelyben harang függ
- 23 – Az ablak kávéjának befelé keskenyedő tölcészerű kiképzése a jobb bevilágítás érdekében
- 24 – Egymáshoz szögben hajló két sík lapból álló háztető
- 25 – Egy ív vagy boltozat legfelső, az ívet vagy íveket lezáró köve

- 26 – Az ablakok alatti mellvédész, amelyet a homlokzat síkjához képest mélyebb tükörrel alakítanak ki
- 27 – A homlokzatsík elé ugró épületrész, amely az épület hosszan nyúló síkját tagolja
- 28 – Kórács, kőcsipke, a gótikus építészet kedvelt eleme
- 29 – Előreugró tartóelem erkélyt, függőfolyosót, ez esetben szobrot hord
- 30 – Ívezet, amely alatt nincs nyílás (ívsoros párkány)
- 31 – A keresztboltozatok bordái által a templomok oldalfalaira átvitt terhelés ferde irányú - oldalirányú - nyomásának felvételére szolgál
- 32 – Az oltár hátsó felépítménye
- 33 – Bábos korlát, kőbáb-sorból álló mellvéd
- 34 – Egy felületnek mélyebb síkú táblája (tükre), amelyet gyakran plasztikus elemekkel kereteztek
- 35 – Egymást keresztező dongaboltozatokból alkotott boltozat vízszintes záradékkal

KÖNYVÉSZET

1. – Balogh Jolán: *Varadinum, Akadémiai Kiadó Bp. 1982*
2. – Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei, Budapest Centrum Kiadó 1932*
3. – Bunyitai Vince: *A várad püspökség története alapításától a jelenkorig I.; II., III. kötet Bp. 1883-1884.*
4. – Bunyitai Vince: *A nagyvárad L.Sz. székesegyház felszentelésének századik évfordulója, Nv. Hügel Ottó – 1880*
5. – Bunyitai Vince–Málnási Ödön: *A várad püspökség a száműzetés s újraalapítás korában (1566-1780), Debrecen – 1935*
6. – Fleisz Judit: *A várad-velencei plébániatemplom – Bihari Napló 1991. XI. 3.*
7. – Fleisz Judit: *A 700 éves Várad-Velence – Bihari Napló 1991. VII. 26.*
8. – Fodor József: *Paulai Szent Vince – Bihari Napló 1990. XII. 8.*
9. – Fraknoi Vilmos: *Várad felszabadítása 1692-ben – Róma 1892*
10. – Gerő László: *Magyar műemléki ABC – Műszaki Kiadó Bp. 1984*
11. – Gyalókai Jenő: *Nagyvárad 1692-ben. A biharórmegyei és Nagyvárad Régészeti és Történelmi egyesület 1908/1909-iki Évkönyve*
12. – Héreghi Nárcissza: *A Nagyvárad Szent Vince intézetének Évkönyve az 1942-1943 iskolai évről – 1943*
13. – Karácsonyi János: *A Nagyvárad-Olaszi Római Katolikus Plébániatemplom és Plébánia rövid története – Nv. 1884*
14. – Kelényi György: *Franz Anton Hillebrandt – Akadémiai Kiadó Bp. 1976*
15. – Lakos Lajos: *Nagy-Várad múltja és jelenéből – Nv. 1904*
16. – Lapussny Gyula Ágost: *A Szent József intézet múltja és jelene – 1895*
17. – K. Nagy Sándor: *Biharország II. kötet – Bp. 1885*
18. – Némethy Gyula: *A nagyvárad római katolikus székesegyház – Szent László nyomda, Nagyvárad*
19. – Papp Lajos: *Nagyvárad – Városismertető – Bp. 1943*
20. – Pataki László: *Egy írás margójára – Bihari Napló 1990. IV. 22.*

21. – Péter Zoltán: A kapucinus templom – *Bihari Napló* 1991. IX. 1.
22. – Péter Zoltán: A premontrei templom – *Bihari Napló* 1991 VII. 21.
23. – Péter Zoltán: A római katolikus székesegyház – *Bihari Napló* 1990. V. 18.
24. – Péter Zoltán: A Szent László-templom szentélyfalának rejtélye – *Bihari Napló* 1991. XI. 24.
25. – Péter Zoltán: A vártemplom – *Bihari Napló* 1990. VI. 22.
26. – Péter Zoltán: Az egykori irgalmas rend temploma és kórháza – *Bihari Napló* 1991. III. 30.
27. – Péter Zoltán: Az olasz plébaniatemplom – *Bihari Napló* 1992. II. 9.
28. – Péter Zoltán: Az Orsolya zárda és a Szent Anna-templom – *Bihari Napló* 1991. XI. 17.
29. – Péter Zoltán: Szent László temploma – *Bihari Napló* 1990. IV. 26.
30. – Péter Zoltán: Vizsgálódások a Szent László-templom tatarozása kapcsán – *Bihari Napló* 1991. VIII. 18.
31. – Szalárdi János: Siralmas magyar krónikája – *Magyar Helikon* 1980
32. – Szilágyi Aladár: Újjászülető kápolna – *Bihari Napló* 1990. III. 24.
33. – Takács Imre: Várad Árpád-kori székesegyháza; Bátori András "második temploma" – *Várad* kötöredékek Bp. 1989
34. – Tuduka Oszkár: A váradi Kálvária sorsa – *Keresztény Szó*, 1991. IV. 14.
35. – Vucskics Gyula: Nogáll János életrajzának és intézetének története, *Nagyvárad* 1918.
36. – Welner István: Kalauz Európa vallási műemlékeinek megtekintéséhez, *Panoráma* 1990.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
A római katolikus egyházi építkezések Szent László korától napjainkig	7
A nagyváradai bazilika	26
Az újjvárosi Szent László plébániatemplom	48
Az irgalmas rendi templom	59
A premontrei templom	65
A vártemplom	73
A kapucinus templom (Sarló Boldogasszony plébániatemplom)	77
Az Orsolya-rend Szent Anna temploma	84
A velencei Szűz Mária szeplőtlen fogantatása plébániatemplom	89
Az olasz Szentlélek kiáradása plébániatemplom	94
A rogeriusi Szent József plébániatemplom	104
Az őssi Kis Szent Teréz plébániatemplom	108
A Katalin telepi Csodásérmű Szűzanya plébániatemplom	113
A szállósi Szentháromság plébániatemplom	118
A biharpüspöki Szent Lőrinc plébániatemplom	124
Képek elpusztult értékeinkről	131
Függelék.	139
Könyvészet	141

Kiadja a nagyváradai LITERATUS Kft.

A számítógépes szedés és szerkesztés

az ANALÓG Kft.-nél készült.

A nyomdalívek száma: 9.

A megjelenés éve: 1992.

A nyomdai munkálatokat a nagyváradai

IMPRIMERIA DE VEST vállalat végezte,

a 80-as megrendelési szám alatt.

LITERATUS S.R.L., ORADEA – ROMÂNIA

